

ÚSTAV ZEMĚDĚLSKÝCH A POTRAVINÁŘSKÝCH
INFORMACÍ

**ZEMĚDĚLSKÁ
EKONOMIKA**
AGRICULTURAL ECONOMICS

11

ČÍSLO 40 (LXVII)
ROK 1994
ISSN 0139-570X

ČESKÁ AKADEMIE ZEMĚDĚLSKÝCH VĚD
SLOVENSKÁ AKADEMIA PÔDOHOSPODÁRSKYCH VIED

ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA AGRICULTURAL ECONOMICS

VOLUME 40 (LXVII)

REDAKČNÍ RADA – EDITORIAL BOARD

Předseda – Chairman

Doc. ing. Vladimír J e n í č e k , DrSc. (Vysoká škola zemědělská, Praha, ČR)

Členové – Members

Ing. Gejza B l a s , CSc. (Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

PhDr. Stanislav B u c h t a , CSc. (Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

Ing. Juraj C v e č k o , CSc. (Agris, Bratislava, SR)

Prof. ing. Jan H r o n , DrSc. (Vysoká škola zemědělská, Praha, ČR)

Mgr. Helena H u d e č k o v á , CSc. (Vysoká škola zemědělská, Praha, ČR)

Ing. Viera I ž á k o v á , CSc. (Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

Ing. Josef K r a u s , CSc. (Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, ČR)

Prof. ing. Zdeněk P o d ě b r a d s k ý , CSc. (Výzkumný ústav živočišné výroby, Praha-Uhřetěves, ČR)

Ing. Bohumil P r o u z a , CSc. (Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, ČR)

Prof. ing. František S t ř e l e č e k , CSc. (Jihočeská univerzita, České Budějovice, ČR)

PhDr. Jana Š i n d l á ř o v á (Vysoká škola zemědělská, Brno, ČR)

Prof. ing. Karel V i n o h r a d s k ý , CSc. (Vysoká škola zemědělská, Brno, ČR)

Prof. ing. Jozef V i š ň o v s k ý , CSc. (Vysoká škola poľnohospodárska, Nitra, SR)

Prof. ing. Ivan V r a n a , DrSc. (Vysoká škola zemědělská, Praha, ČR)

Vedoucí redaktorka – Editor-in-Chief

Mgr. Alena Rottová

© Institute of Agricultural and Food Information, Prague 1994

První z letos publikovaných sociologicky zaměřených čísel Zemědělské ekonomiky bylo převážně věnováno otázkám obnovení výuky sociologie a jí příbuzných předmětů na vysokých školách, vychovávajících v České republice zemědělské odborníky. Druhé z čísel pak bylo orientováno klasicky, tedy na výsledky empirických výzkumů s různorodým tematickým zaměřením, ale vždy se stejným objektem pozorování, jímž jsou venkovské komunity a regiony (včetně statě zahraniční autorky, která se vývojem a stavem venkovských komunit ve střední Evropě zabývá).

Třetí z letošních „sociologických čísel“ Zemědělské ekonomiky se dosavadnímu pojetí vymyká. Nejstručněji lze charakterizovat, že je především výzvou k odborné diskusi, a to na dvou úrovních.

Dáváme zde prostor dvěma statím, které svým zaměřením ke konceptu a metodologii řešení komplexních problémů tzv. „trvale udržitelného rozvoje zemědělství a venkova“ patří dnes k nejdiskutovanějším tématům odborné zemědělské veřejnosti. Právě toto téma dovoluje rurální sociologii plnit její integrující funkci – konfrontovat a propojovat různorodé přístupy speciálních vědeckých disciplín zabývajících se venkovem a zemědělstvím. A navíc, toto téma nejenže spektrum vědních disciplín zúčastněných na jeho řešení rozšiřuje, ale také posouvá uvažování k samotnému základu věd, k filosofii a etice jako praktické filosofii. V tomto ohledu jde tedy o odbornou diskusi na teoretické a metodologické úrovni.

Upozorňuji také na Přílohu, která v jiné, praktické poloze může (a přáli bychom si, aby se to stalo) navodit diskusi. Začínáme v ní uveřejňovat konkrétní příklady ze zahraničí, které dokládají, jak tzv. místní iniciativy a autority (s pomocí Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj) přistupují a řeší problémy oživování venkovského prostoru. Bezesporu i pro nás existuje jako aktuální otázka „Co a jak udělat pro venkovský rozvoj?“. Uvítáme a zveřejníme vaše zamýšlené či již uskutečňované projekty včetně úvah a zkušeností spojených s touto činností. Rovněž tak uvítáme vaše odborným zájmem vedené reakce na námi zveřejňované příklady ze zahraničí.

Mgr. Helena Hudečková, CSc.

PRAŽAN J., Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky Praha, pracoviště
Brno, Česká republika

DOUCHA T., Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, Česká re-
publika

Koncept trvale udržitelného rozvoje zemědělství

Zeměd. Ekon., 40, 1994, č. 11, s. 867–878. – lit. 7, res. čes., angl.

Vývoj českého zemědělství se ukázal jako nevyhovující současným předsta-
vám o jeho roli ve společnosti, což vyústilo ve vyhlášení podpory trvale
udržitelného rozvoje resortu. Znamená to však, že tak radikální změna účelu
systému si vyžádá odlišný přístup k hospodaření na půdě, k budování stra-
tegie zemědělské politiky i k přípravě zemědělských odborníků. Koncept
trvale udržitelného rozvoje sám o sobě prodělává dlouhotrvající diskusi
o definicích, kritériích pro jeho hodnocení a možnostech jeho řízení. Je
pravděpodobné, že nikdy nebude dosaženo jednoznačného konsensu v těchto
oblastech, protože tento přístup přináší do kanceláří, škol a farem stupeň
komplexity, který má blíže realitě než dříve ostře ohraničené disciplíny
dovolily. Klade větší nároky na souhru pohledů a zájmů ekonomických,
sociálních, etických, životního prostředí a dalších. Následkem toho se mění
styl řízení takového rozvoje, neboť musí sloučit do jednoho projektu nebo
ekonomického nástroje nejen pohledy různých disciplín, ale také přivést
zúčastněné a protichůdné zájmy k „jednomu stolu“ a napomoci k dosažení
shody a aktivní účasti participantů na řešení.

vlastnost systému, účel systému, struktury, aktivity, názory, environmen-
tální ekonomika, technologie, management, participace

Lidstvo stále hledá cestu, jak zajistit fyzické blaho obyvatelům této Země
a přitom neztratit něco z méně hmatatelných hodnot, které k životu a této planetě
patří. Je nepochybné, že četné kulturní a biologické poklady jsou nenávratně
zničeny a mnoho dalších k tomu nemá daleko. Civilizace roste na přírodních
zdrojích, které nemají již mnoho času a prostoru pro regeneraci, a tak se jejich
zhroucení může stát zdrojem problémů, dalece přesahujících původní otázku

fyzického blaha obyvatel. Svojí působností, významem a aktivitami ve společnosti a krajině je zemědělství odvětvím s vysokým stupněm komplexity. Proto si vybudování konceptu trvale udržitelného rozvoje zemědělství vyžaduje komplexní a integrovaný výzkum, strategii a nástroje politiky a především podporu realizace za spoluúčasti zainteresovaných stran.

Článek se zabývá teoretickými otázkami trvale udržitelného rozvoje (TUR) zemědělství a pokouší se popsat, jak lze tento tak diskutovaný a tolika definicemi vysvětlovaný koncept chápat. Poslouží k tomu zhodnocení přístupů některých vědních disciplín a oborů a jejich příspěvky k objasnění problémů vznikajících při řešení otázek TUR. Téma bylo podrobněji rozpracováno ve studiích VÚZE z roku 1993 (D o u c h a 1993, P r a ž a n 1993).

Základní pojmy: *vlastnost systému, účel systému, struktury, aktivity, názory, environmentální ekonomika, technologie, management, participace, trvale udržitelný rozvoj;*

vlastnost systému – neboli projevená vlastnost je typický projev systému, který zpravidla není vlastní prvkům systému (letadlo – létání, ale křídlo nemá tuto vlastnost),

účel systému – systém obsahující lidské aktivity má zpravidla více či méně definovaný a vědomý účel své existence (farmář – spokojený život na venkově, nebo každý rok dovolená na Malorce),

struktury – trvalejší součásti systému, které se mění jen zvolna (např. budovy...),

aktivity – v systémech s lidskými aktivitami se jedná o cílevědomý management,

postoje – jsou nejměkčím komponentem systému, vyjadřujícím postoje lidského faktoru, které významně ovlivňují naplňování účelu systému,

environmentální ekonomika – pokouší se nalézt ekonomická měřítka pro vlivy na životní prostředí způsobené činností člověka (D o u c h a 1993).

HISTORIE A DEFINICE

Koncept trvale udržitelného rozvoje byl poprvé použit ve zprávě Komise pro životní prostředí a rozvoj při Spojených národech v roce 1987. Šlo o první ucelenější materiál zaměřený na příčiny ničení životního prostředí spíše než na výčet škod a odhad dalšího vývoje (R e d c l i f t 1989). Je přirozené, že široký a komplexní problém připouští nekonečnou řadu interpretací. Od roku 1987 vznikly desítky různých definic TUR a objevili se i skeptikové vůči celému přístupu (P e a r c e 1991).

Lze říci, že definice zpravidla obsahují konstatování, že jde o **vývoj (rozvoj), nepřinášející újmu na potřebách současné ani budoucí generace**. Někde je vývoj upřesňován jako: **ekonomicky životaschopný, neničící životní prostředí, technologicky možný a sociálně přijatelný**. Jinde je větší přísnost k definici potřeb: „...újmu základních potřeb“, a pod.

Značná diversita chápání TUR vyprovokovala odezvy z různých disciplín, snažících se přinést svůj příspěvek k řešení problémů trvalé udržitelnosti.

Pojetí trvale udržitelného rozvoje

Trvale udržitelný rozvoj můžeme pokládat za nový účel systému zemědělství (v prostředí České republiky lze předchozí účel představit jako „potravinová nezávislost na západu“), popřípadě za novou vlastnost systému. Lze tedy předpokládat, že řada struktur, aktivit a názorů nebude novému účelu systému odpovídat. Nabízí se tedy otázka:

Jaké by tedy měly být nové struktury, aktivity a názory, aby zemědělství jako systém získalo vlastnost „trvale udržitelný rozvoj“?

Pro odpověď na tuto otázku je nutno stanovit *kritéria*, která vymezí ty prvky struktury, aktivity a názory, které daný účel podporují (v mnoha případech byly tyto výzkumy již provedeny a mnohem více jich ještě zbývá dokončit). Dalším krokem je zkoumání, nakolik současný systém nově dohodnutému účelu vyhovuje a to opět z hlediska struktur, aktivit, názorů a celkové integrace.

Nejčastěji byla rozpracována kritéria z oblasti zacházení se zdroji, technologického rozvoje a hospodárnosti produkce. Je při tom zřejmé, že pouhé poskládání hledisek ekonomických, technologických, biologických, strukturálních atd. samo o sobě systém „neoživí“. Věc první důležitosti, která se mnohdy považuje za nejslabší článek, je tedy management trvale udržitelného rozvoje, neboť na něm závisí *institucionální rozvoj, motivace zúčastněných, opravdové využití nových technologií a zkušeností z ekologie* atd.

Předmět TUR jako systém

Systémový přístup dává šanci lépe porozumět mnohohrstevné situaci v zemědělství a také ji definovat. Pro celou řadu odborníků poskytuje tato disciplína výrazové prostředky a potom definují tzv. „projevené vlastnosti“ systému jako: produktivita, stabilita, sustainabilita, equitabilita a autonomie (C o n w a y , B a r b i e r 1990). Nebo je dokonce vypracována ještě širší základna pro řešení problémů TUR (Hawkesbury Approach – paradigma Fakulty University v Západní Sydney – in W i l s o n 1988).

Ve velmi obecné rovině je zemědělství (agroekosystém) oblastí průniku sociálního a přírodního systému. Ve své dynamice byl původně spolu se sociálním systémem méně významný, ale během vývoje civilizace postupně přerostl rozsah i vliv přírodního systému.

Na rozdíl od přírodních systémů je zemědělství systémem s lidskými aktivitami, které mu dávají novou kvalitu. Objevuje se zde značný vliv často nedoce-

něných faktorů jako jsou: **management**, **klima** (soubor postojů apod.) a účel systému (W i l s o n 1988). Je užitečné zkoumat zemědělství na více úrovních, např. na projektu farmy, na úrovni vesnice, regionu či státu. V roce 1993 byla vypracována studie na úrovni českého zemědělství (P r a ž a n 1993), avšak rozsah úkolu nedovolil zpracovat základní vazby systému, ani charakterizovat aktivity a klima (náročné na stanovení měřítek a na průzkum). Výsledkem studie je mimo jiné soustava indikátorů TUR, obsahující také ostatní zmíněné charakteristiky systému, které jsou specifikovány a analyzovány podle stupně poznání.

PŘÍSTUPY K REALIZACI A HODNOCENÍ TRVALE UDRŽITELNÉHO ROZVOJE ZEMĚDĚLSTVÍ

Rozvoj se jako pojem chápal řadu let jako „ekonomický růst“ (R e d c l i f t 1989) a požadavky sociální a ekologické nebyly pro něj vždy vážným omezením nebo měřítkem. Není proto divu, že značné množství studií řešících trvale udržitelný rozvoj se omezilo na vztah ekonomických a ekologických otázek. Přesto však se vyvinula řada přístupů snažících se integrovat co nejvíce hledisek. Pokusíme se nyní postavit vedle sebe jednotlivé disciplíny a postupy, které se největší mírou podílejí na tvorbě TUR, a můžeme začít diskusi o jejich spolupůsobení.

Environmentální ekonomika (EE)

První krok učinili ekonomové tím, že začali aplikovat ekonomické zákonitosti na jevy a hodnoty životního prostředí. Tak se stalo jádrem **environmentální ekonomiky** ohodnocování dopadů výroby a spotřeby do životního prostředí, s cílem použít tyto hodnoty v dalším procesu rozhodování jak na projektové, tak i na celostátní úrovni. Neboť jak argumentuje P e a r c e (1991), služby životního prostředí jsou užívány „zdarma“ proto, že zde není pro ně trh (a díky tomu jsou užívány nadměrně). Vyjádřením tohoto faktu a jedním z měřítek se stal koncept externalit a veřejného zboží, o nějž se environmentální ekonomika opírá (W i n p e n n y 1991).

Využití environmentální ekonomiky

Na úrovni rozvojových projektů je cílem internalizovat (vtáhnout) *externí náklady* do celkových nákladů na projekt (buď zaplacením náhrady za škody, nebo vytvořením kompenzačního projektu). Dalším cílem je zabránit poškození *kritického kapitálu* (nelze jej ocenit pro nenahraditelnost – biodiverzita, ozonová vrstva, lidský život, atd.) a v neposlední řadě prostě vypracovat analýzu nákladů a přínosů, aby si investor uvědomil, že tyto *zdroje* nejsou „zdarma“ (W i n p e n n y 1991).

Na celonárodní úrovni je cílem environmentální ekonomiky přinést argumenty do jednání o velkých projektech (např. úroveň resortu) a opět internalizovat environmentální náklady třeba zásahem do cen, daněmi a dotacemi.

Dále pak lze sestavovat národní účty zdrojů, které objektivněji odráží ekonomický rozvoj společnosti při zahrnutí kategorie *národního bohatství*. Pokud jsou využívány některé zdroje způsobem, který je trvale neudržitelný (devastovány jsou zásoby podzemní vody, les, půda apod., což je analogické odpisům u fyzického kapitálu), v tomto případě je mylně *spotřeba kapitálu* chápána jako *příjem*. Politikové tak dostávají nesprávné signály o ekonomickém růstu např. z údajů hrubého národního produktu (W i n p e n n y 1991) a je na místě vytvořit opravený HDP.

Avšak samotní ekonomové, zabývající se EE, varují před přílišným optimismem nad výsledky této disciplíny (bezděčně tak zazní často i kritika na samotné základy ekonomiky a její možnosti měřit *hodnoty*). Zpravidla jde o proces oceňování. Např. R e d c l i f t (1991) oponuje Pearcemu a jeho metodě spotřebitelských preferencí a tvrdí, že preference spotřebitelů téměř nemohou ohodnotit ŽP (malá informovanost apod.), navíc není prokázáno, že preference spotřebitelů jsou ve prospěch ŽP. Terčem kritiky je také rozpor mezi ekonomicky měřitelnými hodnotami ŽP a hodnotou složek ŽP jako takových (tzv. hodnota existence).

Po zvážení zmíněných argumentů lze říci, že environmentální ekonomika může být vhodným pomocníkem v rozhodování, v politických jednáních, avšak skrývá v sobě jisté riziko, že vytvoří iluzi, že je skutečným popisem reality (že opravdu každá ulovená vydra představuje ztrátu např. 3 000 Kč). Navíc nutno podotknout, že zůstává celá řada hodnot, které jsou neocenitelné (kritický kapitál) (W i n p e n n y 1991), jiní dokonce tvrdí (N o r g a a r d i n R e d c l i f t 1989), že neoklasická ekonomie není schopná pojmout hledisko ŽP bez změny svého paradigmatu (základního modelu a přístupu).

Ochrana životního prostředí

Při prosazování TUR se setkávají mnohé disciplíny, aby především studovaly mechanismy vztahů socio-ekonomického vývoje a ŽP na úrovni jednotlivých složek i v synergickém působení. Vzhledem k tomu, že se jedná zpravidla o velmi složité systémy, stojí stále před environmentalisty dlouhá řada otázek, jaký efekt bude mít na ŽP ten který zásah a jak se budou systémy dlouhodobě vyvíjet (příkladem může být stále diskutovaná otázka globálního oteplení).

Životní prostředí je zkoumáno ve svých základních složkách:

a) atmosféra	c) pedosféra
b) hydrosféra	d) biosféra

V rámci těchto podsystemů jsou zkoumány jednotlivé prvky zvláště z pohledu jejich obnovitelnosti nebo neobnovitelnosti, stupně jejich spotřeby a způsoby jejich užívání, které vyhovují definici TUR.

Stručný přehled složek a nejzávažnějších otázek, které se vztahují k TUR českého zemědělství:

Ovzduší: uvolňování a fixace plynů, které: narušují ozonovou vrstvu, podporují rozvoj skleníkového efektu. .

Voda: vodní bilance ČR a znečištění vody.

Půda: stupeň a struktura využívání, degradace: erozí, znečištěním, úbytkem edafonu, utužením, narušením struktury atd.

Biota: snižování rozmanitosti druhů, rostlin a živočichů, faktory ohrožující zdraví organismů včetně člověka.

Dále je studována funkce krajiny, ekologická stabilita, produktivita systémů, tok energie a její využívání zemědělstvím.

S cílem měřit změny a určovat, nakolik je vývoj trvale udržitelný, jsou stanovovány ukazatele více či méně odrážející realitu. Vzhledem k šíři celého konceptu není divu, že dosud neexistuje konsensus o skupině vhodných indikátorů a vedou se o nich dlouhé diskuse (P r a ž a n 1993).

S využitím poznatků ekologie je vybudováno mnoho dalších přístupů k posuzování a ovlivňování rozvoje společnosti. Vypracovává se řada ukazatelů ekologické stability a postupů, jak ji podporovat (zásahy do krajiny, záchrana biotopů apod.). Velmi důležitým faktorem je způsob, jak agroekosystémy využívají energii, zda pochází z obnovitelných a/nebo neobnovitelných zdrojů a v jakém poměru. Závažnou pro TUR je produktivita agroekosystémů a její stabilita vůči různým vlivům (a strategie pro její ochranu).

Práce na tomto poli dává šanci ekonomům zvážit účinnost strategií pro rozvoj a volbu vhodných nástrojů, dále nabízí praktická řešení pro změny technologií a kritéria pro jejich použití. Ve spolupráci se sociology může být také nalezen přiměřený postup pro zvýšení ekologického vědomí zúčastněných a kulturně přijatelná forma ochrany životního prostředí a zavádění technologií.

Technologie a TUR

Technologie neznamená (zvláště pro TUR) pouze hotové zařízení energeticky efektivní, produkující málo odpadů, efektivně využívající přírodní zdroje, ale zahrnuje také tzv. „měkké“ technologie pro TUR jako ohodnocování technologií a jejich dopadů do ŽP a takové vzdělávání a výzkum, který dovoluje místnímu obyvatelstvu se účastnit analýzy problémů a nalézání řešení (C a r l e y , C h r i s t i e 1992).

Základní dilema nastává při rozhodování pro přiměřenou technologii. Nabízejí se zde např. otázky:

- jak dalece daná technologie slouží potřebám rozvoje společnosti a přitom je ohleduplná k životnímu prostředí,
- v jaké míře produktivně využívá zdroje,

- zda její používání povede k trvale udržitelné tvorbě bohatství (v nejširším slova smyslu),
- do jaké míry je její údržba (nebo obnova) vázána na zahraniční experty (C a r - l e y , C h r i s t i e 1992).

První otázka se vztahuje k posuzování vztahu ekonomického přínosu technologie a jejího vlivu na životní prostředí. Je to velmi citlivé téma, protože je obtížné vážit ekonomický přínos a potenciální či skutečné zhoršování ŽP. V zemědělství ČR je ukázkovým příkladem současné rozhodování mezi možnými cestami extenzifikace produkce a jejími dopady do ŽP, zaměstnaností na venkově a nezbytnou úrovní potravinové bezpečnosti (alternativní rostlinná produkce, extenzivní chov skotu, půda v klidu, koncentrace chovů, atd.).

Při rozhodování pro určitou technologii hraje velmi důležitou roli užívání zdrojů (druhý bod). Závažným ukazatelem je hlavně rozsah využívání obnovitelných a neobnovitelných zdrojů, efektivita využívání zdrojů (např. poměr mezi vstupující a vystupující energií do/ze systému, množství a charakter odpadů na výstupu ze systému apod.).

Třetí bod oslovuje někdy opomíjenou perspektivu dlouhodobého vývoje. Některé technologie mohou přinášet dostatečný příjem zemědělcům (např. obilnářství na mělkých svažitých půdách), ale s rizikem, že v budoucnu ztratí velké plochy půdy produkční schopnost jako následek eroze apod. Takže celkové „bohatství“ společnosti může být trvale sníženo ztrátou zdrojů (zanesené řeky, nádrže a degradována biota v nich, dopad do podzemních vod, riziko záplav, degradace půdy apod.).

Poslední aspekt se týká využívání českých odborníků k zavádění, údržbě a obnově technologií v co nejvyšší míře. Se zvyšující se mírou autonomie regionu/země, která je tímto posílena, se zvyšuje stupeň trvalé udržitelnosti celého systému. Výrazně se zde projevuje vazba na sociální oblast (kulturní potenciál, rozvoj vzdělanosti, zaměstnanosti apod.).

Výběrem vhodné technologie za účasti environmentalistů a ekonomů však úkol zdaleka nekončí. Změna technologií (vývojem nové nebo přenosem ze zahraničí) vyžaduje integraci se strategiemi v ostatních oblastech určených k podpoře TUR (meziresortní integrace, integrace politiky obecně, integrace strategií a nástrojů apod.).

Sociální aspekty

Kategorie často spojovaná s trvalou udržitelností vývoje je kvalita života, jejíž definice je sama o sobě značným teoretickým úkolem. Některé její charakteristiky zapadají do ekonomického rámce (příjmy a kupní síla, občanská vybavenost atd.), jiné nikoliv (identifikace s krajinou, přírodou, kulturou, sociální strukturou apod.). Je historií ověřené, že projekt nebo politika je dlouhodobě neudržitelná,

apod.). Je historií ověřené, že projekt nebo politika je dlouhodobě neudržitelná, pokud jejích následkem dochází k výraznému a dlouhodobému snižování kvality života.

Otázka úrovně příjmů se zdá v tomto kontextu jednoznačná. Zatímco v případě velké chudoby dochází ve jménu krátkodobého přežití k totální devastaci zdrojů a/nebo sociálních a kulturních struktur (mnoho zemí s „nižší úrovní spotřeby“), předpokládá se pokles kvality života také v případě značných příjmů na úrovni vyspělých společností (Carley, Christie 1992).

Neméně důležité jsou pro trvale udržitelný rozvoj sociální faktory jako:

- identifikace s krajinou a hodnotami ŽP,
- kulturní diversita,
- sociální struktury.

Za rizikovou se považuje závažná změna ve sdílení bohatství, začne-li se zvětšovat propast a měnit strukturální proporce mezi chudými a bohatými (zákon 80 a 20 %, 80 % chudých produkuje 20 % potravin a 20 % bohatých vyrábí 80 % potravin).

Již samotný náznak obsahu pojmu *kvalita života* ukazuje, že postihnout při přípravě projektů nebo změn politiky všechny tyto aspekty je přinejmenším obtížné. Pro TUR je tato okolnost výzvou k nalezení sociálních kritérií pro použití ekonomických nástrojů, změny technologií a ochranu životního prostředí.

Management trvale udržitelného rozvoje

Koncept TUR má smysl jen použitím v praxi a předchozí kapitoly naznačily jeho rozsah a komplexitu. Velmi rychle se měnící svět vyžaduje hluboké pochoopení vazeb klíčových komponentů trvale udržitelného rozvoje a *integrováný management* vývoje, jehož nedocnění vede k mnoha selháním (která se zdají být selháním technologie nebo produkce). *Institucionální dimenze* se přitom staví na přední místo. Vzhledem k současnému paradigmatu řešení projektů, vztahů centra a periferie apod. má integrováný management řadu omezení, která se pro podporu trvale udržitelného rozvoje stávají výzvami k řešení. Nejčastěji jsou to:

- Komplexita problémů ŽP.
- Selhání příkazového a řídicího stylu managementu.
- Neuvědomělé selhání integrace politiky.

Typickým příkladem je v ČR např. integrace mezi pozemkovými úpravami (MZe) a Programem revitalizace vodních toků (MŽP).

- Administrativní pastí je nazývána situace vyplývající ze selhání integrace politiky. Ministerstva bývají často v zajetí zjednodušeného sektorového vidění problému a snaží se přitom řešit komplexní situace (což vede často k selhání programů a projektů).
- Selhání vertikální integrace: stává se, že tvůrci politiky dostatečně nerozumí tomu, co se děje na nižší úrovni.

- Přehnané spoléhání se na reformu institucí.
- Neschopnost učit se z chyb.
- Neschopnost zasahovat do procesu managementu a konfrontovat jej.
- Technologie a místní management. Nepromyšlené zavedení nové technologie může vytlačit místní zkušenosti s managementem životního prostředí, výrobu regionálních specialit apod.
- Ostatní vlivy dané společností: pro úspěch programu či projektu bývá rozhodující způsob, jak management zohlední národní politický systém, náboženství, společenské vrstvy a ostatní faktory kultury (Carley, Christie 1992).

Výše uvedený výčet omezení integrovaného managementu nepřímým způsobem ukazuje na nejozřejavější problémy, které v ČR trvale udržitelný rozvoj čekají. Zdá se, že díky současnému paradigmatu, preferujícímu úzce specializované vědní disciplíny, hierarchicky a paternalisticky řízené instituce atd. máme dostatek odborníků schopných odhalit úzce definovaný problém (stupeň a příčiny eroze, kvalita vody, chudoba v některých regionech apod.). Ale stále se nedostává znalostí, jak vést proces identifikace celého problému a jeho interdisciplinární analýzu, jak odvodit žádoucí změny a jak řídit jejich realizaci. Samotný proces managementu zapracovávající hlediska sociální, ekonomická, environmentální a technologická do TUR jednoho projektu nebo programu (resortu, regionu) si vyžádá značné změny v přístupech.

Managementu TUR by měl vydatně napomoci:

- systémový přístup (mimo jiné podporuje více celistvý – holistický náhled na problém),
- budování sítí různých organizací zaměřených na akce (ne jen teorii),
- využívání konfliktu jako příležitosti k inovaci,
- rozvoj schopnosti se učit z vlastních aktivit pomocí akčního výzkumu,
- práce postavena na participacním základu,
- co nejvíce se soustředit na konkrétní, reálný problém,
- využívat interdisciplinární analýzu.

Indikace a hodnocení trvale udržitelného rozvoje

Problém indikace závisí na měřitelnosti a ocenitelnosti sledovaných ukazatelů. Předchozí kapitoly se zmínily o těch indikátorech TUR, které se vztahují k účejí zaměřeným disciplínám, kde nebývá tolik teoretických a praktických omezení. Ale již v případě environmentální ekonomiky, která se pokouší překlenout propast mezi disciplínami ekonomickými a životního prostředí, se setkáváme s řadou nedostatků. Daleko menší obtíže nacházíme v posuzování technologií a ekonomických ukazatelů rozvoje. V případě sledování faktorů ŽP nenarážíme na tolik teoretických problémů, jako spíše na jejich praktické aplikace a správný

výběr ukazatelů, např. samotná půda jich nabízí řadu (rozvoj edafonu, stupeň eroze, obsah humusu ap.), mají velkou vypovídací hodnotu, ale je obtížné a nákladné je používat v denní praxi a/nebo na úrovni farmy.

Jako velmi problematický se ukazuje monitoring a měření kvality managementu TUR. Systémový přístup (nepružný, tvrdý – hard) a zvláště pružný systémový přístup (soft) nabízejí velké možnosti stanovit si kritéria pro kvalitu managementu TUR pro každý případ (projekt, program...) zvlášť. Celá tato oblast je sama o sobě polem pro rozsáhlou diskusi.

Nemenší obtíže skýtají pokusy měřit stupeň TUR v oblasti sociální. Ty charakteristiky, které se běžně měří penězi (příjmy), nepřinášejí tolik překážek jako ukazatele patřící do kategorie *kvalita života*, které velmi závisí na tradicích, sociálních strukturách, náboženství, vztahu člověka k přírodě, ale i zdravotních rizicích plynoucích ze změn ŽP apod.

Navzdory překážkám vznikly přístupy, jak komplexně vyhodnocovat TUR aspoň v těch nejzákladnějších rysech. Např. C o n w a y (1990) staví chápání a posuzování TUR na *agroekosystému*, jehož charakteristiky (nebo vlastnosti) *produktivita, stabilita, sustainabilita a equitabilita* naznačují, zda je rozvoj daného systému trvale udržitelný.

Produktivita může mít různá vyjádření (t/ha, Kč/ha, Kč/prac. sílu apod.).

Stabilita ukazuje na vývoj produktivity v čase, zvláště posuzujeme-li běžné vlivy počasí apod. (malé výkyvy = vysoká stabilita).

Sustainabilita je také vývoj produktivity, ale vůči nepředpokládaným změnám, jako výjimečné sucho, nový škůdce, ale i extrémní zadluženost farmáře apod. (pokud se po odeznění vlivu obnoví původní produktivita = vysoká *sustainabilita*).

Equitabilita je aspekt agroekosystému, vyjadřující jak je produkce (nebo její výsledky) distribuována mezi obyvateli vesnice, regionu atd. Příkladem nízké *equitability* je již dříve zmíněný zákon „20 : 80“. Mezi důležité ukazatele také patří poměr mezi obnovitelnými a neobnovitelnými zdroji užívanými v agroekosystému, dále mezi vlastními a vnějšími zdroji (stupeň autonomie) a stupeň využívání technologií, podporujících TUR (pro ČR můžeme jako příklad vybrat osevní postupy používané na pozemcích náchylných k erozi nebo stupeň koncentrace zvířat). Jako je velmi náročné zohlednit při práci tolik hledisek, tak není jednoduché posoudit, nakolik byl projekt/program úspěšný. Úkoly definované v měřitelných jednotkách nečiní potíže (např. snížit N v podzemní vodě o 50 %), ale celistvý (holistický) přístup u TUR předpokládaný přináší řadu přínosů, které měřitelné nejsou a přitom jednoznačně TUR podporují (např. roste motivace a porozumění problému, zkušenost veřejnosti ze spolurozhodování, větší nezávislost komunit a další).

Vycházeje z konceptu TUR lze konstatovat, že přínos bude na straně budoucích generací a současné společnosti jako celku (zachování zdrojů, uspokojení milovníků životního prostředí atd.) především na úkor těch, kteří by mohli mít přínos z nekontrolovaného hospodářského růstu a zemědělské produkce. V tradičním pojetí problému stojí tyto skupiny nutně proti sobě. Celistvý přístup (jakým TUR je) pomáhá přivést oba zájmy do jednoho projektu tak, aby se změnilo ostré rozlišování mezi získávajícími a ztrácejícími.

ZÁVĚR

Trvale udržitelný rozvoj je poměrně nový koncept, který se vyvinul jako výraz snah zvládat velmi komplexní situace rychle se měnícího světa. Objevil se na přelomu dvou paradigmat redukcionistického a celistvého. Vzhledem k tomu, že jde o přístup, lze očekávat jeho další rozvoj.

Před resort zemědělství a před celý venkov tím byl postaven nový úkol. Tento krok rozhodně nepřináší zjednodušení ani pro zemědělské subjekty, ani pro administrativu, tím méně pro školství a výzkum. Oproti předchozímu poslání zemědělství je nezbytné brát při rozhodování o zemědělské politice i strategii výroby v úvahu mnoho dalších hledisek, které jsou často v protikladu (i zdánlivě). Tím je dána náročnost managementu trvale udržitelného rozvoje, který bývá často jeho nejslabším článkem.

L i t e r a t u r a

- CARLEY, M. – CHRISTIE, I.: Managing Sustainable Development. Earthscan, London 1992.
- CONWAY, B.: After the Green Revolution: Agriculture for Development. Earthscan, London 1990.
- DOUCHA, T. a kol.: Teorie trvale udržitelného rozvoje a její aplikace na zemědělství. [Studie], Praha, VÚZE 1993.
- PEARCE, D., W.: Greening the World Economy. Earthscan, London 1991.
- PRAŽAN, J. a kol.: Podklady ke koncepci trvale udržitelného rozvoje českého zemědělství a systému státních opatření na podporu její realizace. [Zpráva], Praha, VÚZE 1993.
- WILSON, J.: Changing Agriculture, An introduction to Systems Thinking. Kangaroo Press, Kenthurst 1988.
- WINPENNY, J. T.: Values for the Environment. Overseas Development Institute, London 1990.

Došlo 1. 7. 1994

PRAŽAN J., Economic Research Institute for Agriculture Praha, branch establishment in Brno, Czech Republic

DOUCHA T., Economic Research Institute for Agriculture, Praha, Czech Republic

Concept of sustainable development of agriculture

Zeměd. Ekon., 40, 1994, No. 11, pp. 867–878. – refs. 7, summaries in cz, en

Sustainable development of agriculture became a Czech Ministry of Agriculture programme. It expresses the direction of development agriculture would take in the next years. It is quite clear the desirable change will be substantial and will require different approach to land management and to agriculture policy development.

The concept of sustainable development is going through a long discussion regarding its definition, criteria of evaluation and potential of management. It is unlikely that final agreement in these questions will be reached because this concept brings a higher degree of complexity to offices and farms than before. It requires work from different perspectives, especially environmental, economical, social, ethical, etc. As a consequence there is changing style of management of development. The concept allows to arrange meetings for stakeholders and participative approach support getting an affirmative for the project.

systems property, systems purpose, structure, activities, attitudes, environmental economics, technology, management, participation

Adresa autorů:

Ing. Jaroslav P r a ž a n , Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky Praha, Botanická 68a, 656 01 Brno, Česká republika, tel. 05/41 32 12 64

Ing. Tomáš D o u c h a , CSc, Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky Praha, Mánesova 75, 120 58 Praha 2, Česká republika, tel. 02/627 55 02

SOFT SYSTÉMOVÁ METODOLOGIE PRO ŘEŠENÍ KOMPLEXNÍCH PROBLÉMŮ TRVALE UDRŽITELNÉHO ROZVOJE ZEMĚDĚLSTVÍ A VENKOVA

CIZNER P., Vysoká škola zemědělská, Brno, Česká republika
PRAŽAN J., Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky Praha, pracoviště
Brno, Česká republika

Soft systémová metodologie pro řešení komplexních problémů trvale udržitelného rozvoje zemědělství a venkova

Zeměd. Ekon., 40, 1994, č. 11, s. 879–891. – 4 obr., 2 tab., lit. 8, res. čes., angl.

Zemědělství a venkov skýtají nepřehledné množství problémů, které, pokud jsou viděny a řešeny izolovaně, nedávají veliké možnosti na uspokojivé zlepšení. Jedním z hlavních důvodů je vedle vysokého stupně komplexity i sám člověk, jako důležitá součást systémů s lidskými aktivitami. Jako jeden z nástrojů, které mají pomoci strukturovat a úspěšněji se vyrovnávat s obtížnými úkoly na tomto poli, je soft systémový přístup k řešení problémů. Jde o používání metody systémového přístupu obohacené o hlediska, názory, postoje a další měkké komponenty přinášené do systému člověkem. Metodologie je vysoce integrovaná a lze ji využít v celé řadě oblastí, včetně výuky. Článek diskutuje možnosti tohoto přístupu a navazuje na příspěvek (P r a ž a n , C i z n e r 1994), v Zemědělské ekonomice 5/1994 zveřejňující výsledky seminářů využívající tento přístup (proběhly na VŠZ Brno). Témata seminářů se týkala otázek životního prostředí, školství a výzkumu aj. Účastníci se dokázali přizpůsobit velmi netradičním aktivitám seminářů na VŠZ Brno, kde se tento přístup využíval. Participativní práce je přivedla k odhalení většiny chyb, kterých se dopouštěli a mohli je tak opakovaně diskutovat. Omyly se nejčastěji vyskytovaly při stanovování hranic systémů, při identifikaci rolí zúčastněných a především při tvoření konceptuálních modelů. Během seminářů byly uvolněny autoregulační mechanismy, které přispěly k rychlému přibývání zkušeností na poli soft systémové analýzy a týmové práce. Výroky participantů ukazovaly nejen na pokrok ve schopnostech strukturovat komplexní situace, ale také na značnou úroveň motivace k této práci. Soft systémová metodologie a participativní přístup ve výuce i v řešení problémových situací poskytují velké možnosti a jsou jak pro školství ČR, tak i pro výzkum velkou výhodou.

soft systémová metodologie, systém s lidskými aktivitami, divergující, asimilační, akomodační a konvergující aktivity, participace, redukcionismus, holismus, problémová situace

Článek diskutuje a prezentuje výsledky seminářů, které měly za cíl ověřit možnosti, které skýtá i v zahraničí poměrně nový přístup v řešení situací s vysokým stupněm komplexity. Použitý přístup využívá poznatků obecné teorie systémů a rozšiřuje je o lidský faktor. Teorie a poznatky z dobře rozvinutých disciplín bývají nejčastěji využívány izolovaně. Nový přístup dal vznik celistvé metodologii, která se stává účinným nástrojem pro efektivní integraci a aplikaci teorií a zkušeností z různých oborů lidské činnosti. Účelem seminářů bylo přivést účastníky k hlubšímu poznání slabých míst při vytváření projektů a jejich realizaci. Zkušenosti ukazují, že nejčastějším důvodem pro selhání projektů nebývají technická zařízení nebo nedostatečné ekonomické nebo jiné vzdělání, ale nejasné definice cílů, neznalost preferencí zúčastněných a to i těch, kterým má projekt prospět, nejasné základní vazby mezi zúčastněnými (jednotlivci nebo institucemi) a mnoho dalších faktorů. Výsledky seminářů měly ukázat účinnost přístupu jak pro řešení problémů, tak i pro přípravu na budoucí profesi.

VZNIK SOFT SYSTÉMOVÉ METODOLOGIE

Checkland (1984) se věnuje podrobně analýze vývoje systémového přístupu a uvádí, že od čtyřicátých let existuje pronikavě se vyvíjející „systémové hnutí“. Jádrem výzkumu v této oblasti byly dvě dvojice pohledů: vývoj a hierarchie, komunikace a řízení. Systémové inženýrství podle Checklanda (1992):

- pracuje se systémy, které mají **předem definované cíle**,
- jedná se o **testování alternativ** s cílem najít tu nejlepší (kritérii pro výběr mohou být např. vhodnost vůči cílům nebo ekonomické aspekty v systémové analýze),
- celý přístup je založený na faktu, že hledáme „jak to udělat“, zatímco rozhodnutí „co dělat“ je již definováno.

Přesvědčení, že problémy reálného světa mohou být formulovány tímto způsobem, je charakteristické pro „**hard**“ **systémové myšlení**. V podstatě stejný přístup se používá jak v „systémovém inženýrství“, tak i v „systémové analýze“ a „operačním výzkumu“.

Checkland (1984) konstatuje, že úspěch systémového inženýrství a systémové analýzy vedl k mnoha pokusům využít tuto metodologii v problematice sociálních systémů, včetně těch, kde se tvořila veřejná politika. Metody podle výše uvedeného přístupu aplikované „na celku“ přinášely výsledky, které byly často zklamáním. Neúspěchy pochopitelně vedly k polemikám a kritikám celé myšlenky systémového přístupu.

Checkland (1984) uvádí, že v letech 1969 až 1972 se objevilo devět vědeckých studií, které vyvíjely a testovaly novou odlišnou metodologii. Tyto studie byly od té doby do roku 1981 postupně ověřovány a modifikovány ve více

než stovce prací.¹⁾ Svou metodu nazval kreativní analýza a uceleně ji publikoval již v roce 1974. Tyto práce šly nad rámec specifických případů až ke shrnujícím vysvětlením povahy pojmu **systemy s lidskými aktivitami**. Tento pojem je zásadně odlišný od pojmů „přírodní“ a „umělé“ systemy (natural and designed systems). V systémech s lidskými aktivitami se berou v úvahu záležitosti obvyklé pro systémový přístup, ale navíc věci **citlivé (soft) povahy** např. **intuice, emoce, sociální klima, kultura a tradice, etické hodnoty, mezilidské vztahy a komunikace, estetické vnímání** apod. Pruzan citovaný v **C h e c k l a n d o v i** (1992) shromáždil několik pojmů, které dokládají posun od klasického „hard“ operačního výzkumu k pružnému „soft“ akčnímu výzkumu (tab. I).

I. Používání pojmů podle Pruzana v **C h e c k l a n d o v i** (1992) – Using terms according to Pruzan in **C h e c k l a n d** (1992)

Vývoj od	směřuje k	development from	leading to
systémového inženýrství	systémovému managementu	system ingeneering	system management
optimalizace	učení se	optimization	learning
popisování	uchopení	describing	grasping
plánu	plánovacímu procesu	plan	planning process
redukcionismu	holismu	reductionism	holism

Redukcionistický přístup vedl k velmi širokému uplatnění názoru, že celek je příliš komplexní na to, aby byl studován ve své celistvosti a všechny pokusy, které o toto usilují, neposkytnou o světě přesné vysvětlení. Důležité je, že se zde předpokládá, že když se složí dohromady izolovaně získané poznání o částech systému, vyvstanou opět charakteristiky celku.

Holistický přístup vznikl jako následek poznání, že v okamžiku, kdy se rozloží celek, ztratí se ze zřetele některé z jeho důležitých vlastností, které jsou následně ovlivněny obtížně předvídatelným způsobem a bez možnosti kontroly. Celistvý přístup nazývaný také jako **integrovaný, organický** nebo **systémový** vyžaduje, aby výzkumník pracoval:

- 1) **střídavě s detailem i celkem**
- 2) **uvnitř systému jako pozorovatel-účastník.**

1) Učením se ze zkušeností s použitím individuálních i skupinových technik při řešení nestrukturovaných problémů manažera se úspěšně zabývá **R i c k a r d s** (1982).

Lze tedy shrnout podle C h e c k l a n d a (1992), že soft systémová metodologie (SSM) vzešla z vývoje přechodu od systémového (hard) myšlení k manažerskému (soft) myšlení. Cílem SSM je hledat **žádoucí a možná zlepšení v nepřehledných a složitých situacích**, tedy obvykle tam, kde jsou nejen neznámé odpovědi, ale kde formulovat samotné otázky je problematické.

Je užitečné si uvědomit, že SSM ani nekritizuje systémové inženýrství, ani se od něho neodvrací, naopak tam, kde lze využít metod systémového inženýrství, poskytuje mu příležitosti k aplikacím. SSM navázala na systémové inženýrství a rozšířila použitelnost systémového přístupu. V současné době SSM inspiruje další směry rozvoje např. v informačních systémech. Na výše uvedené směry rozvoje systémového přístupu lze pohlížet jako na společně se vyvíjející, vzájemně se podněcující a při aplikacích se doplňující metodologické přístupy.

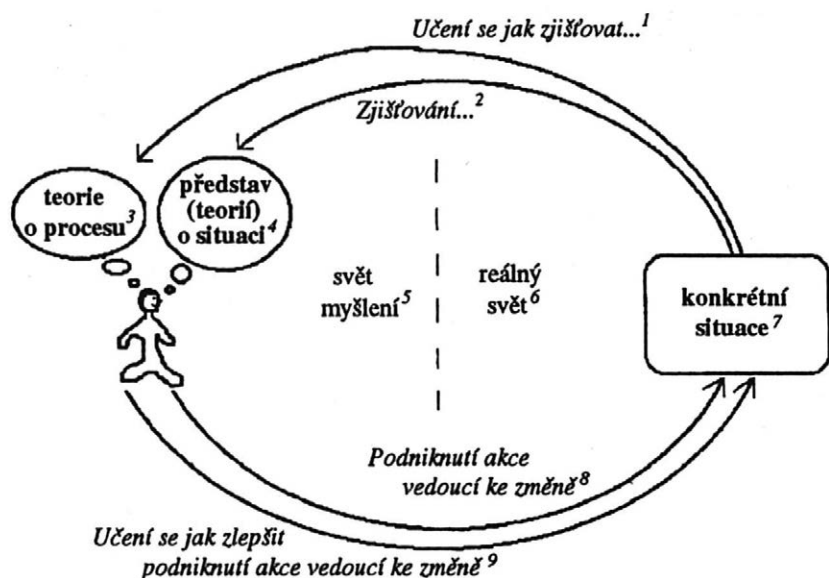
TEORIE SOFT SYSTÉMOVÉHO PŘÍSTUPU

Soft systémová metodologie (SSM) využívá mnoho pojmů systémového inženýrství a svůj vlastní pojmový aparát. Slova jako **projekt, management, koncept, model, teorie, kultura** používá v nejširším slova smyslu.

Z myšlenek Kurta Lewina z roku 1943 vznikl cyklus učení se ze zkušenosti, vycházející z přirozených schopností našeho myšlení, které lze účinně rozvíjet. **Cyklus učení se ze zkušeností**, který publikoval B a w d e n (1989), bývá uváděn v obdobné podobě jako **cyklus řešení problémů** (obr. 4) podle P e a r s o n a , I s o n a (1992). Tento cyklus se čtyřmi stadii můžeme naplňovat čtyřmi nebo i více kroky. Kroky považujeme za tvůrčí aktivity, které mají svou sekvenci, můžeme se však vrátit zpět anebo cyklus podle potřeby opakovat.

Velmi stručně lze podstatu cyklu shrnout do výroku „**poznáváme, abychom jednali a podniknutím akce zjišťujeme, jak jsme poznali**“. Z toho vyplývá, že cyklus si lze představit jednak jako dvě roviny poznávání problému (teorie o světě)¹2 a jednak učení se procesu poznávání (teorie o tom, jak teorie o světě tvořit). V první rovině se zabýváme situací, kterou zjišťujeme, ve druhé rovině se zabýváme tím, jak vypadal proces zjišťování situace. Obě dvě roviny (obr. 1) jsou vzájemně propojeny. Teorie můžeme v akci buď testovat, nebo s jejich pomocí podnikat činnosti zaměřené na změny v realitě. Uvedení pojmů reálný svět a svět myšlení naznačuje, že je zde evidentní dynamický dialektický vztah mezi konkrétním a abstraktním, mezi reflexí a akcí, mezi teorií a praxí. Mimo-volným přínosem je, že se účastník nejen zdokonaluje v myšlení i konání zároveň, ale také se na novou skutečnost, kterou vytváří, adaptuje.

2) Teoriemi zde rozumíme vysvětlení, domněnky a interpretace.

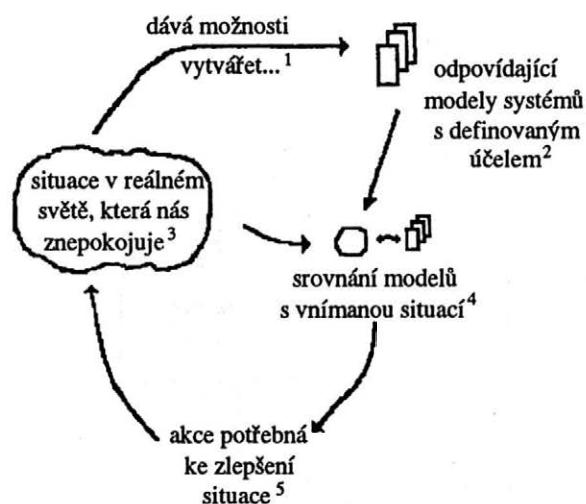
1. Cyklus učení se zkušenostmi z konkrétní (reálné) situace podle studijních materiálů UWS – The cycle of learning from the actual (real) situation according to the UWS study materials

¹learning how to determine, ²determining of, ³process theory, ⁴ideas (theories) about the situation, ⁵world of ideas, ⁶real world, ⁷the actual situation, ⁸activity leading to the change, ⁹learning how to improve the activity leading to the change

Po proběhnutí akce by mělo dojít ke změně situace, čímž nastane situace nová a cyklus se opakuje (obr. 2). Podniknutím akcí se nám může podařit naplnit konkrétní cíle. Je však užitečné uvědomit si rozdíl mezi účelem³⁾ a cíli systému s lidskými aktivitami.

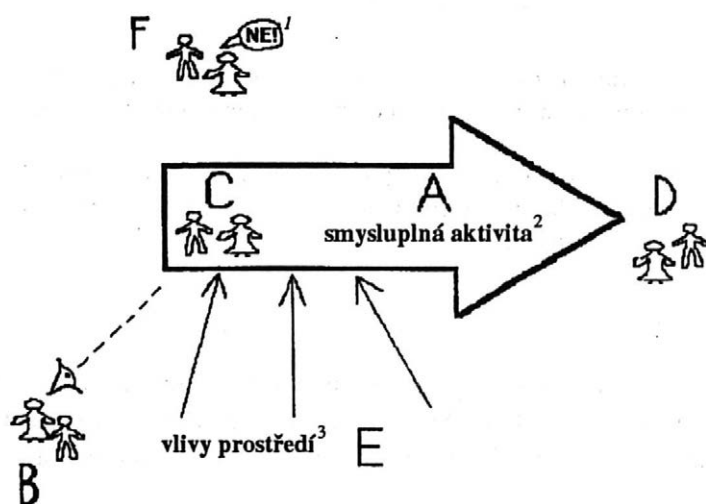
Checkland (1992) uvádí schéma (obr. 3), v němž **smysluplná aktivita**, aktivita v systému s definovaným účelem, je představována šipkou. Tato akce bude **vyjádřením záměru** nějaké osoby nebo skupiny B (**worldview**). Jelikož A je činnost člověka, musí zde být někdo (nebo několik osob), kdo akci podnikne, tedy C (aktér). Akce bude mít vliv na nějakou osobu nebo několik osob D (klient) a bude probíhat v prostředí (E), které může akci omezovat nebo podporovat (vlivy působící pro a proti). Jelikož autonomie člověka je zřídka absolutní, uvažujeme osobu nebo skupinu osob, které mohou zastavit akci F (vlastník).

3) Účel, poslání, smysl (purpose) podle Checklanda (1984) je konec, který může být sledován, ale nikdy dosažen, jako např. „udržování vztahů“. V problémech systémového inženýrství je zpravidla účel zúžen do cíle.

2. Náčrt základní myšlenky soft systé-
mové metodologie podle C h e c k -
l a n d a (1992) – Draft of the soft-
system methodology basic idea by
Checkland (1992)

¹enables us to create, ²corresponding
system models with defined purpose,
³the situation disconcerting us in the
real world ..., ⁴comparison of models
with the perceived situation, ⁵activity
necessary for improving of the situa-
tion

3. Nákresový model aktivity odpovídající smyslu (účelu) systému (C h e c k l a n d 1982) –
Draft model of the activity corresponding to the intent (purpose) of the system (C h e c k l a n d
1982)

¹no, ²purposeful activity, ³influence of the environment

Výše zmíněný pohled na systém byl využit při formování CATWOE analýzy:

C – klient (client) ten kdo transformaci ztratí nebo získá,

A – aktér (actor), ti, kteří budou realizovat transformaci, nositelé změn,

T – transformace (transformation), přeměna vstupujícího ve vystupující,

- W – hodnotová měřítka, názory, postoje aj. (worldview, Weltanschauung), dávající T smysl,
 O – vlastník (owner) je ten, kdo může T zastavit,
 E – okolí nebo prostředí uvažovaného systému (environment), nejen fyzické okolí, ale také např. cíle a prostředky širšího systému aj.

Tato analýza nám umožní stanovit tzv. základní definici systému (Chackal and 1992).

Následuje popis čtyř základních kroků akčního učení, půjde především o vyjádření aktivit v probíhajícím procesu (obr. 4).

4. Cyklus řešení problémů podle Kolba, uvedeno v Pearsonovi a Isonovi (1992), doplněno podle materiálů University of Western Sydney, Hawkesbury (UWS) – The cycle of solving problems by Kolbe, quoted in Pearson and Ison (1992), completed according to the materials of the University of Western Sydney, Hawkesbury (UWS)

¹reflective observation, ²assimilating activities, ³What does it mean?, ⁴diverging activities, ⁵What is there? ⁶abstract conceptualization, ⁷concrete experience, ⁸What is important?, ⁹converging activities, ¹⁰What do we do? ¹¹accommodating activities, ¹²active experimentation

1. Divergence

Zjišťuje se „Co je tam?“ proto, aby si účastník uvědomoval, co všechno je ve hře, co všechno může mít vliv na situaci. Důležité zde je, že se zaznamenává vše, co jsme schopni v systému a jeho okolí vnímat – fakta i pocity. Lze použít některou z metod brainstormingu. Tento krok se nazývá reflektivní pozorování.

2. Asimilace

V tomto kroku se pracuje s myšlenkami, představami, principy a teoriemi o skutečnosti. Je snaha pochopit, co pojmy znamenají (jaké vlastnosti skutečnosti

odrážejí). Zde se naskytá příležitost uvědomit si věci v jejich kontextu a hierarchiích. Pro obvyklé myšlenkové návyky toto bývá těžký moment. Velký problém může být krok z reálného světa do světa abstraktního. Navíc zde existuje reálné nebezpečí, že s sebou ponese z reálného světa příliš mnoho nejasností a chyb. SSM doporučuje použít analýzu CATWOE, která pomáhá stanovit si základní definici systému. Provádění této analýzy umožňuje snazší definování účelu systému a jeho hranic. Pracovní týmy se nevyhnou tomu, položit si otázku, jakou roli v systému budou mít. Teprve potom lze úspěšně vytvářet systém s lidskými aktivitami. Pokud by výzkumník nebo manager přenesl celý detailní popis reality do soft systémové analýzy, nemohl by nalézt žádný problém k řešení (model – představa o budoucí skutečnosti by se shodoval s přítomnou skutečností). Hledání řešení je nalézání rozdílů mezi modelem a skutečností. Problém může řešitel odhalit jen tehdy, jestliže vidí rozdíl mezi modelem, vyjadřujícím základní definici systému, a skutečností. Logika tohoto kroku ukazuje, že systém není celek existující ve skutečnosti, ale jen naše představa o něm.⁴⁾ Častým omylem bývá podvědomé zaměňování pojmů a teorií za předměty reality vlastní, nezávislé na člověku. Tento krok vede k abstraktní konceptualizaci.

3. Konvergence

V tomto stadiu se pracuje jen s tím, co je důležité a vzniká tak ucelená představa vyjádřená modelem odvozeným ze základní definice. Velmi užitečný je model aktivit, sledujících účel systému, které jsou spolu provázány vazbami v logickém sledu. Součástí modelu bývají zpravidla kontrolní a řídicí kroky, postavené na předem definovaných kritériích efektivity modelu.

Lze vytvořit několik modelů, které se mohou lišit záběrem i úhlem pohledu na systém. Obvykle děláva nemalé problémy vidět prvky systému včleněné do celku (často do několika systémů zároveň v různých úrovních). Změnou pohledů na skutečnost a uvědoměním si kontextu si lze uvědomovat i vyhraněné problémy vnímání skutečnosti – paradoxy. Následuje porovnávání modelu/ů s realitou.

SSM dále nabízí řešitelům vytvořit si model aktivit. Tento model spočívá v tom, že si účastníci naplánují, jakými činnostmi budou sledovat realizaci akcí (monitorování, kontrola a hodnotící kritéria).

Účastníci se snaží vybrat žádoucí změny. Nalézání žádoucích změn⁵⁾ by se mělo diskutovat s klientem. Je nutné vzít v úvahu omezení – přijatelnost pro danou kulturu⁶⁾. Ukázalo se, že je tento faktor natolik důležitý, že i dobře logicky

4) Systém (systémový model, holon) je jednotlivý a neopakovatelný pohled na celky v realitě. Toto jsou další důvody, proč SSM nepovažuje svět za systémový (složený ze systémů), ale vytváří systémy jako systémové modely při procesu zkoumání.

5) Změny, které považujeme za ekonomicky nebo sociálně potřebné – socioeconomic desirability.

6) Změny, které jsou možné s ohledem na tradice a klima (mezilidské vztahy) – cultural feasibility.

zdůvodněné aktivity nemusí mít efekt, pokud v projektu nebyl vzat v úvahu. Uvedený soubor aktivit vede k aktivnímu experimentování.

4. Akomodace

Účastníci projektu plánují co, kdo a kdy udělá. Sestavují harmonogram, akční plán. Tento krok je naplněn podniknutím akce – je návratem do reálného světa, ke konkrétní zkušenosti. Tímto krokem je cyklus uzavřen.

Metodologie není technika, která pokud je správně použita, zaručí určitý výsledek, metodologie nechává prostor pro osobitý přístup a strategie řešení problémů (Checkland 1984). K poznání, jak tento přístup funguje, je nepostradatelné pracovat tak, jak si jeho podstata žádá, tj. učit se zkušenostmi, učit se jejím používáním. Řešení složitých nestrukturovaných (nepřehledných) situací vyžaduje nasazení velkého množství svých duševních schopností, poznávání předností a nedostatků jak pracovního týmu, tak i své osoby.

Praxe – využití a rozšíření SSM: vědecký, ekonomický a praktický význam

SSM podněcuje tým, že vtahuje účastníky (řešitele) do problémů řešené situace, nutí je vycházet ze souvislostí, vybírat z nepřehledného množství podnětů, uspořádat je a přehledně s nimi pracovat, vytvářet si ucelenou představu, porovnávat představu se skutečností a hledat cesty řešení, umožňuje vytvořit plán co, kdo, kdy bude dělat včetně jeho monitorování, kontroly a hodnocení procesu zavádění změn. Kritériem úspěšnosti pochopitelně není návrh na řešení, ale jeho realizace⁷⁾. Akční plán nebývá nařízením, je zpravidla společným rozhodnutím pracovního týmu, který byl vtažen velmi hluboko do situace. Každý člen týmu zná souvislosti, je perfektně informován, může se dobře orientovat, lépe samostatně a operativně jednat při realizaci. Pocit být platnou součástí celku vede mimovolně u většiny osob k spoluvytváření lepší atmosféry (klimatu) celé pracovní skupiny (tab. II). Checkland (1992) uvádí celou řadu příkladů úspěšných aplikací SSM. Podařilo se řešit otázky organizační struktury i aktivit (organizace práce), ale i mnoho skrytých, dosud nevyřešených problémů citlivé „soft“ povahy. V publikaci je shromážděno značné množství zkušeností s používáním SSM v oblastech průmyslu, zdravotnictví, státní správy, při zakládání obchodních společností, zlepšení činnosti marketingového oddělení firmy ICL s 20 000 zaměstnanci – řetězec od suroviny až po uživatele produktu (Network Product Line Sector), restrukturalisace řídicího centra (500 osob) firmy Shell aj.

Z rozhovoru s prof. Checklandem a s jeho spolupracovníky vyplynulo, že se jedná o osobní zkušenosti z doby působení prof. Checklanda na Department of Information Systems Lancaster University. Prof. Checkland, dříve než se začal

7) Pojmy projekt a projektování pochopitelně zahrnují realizaci návrhu se spoluúčastí řešitele.

II. Co nového přináší soft systémová metodologie

Proces umožňuje	Participace umožňuje
asociovat a strukturovat představy (vytvářet pojmové modely) věnovat se aspektům „soft“ povahy (emoce, mezilidské vztahy, hierarchie hodnot,...) zároveň řešit problém a zdokonalovat se v přístupu k řešení problému vytvořit systémový model a akční plán adekvátní situaci adekvátní schopnostem tvůrců a realizátorů	zvyšovat otevřenost ve vnímání i při komunikaci, rozvíjet kreativitu a přivést zúčastněné ke konsensu řešitelé problému působit uvnitř systému (role účastníka) týmovou práci účastníků různé úrovně a profesního zaměření věnovat se rozvoji osobnosti – adaptace pro budoucnost
Vztah k praxi	Použitelnost
používaný cyklus je proces vedoucí od reality k nové realitě metodologie funguje za podmínky podniknutí akce soustředěné na změnu filozofický kontext – hledání nového paradigmatu podporuje tendenci sjednocení informačních systémů a systémového myšlení	pro složité a nestrukturované situace v rozličných oborech, při propojení mezi obory pro hledání koncepcí a strategií pro management, výzkum, poradenství a výuku

profesionálně věnovat výuce a výzkumu, pracoval jako manažer (15 let u firmy ICI).

B a w d e n (1992) a celá řada australských autorů hojně publikují v posledních letech v časopisu *Agricultural Systems* své zkušenosti s aplikacemi SSM v zemědělství a zemědělském vzdělávání.

Domníváme se, že v kulturním regionu České republiky se lze tomuto přístupu učit např. na projektech s využitím a propojením více oborů (grantové přihlášky) a při pořádání pracovních setkání (workshopů) v různých institucích a organizacích. Vhodné klima může být zejména tam, kde je pociťována potřeba rychlé adaptace na nové ekonomické podmínky. Většina zahraničních firem, které k nám přicházejí, využívá v managementu a marketingu metody zahrnuté v SSM. Propojení těchto metod v organický celek pro nás však obvykle zůstává neodhalen. Tomu se však nelze naučit intuitivně. Pro hlubší pochopení logiky SSM a další studium lze doporučit: C h e c k l a n d (1992) a R o s e n h e a d (1989).

II. What new the system methodology brings about

The process enables	Participation enables
to associate and structurate ideas (to create concept models) to pay attention to the soft aspects (emotions, inter-human relationships, hierarchy of values ...) to solve simultaneously the problem and to improve the approach to problem solution to create systems model and action plan (1) adequate to the situation and (2) adequate to the possibilities of the creators and realizators	to enlarge openness in perceiving and in communication, to develop creativity and to lead the participants to consensus for the person solving the problem to work inside the system (participant role) the team work for participants of a different level and profession to pay attention to the personality development – adaptation for the future
Relation to practice	Applicability
the cycle used is the process leading from reality to a new reality methodology is functioning under the condition of undergoing the activity aimed at the change philosophical context – looking for a new paradigm supports the tendency of uniting information systems and system thinking	for complex and non-structured situations in different branches of science, for interconnecting of branches for seeking conceptions and strategies for management, research, advising and tuition

ZÁVĚR

Účastníci seminářů (Pražan, Cizner 1994) svou práci předvedli během aplikace SSM řadu pro výzkumníky i managery typických chyb. Během systémových analýz zaměřovali co je uvnitř a co je okolí, obtížně identifikovali role zúčastněných, těžko překonávali úkol postavit si pracovní definice pojmů a především základní definici (ZD) systému. Jako náročné shledávali participantů stavbu modelu aktivit, odpovídajícímu ZD systému a hledání žádoucích a možných (kulturně přijatelných) změn. Relativně nejsnadnější se ukázaly první a poslední kroky projektu, tedy průzkum systému a příprava akčního plánu na uskutečnění žádoucích změn. Případné omyly byly v těchto fázích nejrychleji identifikovány. Až na výjimky všechny chyby účastníci sami objevili a diskusí řešili (tím byla také umožněna detailní analýza seminářů). Styl vedení semináře umožnil působení soft systémového přístupu i na samotné pracovní skupiny. Pracovní skupiny byly schopny identifikovat svoji roli v projektu a jednotlivci

svoji roli ve skupince. „Vedlejším produktem“ se tak stala i živá zkušenost z týmové práce, která byla účastníky kladně oceňována. Lze konstatovat, že účastníci subjektivně vyjadřovali spokojenost nad rostoucí schopností definovat a strukturovat problém a následně nacházet cesty k jeho řešení. Ukázalo se, že diskutovaný přístup byl ve výuce přínosem a autoři článku jsou názoru, že jeho další šíření by pomohlo řešit jak otázky, které vyvstávají při prosazování trvale udržitelného rozvoje zemědělství, tak v přípravě odborníků pro praxi.

L i t e r a t u r a

- BAWDEN, R. J.: Systems Approaches to Agricultural Development. The Hawkesbury Experience. Agric. Syst., 40, 1992, s. 153–176.
- CHECKLAND, P. B.: Systems Thinking, Systems Practice. Opr. vyd. (1. vyd. 1981), Bath, John Willey and Sons, 1984.
- CHECKLAND, P. B.: Soft Systems Methodology in Action. 3. vyd., (1. vyd. 1990) Chichester, John Willey and Sons, 1992.
- PEARSON, C. J. – ISON, R. L.: University Education for Multiple-goal Agriculture in Australia. Agric. Syst., 38, 1992, s. 341 – 361.
- PRAŽAN, J. – CIZNER, P.: Participace v přípravě zemědělských odborníků. Zeměd. Ekon., 40, 1994, č. 5, s. 361–371.
- RICKARDS, T.: Problem-solving Through Creative Analysis. 3. vyd. (1. vyd. 1974), Aldershot, Gower Publ. Company Ltd., 1982.
- ROSENHEAD, J.: Rational Analysis for a Problematic World. Chichester, John Wiley and Sons, 1989.
- SPENCER, L. J.: Winning Through Participation – Meeting the Challenge of Corporate Change with the Technology of Participation. 1. vyd., Kendall/Hunt Publ. Comp, Dubuque, Iowa, USA, 1989.

Došlo 1. 7. 1994

PRAŽAN J., Economic Research Institut for Agriculture Praha, branch establishment in Brno, Czech Republic

CIZNER P., University of Agriculture, Brno, Czech Republic

Soft-system methodology for solving the complex problems of sustainable development of agriculture and countryside

Zeměd. Ekon., 40, 1994, No. 11, pp. 879–991. – 4 figs., 2 tabs., refs. 8, summaries in cz. en

Systems with people's activities like agriculture and countryside represent a lot of complex situations. These situations would be improved to persuade sustainable development. Soft systems methodology is very helpful tool in making structure and in

looking for desirable changes in these cases. This is an integrated problem solving methodology based on systems approach that involves attitudes, values, dreams, myths and other soft components of the systems. The approach was examined during workshops and helped to solve the problems in agriculture, environment and education. This article discusses the results of these workshops organized at the University of Agriculture Brno (P r a ž a n – C i z n e r 1994).

The participants were able to accommodate very quickly to new methods of work and they expressed satisfaction with new experiences they made early. Participative work allowed them to find all common mistakes typical for project development and management (boundary of systems identification, rolls identification, building of conceptual models, etc.). As a result of work in groups there were rapidly growing experiences with team work. The statements made by participants during workshops (recorded by facilitators) expressed significant growth of motivation and skills in structuring complex situations.

Authors of the article believe these approaches are extremely useful and have a potential for development projects in agriculture and for education too. It seems to be a natural response to previous decades of paternalistic climate in our country.

soft systems methodology, human activity system, diverging, assimilating, accommodating and converging activities, participation, reductionism, holism, problematic situation

Adresa autorů:

Ing. Petr C i z n e r , Vysoká škola zemědělská, Zemělská 1, 613 00 Brno, Česká republika, tel. 05/51 64

Ing. Jaroslav P r a ž a n , Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky Praha, pracoviště Brno, Botanická 68a, 656 01 Brno, Česká republika, tel. 05/431 21 264

ADEKO a. s. Vám nabízí

- ☐ **FINANČNÍ LEASING**
- ☐ **ZPROSTŘEDKOVATELSKOU OBCHODNÍ ČINNOST**
- ☐ **PORADENSTVÍ V OBLASTI PODNIKÁNÍ, FINANCOVÁNÍ A ORGANIZACE**

ADEKO a. s.

Slezská 7

120 56 Praha 2

tel.: 258 372 fax: 252 321

FROM SOCIALIST EQUALITY TO POST-SOCIALIST DIVERSITY? (THE CASE OF LOCAL INITIATIVES AND THEIR ROLE IN THE CZECH COUNTRYSIDE)

LOŠTÁK M., University of Agriculture, Praha, Czech Republic

From socialist equality to post-socialist diversity? (The case of local initiatives and their role in the Czech countryside)

Zeměd. Ekon., 40, 1994, No. 11, pp. 893–906. – refs. 8, summaries in en, cz

The paper deals with the question of development of the Czech countryside in the connection with its endogenous potential – local initiatives. The paper addresses the role of local initiatives before the World War II, during the socialist period, and today. The analysis of historical development of local initiatives which were taken in the form of local associations shows that premises for their efficient work are there where the appropriate combination of freedom, equality and brotherhood exists. Domination or deformation of any of these principles results in the limitation, and often into degradation, of local initiatives with negative consequences for rural development.

local initiatives, associations, organizations, rural development

The search for, and creation of the new model of society after 1989 could not avoid even the Czech countryside. The transformation of all society also asks whether the result of contemporary changes can improve or deteriorate the position of rural areas. Further successful or unsuccessful rural development will depend on the resources the countryside has at disposal.

More likely the so-called “external sources” (e.g. appropriate legislation, sufficient amount of money divided from the centre, or other kinds of help having its origin outside the village) will not be adequate. There will be also the need to depend upon the so-called “internal sources” – people living in countryside – who are able to use “external sources” (if they exist) for the benefit of village and who will create further conditions for the successful development within the village. They are the very actors actively taking part in the process of rural

development. Their abilities, skills, willingness, readiness to participate in the process of articulation, defence and enforcement of rural interests are crucial for the future development in rural areas.

Analysis of the role of local initiatives will be used to consider these issues. For our purposes, local interests will be represented, above all, by various associations and organizations working in villages in different social and political systems. We are aware that they do not cover all kinds of local initiatives. The selection of these types of initiatives is determined by their easier identification and our research access to sources with information about them. This approach enables us to reveal some conditions for the work of rural development initiatives in connection with questions accompanying today's changes of society.

This paper is based on material obtained from 15 case studies carried out in Czech and Moravian villages with different geographical, demographical, historical, economic, social and political characterizations. The sociologists from the Department of Rural Sociology at the Agricultural University of Prague have been engaged in research concerning the life of these local communities for three years. The research is based mostly on qualitative methods.

PRE-WAR LOCAL INITIATIVES – NATURAL DEVELOPMENT, BENEFIT OF COUNTRYSIDE

In the middle of last century, a Czech village was a rather closed, self-sufficient entity. Growing industrialization of society pushed the village to begin changing and to be more open. Though farming was the main economic activity, the development of food-processing and industrial factories in neighbouring towns and even in larger villages enabled the rural population to earn primary sources of livelihood also outside agriculture. This development, together with the existence of many handicrafts and services within villages, disturbed the original dominance of agriculture in the life of countryside.

The farmers recognized their inferior position in relation to towns and corporate industry and started to establish a broad network of economic cooperatives. These provided inputs and outputs for the farmers and helped the progress to penetrate into rural areas. Another type of established cooperatives were cooperatives involved in non-agricultural affairs (e.g. water, electricity, and marketing).

If the impetus of the first type of cooperatives existed in villages and did not disturb the basic foundations of rural life, the second type of cooperatives integrated local structures with broader than local operations and some actors engaged in this activity lived outside local areas. Though, from today's point of view, these cooperatives should have been important for the villages, they were not often welcomed, especially if their work conflicted with ownership rights. The

latter type of cooperatives were not established due to the immediate reactions of rural actors to the influence of modernization. They were established through the mediation of non-local actors. Rural culture proved to be very sensitive to the penetration of such "alien elements".

Villages became more and more open and this trend was reflected also in social and political life. The first associations of voluntary firefighters were established at the end of 19th century. They were not engaged only in their original mission, but they were also involved in local cultural life (e.g. theater and balls). Subsequently, the sporting clubs were established and they also took part in cultural life. After the birth of Czechoslovakia in 1918, both associations, in collaboration with local institutions (above all the school), became the guarantors of state holiday celebrations and anniversaries. Since the 1920s, the associations connected with particular activities in agriculture (e.g. breeders of animals or plants), forestry, and, later, fishery broadened. The establishment of these associations (together with the above mentioned cooperatives) suggests the disappearance of extreme individualism and closeness among the villagers in general and particularly among the farmers. Their awareness of the necessity to cooperate and to associate in greater extent grew. They recognized these activities as a way to enforce their interests and to strengthen their own identity.

The establishment of the majority of associations and cooperatives in countryside was the reaction to the influence of modernization when extreme individualism and closeness of rural people proved to be insufficient to gain in the competition with town and industry. Local initiatives in the form of associations and cooperatives often represented "the bridge" between traditional rural life and the life of modern society. They fostered the penetration and adoption of modern phenomena in rural areas that were mostly revealed as important to enhance rural development and to negate the deterioration of the countryside within national society. Such phenomena as cooperation of people, improvement of economic conditions, formal patterns of association, the creation of institutions articulating the rural interests, and orientation to the free-time activities also acted to push back particular traditional norms, habits and behaviour. At the same time, the majority of associations and cooperatives fostered active participation of their members in the economic, cultural and social life of the village (as well as fostering Czech national consciousness in the borderland) as a way how to preserve traditional rural features (e.g. sense of local identity and development of cultural heritage) which could ensure the further development of villages as sovereign entity.

The leaders of associations were farmers and non-farmers who were both well educated in regard of rural possibilities and appreciated by local people. To be a leader of a local initiative or association was considered as a honour and as a mark of high social prestige of a given person in the community.

The political parties entered the rural milieu in greater scope after 1918. Subsequently, in the 1920s and the 1930s, the associations oriented to political parties spread through countryside. The existence of political parties and associations connected with them in rural areas prepared conditions for a cleavage within rural communities by opening a channel for strong influences suppressing uniqueness of specific rural communities. Many times political interests dominated over the interests of countryside as a whole. This fact was evident especially after the World War II in the promises of the communists who declared the rights of poor and middle peasants to satisfy their demands for larger areas of land. Of course, the promises were declared as a rationale to expand the interests of the communists in rural areas with hidden intentions to gain there political support and thus to be able to take over the power.

SOCIALIST LOCAL INITIATIVES – UNNATURAL EXISTENCE, INDIFFERENCE TO COUNTRYSIDE

Though the changes of political (1948), and subsequently economic and socio-cultural systems did not cease the process of modernization of Czech rural areas, they produced its stagnation and negative modifications. Above all, this shift was connected with the reorganizing of the society through the ideology of collectivism¹⁾. Collectivization of all life of society was derived from political power in order to push its interests into economic, social, and cultural spheres of life.

In the economic sphere, the private farms, handicrafts, and services were abolished. The Unified (a word indicating the dominance of collectivity and equality) Agricultural Cooperatives (*Jednotná zemědělská družstva*) were established. Handicrafts and services were concentrated in state plants in large villages or in neighbouring towns, and necessary shopping services in villages were provided by cooperative organization Unity (*Jednota*). The cooperatives that had been involved in the economic sphere before the war were dissolved and their property mostly nationalized and then transferred into newly created state or cooperative farms (both known as collective farms), eventually was transferred into non-agricultural plants. Increasing employment outside agriculture led to commutation to work in larger centres where also were located the educational institutions that provided farmer training for collective large-scale farming.

In the 1950s agriculture experienced rapid and sudden declines because of the radical change of its organization and unfavourable agricultural policy. One result was the decreasing attraction of agricultural work, especially for younger generations. In the second half of the 1960s, a perceptible change occurred. The

1) Explanation of terms: *collectivism* – a way of organizing the society; *collectivization* – a process of realizing the collectivism.

state started to favour agriculture, changes of organization of agricultural work were over, and the work effort in agriculture became close to the industrial model of 8-hours working time and social benefit guarantees. These changes resulted in a greater attractiveness of agriculture, and not only for people living in villages. The large-scale agricultural farms were gradually amalgamated into greater units, thereby offering jobs also in non-agricultural occupations.

Collectivism did not influence only the economic sphere but also stigmatized the social and political life of villages. The voluntary firefighters continued their activity, though a bit modified. They became less involved in the cultural sphere and increased their participation in construction of local infrastructure. Sporting clubs were amalgamated into the Unities of Physical Training (*Tělovýchovné jednoty*) and their main activity was the organization of sporting competitions. The associations originally connected with farming and related activities, and motivated mostly through economic reasons, did not reduce their work. Their continued existence, at least during the early period of socialism, helped to preserve such features of pre-collectivistic peasants as deep relation to the land and independent decision-making on their own auxiliary plots. However, deepening collectivization caused the disappearance of these patterns from the actions of rural people. The "occupation of peasant" changed to "employment in agriculture". The universal peasant became a specialized agricultural worker. As agriculture became structured along industrial models, the countryside should have become equal, uniform to towns and cities. Members of associations originally connected directly with agriculture became non-farmers. The possibility of self-supplementary activities started to become the dominant motivation of membership. Later we can find among the motives also the possibility to produce healthy foods for self-consumption and the last motive was a kind of entertainment or hobby. The membership in originally farming and related associations was detached from the occupation of members. This changed the originally economic motives of peasants into even a kind of quasi-entertainment of rural population. Despite the original potential of these associations, they were not able to resist modernizational influences, especially those fostered by collectivism.

Cultural activities decreased in the countryside throughout this period. The main reasons of decline were: the construction of cinemas in villages, relatively easy access to cultural entertainments in neighbouring towns and cities (where even local institutions organized trips), television, and the unwillingness of people to participate actively in local cultural life and contexts. Local enthusiasts involved in voluntary cultural activities were generally unable to find the means to cope with the growing dominance of professional (i.e. both high and mass) culture.

Associations not in accordance with the communist ideology (for example those connected with church) were abolished and their role marginalized.

New organizations²⁾ were established under socialism. These were more or less quasi-initiatives – initiatives not in proper sense of word – with interests beyond the rural sphere. Their objectives were many times ulteriorly political and manifested the uniformity of urban and rural life organization. Among such organizations were the Union of Czechoslovak-Soviet Friendship (*Svaz československo-sovětského přátelství*); the Union for the Collaboration with the Army (*Svazarm*) which also helped to promote technical education in countryside; the Union of Women (*Svaz žen*); and the Union of Youth (*Svaz mladých*). Evaluation of last two mentioned organizations is very difficult. In some cases they played an active role in social and cultural life of some villages (e.g. organized entertainments, excursions, lectures) and took part in community development (e.g. participation in voluntary works concentrated on building local infrastructure). In other villages, however, their activity was either wholly absent, formal or only occasional.

Evaluation of these socialist organizations (compared to pre-war associations) indicate antagonism in their positions and roles in the countryside. The national principle of their organization (under the umbrella of the National Front, the union of all political parties and social organizations with leadership of the Communist Party) emphasized their uniformity rather than their flexibility to reflect and incorporate local interests. Enforcement and defence of group and local interests were possible only in the frame of national organizations. Local initiatives were subjected to socialist national uniformity. Decisions concerning most local needs or demands were made outside the place of their origin. This process paralleled the collectivistic and centralized model of society. Such approaches produced indifference to given localities and the notion of “local” lost a part of its meaning. Quasi-initiatives in the form of national organizations were heavily formalized. Legal existence and activity of non-formal local initiatives in the proper sense of word was not possible. Taking into account the fact that collectivization destroyed the original nature of local initiatives, the organizations became the only chance for activity to survive in rural areas.

Among the actors of public life we can distinguish those whose participation in the activities was prescribed by the position they held (“official activists”) from those individuals who considered this activity as a means of their realization and wanted to help the village (“non-official and non-formal activists”). The third and the largest group consisted of those who assumed that pertinently presented activity could influence their positive evaluation in the bodies of power (“formal

2) The term ‘organizations’ suits better for explanation of their nature – to organize somebody implies external, formal forces, while original term ‘associations’ refers to another nature – to associate somebody in order to initiate something. It implies rather internal, voluntary impetus.

activists"). It could bring them or their families particular advantages in the centrally controlled society. Compared to the pre-war situation, the field of rural life leaders was very heterogeneous and dominated by mostly formal reasons of activity.

Though the communist representatives emphasized the role of initiatives, they did not speak about the decentralized, diverse, independent and non-formalized initiatives. Such kinds of initiatives would necessarily disturb collectivism and centrally directed society. The word "initiative", in their vocabulary, was understood as national, uniform, and coordinated from one centre, and that is, for example, why Lenin appealed to all to take part in voluntary works on Saturdays – *subbotniks*. These kinds of quasi-initiatives could be better controlled and managed than initiatives differentiated in diverse regions and sectors of economy. The result of the collectivized approach was an "over-organized" life of society. One reason why today we are faced with general unwillingness to associate is the legacy of a reaction to over-organization, omnipresent formalism that penetrated all aspects of socialist society.

POST-SOCIALIST PERIOD – THE PHASE OF SEARCHING

The post-socialist (or decollectivistic) period has placed the Czech countryside into a difficult position. Agriculture, which in the past was fostered and preferred by the state, has to cope with the neo-liberalistic policy of today's government³⁾. The present result is a deep economic decline in agriculture. The decollectivization of today's agricultural productive model, like the process of collectivization in the 1950s, has strong political and ideological charges; however, compared to the past, the process of decollectivization places the frame of free competition over future development programs. The transformation of Czech agriculture emphasizes the role of property, while the role of labour in accumulating the capital is considered less important than in other post-socialist countries undertaking similar transformations of collective farms. All of these facts are reflected in the social atmosphere in the countryside. The euphoria, real solidarity and brotherhood common during the early period after 1989 have been replaced by the growth of apathy, distrust, tensions and cleavage.

Though private entrepreneurial activities are returning to the countryside, their scope is comparable neither with pre-war ones nor with present ones in towns and cities. The countryside that was preferred since the middle of 1960s as the source of food⁴⁾ is now considered one of the losers of post-socialist development.

3) Based on presumption that agriculture is the same sector of economy like industry and therefore has not any special rights to claim for any specific approach.

If changes since 1989 have not helped the countryside economically, there was a chance to strengthen rural areas in the social and political spheres. The change of political regime created an opportunity for the free and independent articulation and enforcement of local interests and needs. However, the transition toward individualistic and decentralized model of society is neither fast nor painless. There remain yet many of the approaches, habits, norms and values, which were established by the former regime in connection with huge guaranties provided without corresponding endeavours and responsibilities.

Immediately after the change in 1989, many initiatives oriented to countryside emerged. A majority of society supported various initiatives in which "non-political policy" (V. Havel) dominated over the rigid and deformed policy of the Communist Party. However, the time of populism is gone, and professional politicians and parties have asserted themselves. The faster initiatives emerged, the faster they disappeared, including the rural ones. Politics in the typical sense of word started to dominate.

Though the existence of extraordinary conditions due to the change of regime favoured the origin of various new local initiatives, the overwhelming majority of them did not survive. The manifestation of strong individualistic tendencies, often connected with misused principles of freedom, was a reaction grounded in the collectivistic model of society. The rural population is usually not interested in joining associations, even those with this interest often do not have time to do it. For instance, local entrepreneurs do not join together to influence more efficiently the conditions of their business even though they recognize difficulties in their present situations. Many times local entrepreneurs consider this kind of association as opposed to their individual freedom because they would have to share their time and capacities with others in matters which are not immediately important for them.

A great change in the work of associations is evident. We could speak about the associations again, and not about the organizations. The organizations connected with the Communist Party do not exist any more; non-communist organizations either became extinct because of the unwillingness of people to take part in their work or due to the lack of money for their activity. Active, but only in the spheres given by their field of interest, are the associations that have continued to exist since the pre-war times (e.g. voluntary firefighters, sporting clubs, breeders). This continuity could indicate their importance in the life of the local community. However, these associations also must cope with problems like the lack of money and equipment, as well as the unwillingness of people to

4) The communist representatives assumed that satisfaction of basic material needs will reduce social tensions resulting from disrespecting the ideals of free open society.

participate in their work. The associations forbidden by the communists due to ideological reasons have reemerged again in many areas. However, it is too early to evaluate their activity. Also those cultural activities which were able to defend themselves against the attack of professional culture have become extinct, especially local and regional culture. Even professional culture faces great material problems today and its future outside central regions is not clear.

The number of people actively involved in the associations is decreasing and their average age is becoming higher. Younger and more active rural residents have started with entrepreneurial activities offering them greater chances to realize their abilities and also to benefit from the material opportunities offered by commercial enterprises. Participation in local, non-economic initiatives does not bring them the immediate, tangible, material benefits they need as starting entrepreneurs. Generally speaking, the countryside lacks outstanding persons.

It is impossible to speak about any widespread participation of individuals in new social movements in rural areas. Environmental associations are also rare in countryside, except for hunters who have associations for managing wildlife and nature. If there are any other environmental initiatives, they are concentrated around outstanding local persons with relatively widespread cultural worldviews. These persons could form a core of more significant local initiatives in the future. It is assumed that environmental questions in our country, including those raised under the pressures of European Union public, will be considered as key questions of future development. At the same time, we assume that initiatives originally established on an environmental basis will be involved also in other non-economic areas of rural life due to the characteristics of their leaders. Today, such initiatives can be found in large villages with particular cultural background and in villages near urban area where the existence of more persons working in cultural and educational institutions is more likely. The size and geographical position of villages thus play a very significant role. Smaller and remote villages, in addition to their unfavourable objective characteristics (e.g. poor infrastructure and lack of jobs), suffer also from the lack of capable persons willing to take initiative and responsibility for public affairs.

Generally speaking, and despite the relatively favourable social and political conditions, the rural areas have not used the opportunities to articulate and enforce their interests and needs. However, we also find no sentiment or effort to return back to the activity of local associations before 1989. It is evident that development toward a return to the society existing before the communist takeover, a conclusion of several analysts of post-communist societies (T o u r a i n e 1990), will be not realized; nor will there be a return to the pre-1989 situation. The "rectifying" forces of the 1989 revolution, in interaction with the legacy of the old regime, will produce a reality that most probably will be different both from the pre-November 1989 and the pre-war situation (I l l n e r 1992). Local

initiatives will have to be based on new models similar neither to pre-war nor post-war ones.

EVALUATION

There are three principles important for the function of society: Freedom, Equality and Brotherhood. These were first fixed on the flag of French revolution 1789. These principles have their place also in local initiatives. The analysis of historical development of local initiatives in the Czech countryside shows that fertile soils for their efficient work are there where the appropriate combination of these principles exists. Domination or deformation of any of these principles results in the limitation, and often into degradation, of local initiatives.

The transformation of equality into egalitarianism, brotherhood into internationalism or close groups, and their dominance in the detriment of freedom resulted in the eroding away the specificity of local initiatives. As a result, their variety disappeared and they became indifferent to localities, their interests and their needs. The possibility to reduce the negative developments was only partly in the hands of persons involved in their work. Collectivistically and centrally organized society fostered this kind of "non-initiative initiatives" because this way guaranteed their manipulation and control.

The result of extreme paternalism and collectivism, connected with omnipresent control, is the domination of the principle of freedom (missing in the past) but many times consequently degraded to "aggressive individualism" (R. Dahrendorf) often close to egoism. A kind of verbally proclaimed and practically non-realized form of Thatcherism is now dominant in Czechia⁵⁾. This situation, of course, makes it difficult to speak about the development of local initiatives. There are no doubts about the need for attacks upon state collectivism that prevents local initiatives from developing. However, its replacement only by individual initiatives will hardly result in these initiatives articulating the interests of the countryside and its various fields of life. Understanding freedom as absolute freedom oriented to the individual and suppressing equality and brotherhood oriented to disprivileged groups will not establish viable conditions for the work of local initiatives and it will result in the limitation of rural development itself.

5) The true English version of Thatcherism is characterized as a form of authoritarian populism that appealed to popular sentiments in several ways: attacks upon state collectivism, together with endorsement of self-help and individual initiative (populist element in appeal); attempts to discipline the unions, 'harsh economic medicine', strong endorsement of a 'law and order' state (authoritarian overtones to the populist sentiments) (G i d d e n s 1989).

for the work of local initiatives and it will result in the limitation of rural development itself.

The extreme ideologization of selected principles of society organization creates imbalances which are harmful for local initiatives. However, there is an element that is able to smooth the sharp edges of deformations – persons engaged and involved in community life. If we can increase the number of well-educated people with broad cultural views in rural areas, we will have less fear about the future of the countryside. Experience both from the period of socialism⁶⁾ and from processes observed after the year 1989⁷⁾ approves it. However, the circumstances mentioned above face two great barriers today (I l l n e r 1992):

1. The absence of a locally anchored middle class as the backbone of local political and social life.
2. The persistence of a political culture characterized by the separation of private and public spheres, by passivity and alienation of citizens from public involvement, and by the expectation of paternalistic care from the authorities. The euphoric atmosphere of 1990 vanished after the 1990 elections and it has become again difficult to attract larger audiences to public meetings. The pool of people willing and capable to participate actively in civic life is modest and shrinking: eligible activists are being permanently lost to central political and administrative functions and to private business.

Successful or unsuccessful combat with these problems will influence further both specific local activities and general rural development crucially not only as for the local activities.

References

GIDDENS, A.: Sociology. Cambridge, Polity Press 1989.

HOMPLAND, A.: Rurbanizace, předměstí a metropole. Sociální scénáře v Norsku a Evropě (Rurbanization, Suburbia and Metropolis. Social Scenarios in Norway and Europe). Zeměd. Ekon., 40, 1994, č. 5, s. 397–408.

HUDEČKOVÁ, H.: Vesnice v českém pohraničí na počátku 90. let (Villages in the Czech Borderland). Sociol. Čas., 28, 1992, č. 4, s. 528–542.

-
- 6) For example, there is the legendary case of the village with 26 inhabitants, where one local cultural person organized with the help of local people, even under the threat of prison, exhibitions and cultural performances attracting non-conform thinking people from all Czechoslovakia.
 - 7) A great village near Prague where the Society "X" was established after 1989 – non-political, strictly local movement with quite concrete goals stressing tradition and popularization of local history, support of local businesses, community renewal, local culture and environmental improvement; the leaders are a university teacher, an entrepreneur etc. (I l l n e r 1992).

HUDEČKOVÁ, H. – LOŠŤÁK, M.: Chodov. Monografická studie české vesnice (Chodov. Monographical study of Czech Village). VŠZ Praha 1993.

HUDEČKOVÁ, H. – LOŠŤÁK, M.: Urbanismus, kolektivismus a sociální hodnoty na českém venkově (Urbanism, Collectivism and Social Values in the Czech Countryside). Zeměd. Ekon., 39, 1993, č. 11, s. 867–880.

ILLNER, M.: Continuity and Discontinuity. Political Change in Czech Village after 1989. Czechosl. sociol. Rev., special issue August 1992, Praha, pp. 79–91.

TOURAINÉ, A.: Zrod postkomunistických společností (The Birth of the Post-communist Societies). Sociol., 23, 1991, č. 4, s. 301–318.

Došlo 16. 9. 1994

LOŠŤÁK M., Vysoká škola zemědělská, Praha, Česká republika

Od socialistické rovnosti k postsocialistické diversitě? (Případ místních iniciativ v česku a jejich role na venkově)

Zeměd. Ekon., 40, 1994, č. 11, s. 893–906. – lit. 8, res. angl., čes.

Proces přeměny české společnosti staví řadu otázek, mimo jiné i o tom, zda probíhající změny vyústí v posílení nebo naopak oslabení venkova. Úspěch či neúspěch rurálního rozvoje bude záležet i na zdrojích, které jsou k dispozici. Bude potřeba se opřít o tzv. „vnitřní“ zdroje – o lidi žijící na vesnici, kteří umí využít „vnější“ zdroje ku prospěchu místa, kde žijí. Jde o aktéry, podílející se aktivně na procesu obnovy a rozvoje venkova, o jejich ochotu, schopnosti a možnosti vstoupit do procesu vyjadřování, obhajoby a prosazování zájmů venkova.

Tento článek vychází z analýzy úlohy lokálních iniciativ, získané případovými studiemi 15 českých a moravských vesnic, kde sociologové z VŠZ Praha provádějí již dva roky své výzkumy. Iniciativy jsou pro naše potřeby představeny spolky a organizacemi, působícími na vesnici v rozdílných společensko-politických systémech. Na základě tohoto přístupu je možné vyjevit některé podmínky pro fungování místních rozvojových iniciativ.

Z analýzy úlohy místních iniciativ před II. světovou válkou vyplývá, že představovaly reakci na modernizační vlivy, kdy se extrémní individualismus a uzavřenost venkovanů ukázaly jako nedostatečné v soutěži s městem a průmyslem. Místní iniciativy vystupující ve formě spolků a družstev představovaly často „most“ mezi tradičním venkovským životem a životem moderní společnosti.

Socialistické období totálně změnilo místo a roli místních iniciativ. Vlivem prohlubující se kolektivizace (tj. procesu realizace kolektivismu jako způsobu organizace společnosti) se z univerzálního rolníka stal specializovaný zemědělský dělník. Zemědělství se sblížovalo s průmyslem, venkov se měl vyrovnávat městu. Během období socialismu se na venkově objevily nové organizace. Šlo o kvaziiniciativy, které spíše než zájmy venkova vyjadřovaly zájmy jiné, mnohdy skryté politické a manifestovaly

jednotnost organizace městského a venkovského života. Celostátní princip jejich organizace zdůrazňoval jejich uniformitu a nemohl být v souladu s partikulárními lokálními zájmy. Nešlo o iniciativy decentralizované, nezávislé, neformalizované, regionálně a oborově diversifikované. Takový přístup produkoval indiferentnost k danému místu. Legální činnost neformálních místních iniciativ ve vlastním slova smyslu nebyla možná. Výsledkem byla přeorganizovanost veškerého života. Všechny tyto okolnosti se odrazily i v postkollektivistickém období.

Jestliže změny od roku 1989 venkov neposílily ekonomicky, v oblasti sociálně politické naopak šanci získal. Přechod k individualisticko-decentralistickému modelu společnosti však není ani rychlý, ani bezbolestný. Reakcí na kolektivistický model společnosti byl projev silných individualistických tendencí. Venkované většinou nemají zájem (ale mnohdy i čas) se sdružovat. Avšak i přesto je ve spolkové činnosti patrná velká změna. Společenské organizace napojené na KSČ již neexistují. Aktivními, ale pouze v oblastech, které určuje jejich název, jsou ty spolky, které existovaly již před válkou (hasiči, sportovci, chovatelé, pěstitelé). To by mohlo ukazovat na jejich oprávněné místo v životě venkova. I ony se však potýkají s velkými problémy, především materiálního charakteru (finance, vybavení) a nezájmem lidí. Počet aktivně činných ve spolcích klesá a jejich struktura stárne. Mladší a zároveň aktivní začali v mnoha případech podnikat. O existenci nových sociálních hnutí na vesnici zatím nelze vůbec mluvit. I ekologicky orientované spolky a iniciativy jsou na vesnicích řídce. Existují-li, potom jsou soustředěny kolem výrazných místních osobností s relativně velkým kulturním potenciálem. Ty by mohli v budoucnu vytvořit jádro významnějších místních iniciativ, které se budou postupně angažovat i v jiných neekonomických oblastech venkovského života. Je zřejmé, že budoucí vývoj venkova nepůjde zpět tam, kde byl před komunistickým převratem, ale realita bude také odlišná i od předlistopadového vývoje. I místní iniciativy budou muset hledat nový model svého fungování, který nebude podobný ani předválečnému ani poválečnému.

V závěru článku jsou představeny tři principy fungování společnosti: svoboda, rovnost, bratrství. Ty mají místo i pokud jde o fungování místních iniciativ na českém venkově. Na základě analýzy jejich historického vývoje lze konstatovat, že živnou půdou pro jejich efektivní fungování tvoří vhodná kombinace výše zmíněných principů. Jakákoliv dominance či deformace některého z nich vede k omezení a často i degradaci místních iniciativ.

Deformace rovnosti v rovnostářství, bratrství v internacionalismus a skupinkaření a jejich dominance na úkor svobody vedla k potlačování specifík místních iniciativ, mizela jejich různost, a tak se stávaly indiferentními k lokalitám, jejich potřebám a zájmům. Kolektivisticko-centralisticky organizované společnosti si pěstovaly tento druh „neiniciativních iniciativ“, protože tak byla zaručena jejich manipulovatelnost a kontrola.

Reakcí na přehnaný paternalismus a kolektivismus spojený se všudypřítomnou kontrolou je dominance principu svobody (dříve chybějícího), ale opět v deformované podobě „agresivního individualismu“ (R. Dahrendorf), mnohdy hraničícího s ego-

ismem. V České republice má dnes místo jakási verbálně proklamovaná, prakticky nerealizovaná podoba thatcherismu. Za této situace je velice obtížné mluvit o rozvoji místních skupinových iniciativ. Odpor proti státnímu kolektivismu, který bránil rozvoji místních iniciativ v minulosti, je na místě. Ovšem jeho nahrazení iniciativami jedinců, neochota podporovat jiné formy sdružování než čistě ekonomické budou těžko mít za následek vytváření iniciativ vyjadřujících zájmy venkova. Chápání svobody jako absolutní volnosti orientované na jednotlivce při potlačení potřeby principů rovnosti a bratrství orientovaných na neprivilegované skupiny nevytváří podmínky pro fungování místních iniciativ, a tak limituje i samotný rozvoj venkova.

Přílišnou ideologizací některých principů organizace společnosti dochází k deformacím, které narušují fungování místních iniciativ. Existuje ale element, který může ostří těchto deformací obrousit – osobnosti angažované v obecním životě. Čím více bude na vesnici vzdělaných lidí s širokým kulturním rozhledem, tím méně se budeme obávat o další osud venkova. Dokazují to jak zkušenosti z období socialismu, tak i ze současnosti. Bude však potřeba překonat dvě velké bariéry (I l l e r 1992):

1. Absence v místě zakotvené střední vrstvy podnikatelů, jako páteře místního politického a sociálního života.
2. Existence politické kultury charakterizované oddělením soukromé a veřejné sféry, pasivitou a odcizeností občanů od veřejné angažovanosti a očekáváním paternalistické péče ze strany úřadů. Skupina místních lidí schopných a ochotných participovat v místním politickém a společenském životě je malá a stále se scvrkává.

místní iniciativy, spolky, organizace, rurální rozvoj

Address of author:

Michal Lošťák, Agricultural University of Prague, Dept. of Rural Sociology,
165 21 Praha 6 - Suchbát, Czech Republic, tel. + 42 2/338 23 11,
fax + 42 2/393 708, e-mail: lostak@pef.vsz.cz (internet)

FROM COLLECTIVIZATION TO RE-PRIVATIZATION: THE CHANGING POSSIBILITIES OF FAMILY FARMING ON SCATTERED FARMSTEADS IN HUNGARY

DURÓ A., Hungarian Academy of Sciences, ALFÖLD Institut Kecskemét,
Hungary

From collectivization to re-privatization: the changing possibilities of family farming on scattered farmsteads in Hungary

Zeměd. Ekon., 40, 1994, No. 11, pp. 907–919. – 1 fig., 1 tab., refs. 9, summaries in en, sl

In the pre-war period, so-called country towns with scattered farmsteads ('tanya'-s) on their outskirts characterized the settlement network of the Great Plain. Originally the Hungarian word 'tanya' meant a type of rural settlement as well as a way of farming based on the private property of land. The socialist regime attempted to change this heritage. In support of co-operative organization not only the traditional land-use-system was to be transformed but also the settlement network. In order to make 'tanya'-dwellers move into villages, between 1949–1952 over 100 new core settlement were established throughout the region. In spite of the fact that most of them became viable communities, the planned rapid liquidation of scattered farms did not take place.

The author intends to describe how this settlement- and farming-system was able to adjust itself to the changed conditions. The paper is based on the experiences of the social geographical field studies which were carried out on the outskirts of three villages with scattered farmsteads around Szeged city between 1987–1991. Since data were recorded at the last moment before the change of regime, they provide the opportunity not only to interpret the ways of transformation caused by the socialist agricultural policy but also to sketch the paths of future. This task is so much the more important because we are at a turning point again: while at the time of collectivization it was the abolition of the private property of land that created new conditions for family farming, nowadays its rehabilitation opens up new perspectives.

central village, core settlement, historical regions, outskirts, rural market town, secondary dispersion, specialized agricultural co-operative, 'tanya', 'tanya'-system, village with scattered farmsteads

Owing to the recent changes in land-ownership relations, the system of Hungarian scattered farms ('tanya'-s) has arrived at a turning point again. While at the time of collectivization it was the abolition of the private property of land that created new circumstances for the people living on the outskirts, nowadays its rehabilitation opens up new perspectives.

What happened "meanwhile"? In this paper I would like to describe how this settlement- and farming-system adjusted itself to the changed conditions.

1. On a regional scale, concerning the Great Plain as a whole, it is possible to carry out an analysis based on census data as well. From this point of view, no doubt the permanent decrease of outer area population is the decisive tendency of the transformation process since 1949.
2. On the local scale, on the level of the historically developed settlements with scattered farms, it is the connections between 'tanya'-s and the core settlement that are worth studying. In a social-geographical approach, these connections are identified as spatial connections built up by the people themselves while exercising basic social function (work, housing, provision education, recreation, communication, social life).

I follow this latter approach. My statements are based on the social geographical field studies I carried out in the **historical regions** of the city Szeged between 1987–1991. Since the data were recorded at the last moment before the change of regime in Hungary, they provide the opportunity to describe not only the actual 'tanya'-core settlement connections but also the ways how these connections changed during the decades of socialism. Since there is no possibility to present the whole system of basic functions, the spatial connections of farming will be highlighted in my paper.

To provide a better description, I intend to fit this period into the whole process of 'tanya' development and give you a short historical review as well as an outline of perspectives.

HISTORICAL REVIEW

The Hungarian 'tanya', as a form of rural settlement and as a way of farming, is the speciality of the Great Plain. This type of dispersed settlement emerged as a result of the so-called secondary **dispersion**. It can be divided into two phases:

- The conditions of concentration were created by the gradual devastation of settlements, which started at the end of the 14th century and continued during the Turkish submission. This process gave special importance to the **rural market towns** which received the homeless and united the fields of the destroyed villages in their surroundings.
- Dispersion itself took place where and when people living on agriculture got hold of private property of land. In this way, not only the spatial setting of

population changed but the previous land-use system as well. Animal keeping that started far away from the original residence of farmers and cultivation of plants connected with it can interpreted as a new conquest of agrarian space.

Moving out from the core **settlement** proceeded through different stages:

- The farm-buildings supporting agricultural production were not permanently inhabited yet.
- Seasonal staying out become permanent but 'tanya'-dwellers lived in close connection with the parent town. They went "home" to church, to the market, to visit relatives and many families even owned a house there.
- Permanently inhabited 'tanya'-s, separating from the parent town, become more and more similar to the real dispersed settlements.

In Szeged this kind of 'tanya'-town house connection had never been so strong as in the case of other rural market towns. Within the confines of its historical regions one could get landed property without possessing a house in the town, moreover the town itself established dispersed settlements by sharing fields on lease. In this way, the 'tanya'-s of Szeged separated from the parent town relatively early and in the certain places of the outskirts even centres of new core settlements started forming. It is not clear what this spontaneous development could have resulted in because villages with scattered farmsteads were created artificially after 1949.

FROM COLLECTIVIZATION TO RE-PRIVATIZATION

The effects of socialist agrarian policy

In Hungary, co-operative organization was connected with administrative reform as well. Since 'tanya'-s as individual dwelling and farming places were obstacles to collectivization, over 100 so-called 'tanya'-centres were singled out on the Great Plain in order to make 'tanya'-dwellers move into villages between 1949-1952. The prohibition on building on the outskirts served this aim, too. As a result of this policy, new core settlements came into existence in the historical regions of former rural market towns.

It was probably Szeged that suffered the greatest loss: nine villages with scattered farmsteads were created in its former administrative area. Since except for one each of them was established around a spontaneously developed centre, they had good prospects of becoming viable settlements. The new boundaries were drawn in accordance with the location of the potential **central villages** but they did cut the historical confines of the "Szeged land" anywhere. The fact that these communities gained traditional names also made it easier for the 'tanya'-dwellers to accept the new administrative division.

In the pre-war period, the balance of different branches of cultivation characterized the 'tanya' way of farming around Szeged: gardening was connected with animal husbandry based on corn-growing. Since small vineyards and orchards could not be united like corn-fields, in this sandy region of the Great Plain either the so-called **specialized agricultural co-operatives** or co-operatives which were rather dependent on the different ways of private cultivation were formed. Gardening as an originally private enterprise could be integrated into the socialist agriculture in this way only.

I made researches on the outskirts of three new communities out of the nine. Szatymaz and Zákányszék were chosen for a comparative analysis and the case study of Mórahalom was elaborated as a charter of a settlement monograph. All three empirical surveys were carried out on the same principle with the exception that in the case of Mórahalom not only 'tanya'-dwellers were involved into the collection of data appearing in the questionnaires but also 'tanya'-owners living in the central village or in the former parents town. In this way, movements starting from the outskirts can be analyzed together with those starting from the core settlement.

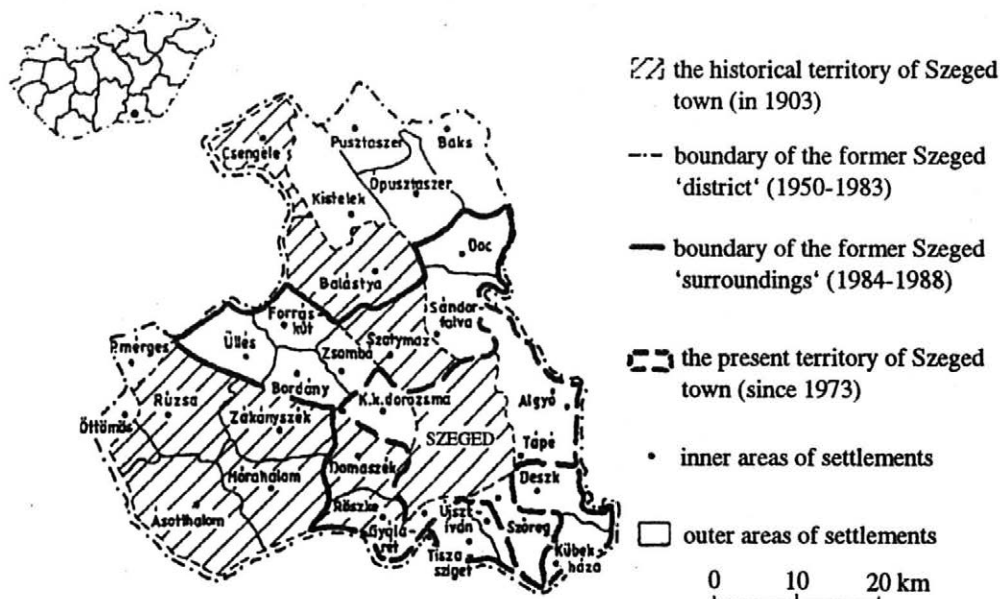
Before outlining the spatial connections of farming, let me tell you some words about the settlement environment where the interviewed families live and about the local community to which they belong.

Spatial groups in the local society of villages with scattered farmsteads

The scattered-farmstead areas of the former rural market towns become potential villages when they were divided by new boundaries and their future core settlements were singled out. The designated 'tanya'-centres were made real villages by the development of public institution network and moving in. Considering our topic, especially the latter process is worth analyzing (Fig. 1).

According to the census data, since their establishment demographic processes of opposite direction have taken place in the inner and the outer areas of the new communities around Szeged: while the number and the rate of village-dwellers have increased, those of 'tanya'-dwellers have decreased. As the total numbers of local residents have also diminished during this time, an inner population regrouping may be concluded (Tab. I).

It is quite certain that in the case of the chosen settlements the prohibition on building on the outskirts was also the most effective device of making people move into the central villages. As there was no possibility of modernizing the farm-houses as required, the enterprising 'tanya'-dwellers preferred to start building in the inner areas. Since then, possessing a village house has become an example to be followed for the residents of the outskirts.

1. Villages with scattered farmsteads in the historical regions of Szeged

No doubt this population regrouping took place to the detriment of the outer areas. However, the pace of the decrease of 'tanya'-dwellers does not necessarily correspond to the degree of the decay of 'tanya'-s themselves. For not all the new owners move in their village houses immediately, and even those moving in do not leave their farms once for all. It is also very common that families living in Szeged buy the 'tanya'-s abandoned by their permanent inhabitants. The 'double way of life' based on possessing two residences can have several variations both inside the family and in the generation change depending on whether people "go inward" from the outskirts or "go outwards" from the core settlement.

The rate of those "going in from outside" can be concluded only from the answers of the interviewed 'tanya'-dwellers. In Zákányszék, for example, out of the 96 chosen families, whose 'tanya'-s represented 17% of the permanently inhabited scattered farmsteads of the given community in 1987, every third one had a site, a flat, or a house besides their outer area homes – if not in their own central village, then in some neighbouring one, or in Szeged.

As my field studies applied to the outskirts, I have much more detailed information about the seasonally inhabited scattered farmsteads. According to my data, about one third of the existing 'tanya'-s belong to this type in all three chosen settlements. Most of the people "going out from inside" live in the inner area or in the former parent town but residents of other surrounding settlements can also be 'tanya'-owners in a given locality. While in the case of village-dwellers

I. Some demographical characteristics of the new communities established in the historical regions of Szeged

		Ásotthalom	Balástya	Csengle	Domaszék	Mórahalmom	Röszke	Ruzsa	Szatymaz	Zákányszék
1949	Permanent residents = 100 %	8 062	6 369	3 680	4 338	6 732	4 469	3 897	3 468	
	Village-dwellers, %	4.7	9.4	9.8	–	20.8	70.1	3.8	6.4	6.0
	'Tanya'-dwellers, %	95.3	90.6	92.2	100.0	79.2	29.9	96.2	93.6	94.0
1960	Permanent residents = 100 %	6 542	5 722	3 643	3 955	6 142	4 186	4 103	4 007	3 393
	Village-dwellers, %	8.5	10.1	9.2	0.3	29.3	58.7	7.4	11.2	9.3
	'Tanya'-dwellers, %	91.5	89.9	90.8	99.7	70.7	41.3	92.6	88.8	90.7
1970	Permanent residents = 100 %	5 944	5 170	3 060	3 583	5 864	3 733	3 581	4 094	3 257
	Village-dwellers, %	16.0	16.2	13.9	7.4	40.4	57.6	10.9	20.7	14.7
	'Tanya'-dwellers, %	84.0	83.8	86.1	92.6	59.6	42.4	89.1	79.3	85.3
1980	Permanent residents = 100 %	5 009	4 374	2 584	3 313	5 869	3 462	3 062	3 781	3 015
	Village-dwellers, %	34.0	26.9	27.7	22.3	59.4	70.7	24.1	30.7	31.1
	'Tanya'-dwellers, %	66.0	73.1	72.3	77.7	40.6	29.3	75.9	69.3	68.9
1990	Permanent residents = 100 %	4 106	3 732	2 233	3 178	5 532	2 979	2 709	3 469	2 698
	Village-dwellers, %	49.5	35.4	38.5	41.6	70.7	78.2	48.4	46.9	46.5
	'Tanya'-dwellers, %	50.5	64.6	61.5	58.4	29.3	21.8	51.6	53.1	53.5

it is usually the outer area home which is the starting point of obtaining two residences, in the case of city-dwellers it is mostly the town house or flat. It means that in the relation of 'tanya'-central village moving in is the determining demographic process and in the case of 'tanya'-parent town seasonal settling out is decisive.

Census data give information only about the residents of the inner areas and the outskirts. However, as the presented case studies show, the local society of villages with scattered farmsteads cannot be divided simply into village-dwellers "going out" to their scattered farmsteads as well as 'tanya'-dwellers "going in" to their village houses, moreover there are 'tanya'-owners residing in they former parent town or some neighbouring settlement. The representatives of these social groups live different types of the 'tanya' way of life, depending of whether the outer area home, the village house or the town flat means the starting point for them.

The 'tanya' way of farming today

The 'tanya'-system had been developed to support agricultural production and it has not lost this function even though collectivization changed the land-ownership relations. Farming plays an important role in the present 'tanya'-owner life as well, not depending on whether they are the residents of the outskirts or some core settlement.

The individual parts of the land belonging to a 'tanya' of today are different not only in the type of cultivation – vineyard, orchard, plough-land, etc. – but also depending on whether they are co-operative lands, private properties, or fields on lease. People living on the outskirts try to join the scattered parts, which shows the revival of the traditional 'tanya'-function. (In Mórahalom, for example, nearly 60% of the interviewed families take advantage of this: all the land they use – from 0.25 to 5 ha – is situated around their outer area home.)

The 'tanya' with the surrounding land is a part of the family property for those, too, who "go out from inside". While most of the visited village people cultivate also other fields besides the one close to their "tanya", the city-dwellers are usually satisfied with the possibilities provided by these 0.25–0.5 ha pieces of land.

Being a "tanya"-dweller nowadays does not necessarily mean making your living on agriculture. The progress of occupational restructuring depends on the choice of working and commuting possibilities of the given settlement as well as on the type of the local agricultural co-operative.

Out of the present inhabitants of scattered farmsteads, it is only the members of the specialized agricultural co-operatives, the so-called member-farmers, and the private owners for whom farming means the main source of living. The

representatives of other occupational groups, the co-op members and retired – depending on their personal demand and possibilities – deal with part-time-farming on different levels around their outer area homes.

The question would be worth formulating in the following way: Whether the 'tanya' as a farming place is the scene of the first or the second economy? The results of this analysis have some significance beyond the chosen particular settlements.

First economy. In Zákányszék and Mórahalom, where specialized agricultural co-operatives were formed at that time, the member-farmers are in majority among the interviewed active earners. These people, taking advantage of the traditional land-use system, keep on cultivating their "own" estates but so far they had to be satisfied with the inherited conditions because the prohibition on selling the land prevented them from possessing bigger or better located fields. These farmers have to maintain at least 3–6 ha holdings, so that they could make a traditional way of living. Those who use other pieces of land as well besides the one surrounding their farm-house usually form the production profile in accordance with distance.

On the other hand, member-farmers living in the centre measure the distance from their village houses already. In this way, they have to commute between the inner and the outer area according to the requirements of farming, which contradicts to the essence of the 'tanya'-system.

According to the questionnaires from Szatymaz, private farmers usually cultivate smaller pieces of land but more effectively: almost all of them are specialized in greenhouse gardening.

Second economy. While work-place connections are individual, household-farming can be regarded as a form of family enterprise in which the employed, the retired and the dependent equally can take part though their prospect are rather different.

In theory, not only co-operative member can lease a field or a pasture but the fact should not be forgotten that the 0.25–0.5 ha piece of land surrounding a 'tanya' of today provides even in itself much better conditions for part-time-farming than the small yards of the central village houses. The chances of non-agricultural employees are determined by the location of work-place rather than the type of their profession. (Those finding their jobs locally in the inner area usually spend less time on going to work than those commuting to Szeged.) The retired have the worst prospects: being more and more incapable of work, they are forced to reduce their production.

Most of the visited city-dweller owning a 'tanya' in Mórahalom have been also attracted by the possibility of part-time-farming rather than the demand on recreation though owing to the ever rising petrol prices it is less and less economical to lead this kind of "double way of life".

Separating from the former parent town and attaching to the new central villages – the process of the villages with scattered farmsteads becoming independent settlements can be characterized in this way from the point of view of the 'tanya'.

The nine villages which were established in the historical regions of the Szeged had better chances for it than other new communities because in their case, thanks to the Szeged way of 'tanya' development, this separation had taken place several decades before the 1949 local administrative reform.

The new core settlements were formed mainly due to a kind of population regrouping. However, 'tanya'-dwellers moving in did not lead to the liquidation of the 'tanya' either as a settlement- or farming-system. As the presented case studies showed, the permanent decrease of outer area population was accompanied by an increase in the number and the rate of scattered farmsteads which are:

- not exclusive residences of their owners

(These 'tanya'-s are only second homes besides the ones which can be found in the town, in the same central village or, in special cases, on the outskirts.) and/or

- not primary work-places

(In this case farming provides only supplementary income for the 'tanya'-owners who are either retired, or employed by some town or village factory, company, institution, etc.)

It means that the 'tanya' which, as a real dispersed settlement, used to provide a living-space for its inhabitants, has lost certain functions which were taken over by the core settlement. Therefore, I think, the future development depends on whether the 'tanya' can retain these functions owing to the recent changes.

Re-privatization in agriculture probably will not result in such a swarming out as the 1945 land reform did because the conditions are different nowadays:

1. Land-ownership relation can be transformed but the processes which took place in the settlement network during the decades of socialism cannot be reversed any more. Thinking about the future of 'tanya'-system we should take into account the fact that villages with scattered farmsteads provide quite another quality of settlement environment for 'tanya'-dwellers than the former rural market town did. Distance from the core settlements have diminished, the outskirts have become more human scale and the importance of close location to main roads and central villages has grown in spatial setting. All this may make the new forms of 'tanya' way of life popular. I can imagine, for example, that farming on scattered farms will not require of the owners to move out from the central village, so that people possessing two residences will be able also to perform a high level agricultural activity.

2. As occupational regrouping started after 1945 had advanced, the 'tanya' way of farming was more and more restricted to the level of second economy. The fact that so far families could hardly live on income solely earned in agriculture also contributed to this process.

'Tanya'-dwellers without qualification had also chances for leaving agriculture, if they could find suitable jobs in the central village or they were willing to commute. Owing to the increase in village unemployment and the dismissal of commuters, probably these people will be the first ones to return to the land.

EXPLANATION OF KEY WORDS

Core settlement

There are two types of core settlements in close connection with the process of 'tanya' development. The so-called parent town from which the inhabitants of scattered farmsteads had moved out at that time and the **central village** which was formed mainly by the 'tanya'-dwellers moving in.

Historical regions

The outskirts of the former **rural market towns** of the territories on which their agrarian policy was effective. The final boundaries of these areas were formed after the Turkish submission. Since each and every rural market towns used the land of its historical regions in a typical way, there were 'tanya'-systems on different levels of development existing at the same time on the Great Plain. That is why asynchrony in space and time means the main characteristics of the Hungarian 'tanya'-system.

Rural market town (oppidum)

A type of agrarian settlement ranking between the serf village (villa) and the royal city (civitas) in feudal Hungary.

Secondary dispersion

The process of moving out from the **core settlement** as a result of which, among others, the Hungarian 'tanya' was formed. The expression itself (dispersion secondaire) originates from Albert Demangoen who, in his famous study from 1927, grouped the dispersed settlements of his age according to the date and the way of their formation.

An alternative form of union of the members, the so-called member-farmers, who give up only the private ownership of the land, but keep the right of using it and pay financial contribution to the collective farm.

'Tanya'

This Hungarian word means a kind of dispersed settlement consisting of the farm-house itself, the farm-buildings supporting agricultural production and the land belonging to the farm. Its speciality is that 'tanya'-dwellers never separated from the parent town from where they had moved out. 'Tanya' also means a way of farming based on the private property (or at least the permanent private use) of land.

'Tanya'-system

Approaching it either from geographical or sociological point of view, there are two levels of which 'tanya' can be regarded as a system:

- on macro-scale it is the level of the Great Plain as a region,
- on micro-scale it is the level of the historically developed core settlements with scattered farmsteads.

Village with scattered farmsteads

A new type of village established in the **historical regions** of the former **rural market towns** by the 1949 local administrative reform. Since the formation of the designated 'tanya'-centres into **central villages** has not led to the intended liquidation of 'tanya'-s, these communities are divided **settlements** even today. their inner areas from core settlements and their outer areas, the **outskirts**, are characterized by scattered farmsteads.

Reference

- BALOGH, I.: Az alföldi tanyaás gazdálkodás (Farming on scattered farmsteads on the Great Hungarian Plain). In: SZABÓ, I.: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1984–1914. Budapest, AK 1965, pp. 429–479.
- BARABÁS, J.: A szórványtelepülések kialakulása közép-Európában (Formation of dispersed settlements in Central Europe). In: GUNDA, B.: Műveltség és hagyomány. Budapest, TK 1961, pp. 219–247.
- BERÉNYI, I.: A településkörnyezet társadalomföldrajzi vizsgálata (A social geographical study of the settlement environment). Földr. Ert., XXXII, 1983, 1 sz., pp. 37–47.

- DEMANGOEN, A.: La géographie de l'habitant rural (The geography of rural settlements). In: Problèmes de géographie humaine. Paris, Colin 1927, pp. 160–205.
- ERDEI, F.: Magyar tanyák (The Hungarian scattered farmstead), 1942. In: Hasonmás kiadás. Budapest, AK 1976.
- HOFER, T.: Kísérlet a magyar tanyarendszer összehasonlító vizsgálatára (A comparative study of the Hungarian 'tanya'-system. An attempt.). In: Paraszti műveltség és társadalom a 18–20. Tányák-Szolnok 1974, III, pp. 223–237.
- JUHÁSZ, A.: Mórahalom. A település földje és népe (A settlement monography of Mórahalom). Mórahalom, 1992, p. 588.
- LETTRICH, E.: Az Alföldtanyai település- és gazdálkodási rendszere (The Hungarian 'tanya' as the settlement- and farming-system of the Great Plain). Földr. Közlem., XVI, 1968, 1 sz., pp. 21–39.
- ORBÁN, S.: Tanyaközpontosítási, községesítési kísérletek a felszabadulás után (Attempts at centralizing scattered-farmstead-areas and establishing villages in the post-war Hungary). In: PÖLÖSKEI, F. – SZABAD, G.: A magyar tanyarendszer múltja. Budapest, AK 1980, pp. 362–398.

Arrived on 1st July 1994

DURÓ A., Maďarská akademie vied, ALFÖLD institut, Kecskemét, Maďarsko

Od kolektivizácie k reprivatizácii – premeny rodinného hospodárenia na lazníckych usadlostiach v Maďarsku

Zeměd. Ekon., 40, 1994, č. 11, s.907–919. – 1 obr., 1 tab., lit. 9, rez. angl., slov.

V predvojnovom období boli pre sídelnú štruktúru Veľkej uhorskej nížiny typické vidiecke mestá, v chotári ktorých boli rozptýlené osamelé usadlosti (tane). Pôvodne sa v maďarčine týmto pojmom označoval tak typ vidieckeho sídla, ako aj spôsob hospodárenia, založený na súkromnom vlastníctve pôdy.

Socialistický systém sa pokúsil zmeniť túto tradíciu. Aby sa podporili družstevné hospodárenie, mal sa prebudovať nielen historicky zaužívaný systém hospodárenia na pôde, ale aj sídelná štruktúra. S cieľom sústrediť obyvateľov „taní“ do dedín sa vybudovalo v rokoch 1949–1952 v tomto regióne viac ako 100 strediskových sídelných jednotiek. Napriek tomu, že mnohé z nich sa stali životaschopnými obcami, plánovaná rýchla likvidácia rozptýlených usadlostí sa neuskutočnila.

Príspevok popisuje, ako sa tento sídelný a hospodársky systém prispôbil zmeneným podmienkam. Vytvorili sa podstatne dva vzory transformácie týchto lazníckych usadlostí.

Prvý typ predstavoval riešenie, pri ktorom sa lazníci presťahovali do strediskových obcí, kde si vybudovali domy, ale naďalej hospodárili na svojich vzdialených usadlostiach, kam dochádzali v čase poľnohospodárskych prác. Časť domového fondu

týchto usadlostí sa premenila aj na rekreačné chalupy mestských obyvateľov, kým priľahlé pozemky obhospodarovali družstvá.

Druhý vzor adaptácie predstavoval model, pri ktorom vlastníci taní zostali bývať v svojich tradičných domovoch, ale zamestnali sa v strediskových sídlach, alebo získali iné nepoľnohospodárske zamestnanie v regióne a do práce dochádzali. Laznícke pozemky však naďalej využívali ako prídomové hospodárstvo alebo rozvíjali poľnohospodársku výrobu kovo-roľníckeho typu.

Autorka sa zaoberá nad možnosťami, ktoré súčasné obdobie reprivatizácie poľnohospodárstva poskytuje pre rozvoj lazničského hospodárstva. Bývalé lazničské rodiny, ktoré sa usadili v strediskových obciach, sa už pravdepodobne nevrátia do pôvodných usadlostí, najmä preto, že zlepšené možnosti dopravy a komunikácie umožňujú ich lepšiu dostupnosť a výhody vybavenosti strediskových sídel prevážia. Na druhej strane, rozširujúca sa vidiecka nezamestnanosť bude stimulovať časť obyvateľstva, aby sa vrátila k hospodáreniu na týchto usadlostiach. Najmä pre dôchodcov a iné sociálne slabšie vrstvy obyvateľstva bude hospodárenie na lazoch predstavovať bázu získavania doplnkového príjmu. Pretrvávajú aj ich atraktívnosť pre „druhé bývanie“.

Príspevok vychádza z poznatkov sociálno-geografického terénneho výskumu, ktorý sa uskutočnil v katastroch troch obcí s lazničským osídlením v okolí mesta Szeged v rokoch 1987–1991. Keďže získané údaje zachycujú stav tesne pred systémovou zmenou, poskytujú možnosť nielen interpretovať zmeny, ktoré nastali pôsobením socialistickej agrárnej politiky, ale aj načrtnúť cesty do budúcnosti. Táto úloha je o to dôležitejšia, že sa opäť nachádzame na bode zvratu: Kým v období kolektivizácie to bolo zrušenie súkromného vlastníctva, ktoré vytvorilo nové podmienky pre rodinné hospodárenie, v súčasnosti jeho rehabilitácia otvára nové perspektívy.

stredisková obec, strediskové sídlo, historické regióny, okraj mesta, vidiecke mesto, druhotná rozdrobenosť, špecializované poľnohospodárske mesto, taňa, systém taní, obec s lazničským osídlením

Author's adress:

Annamária Duró, Centre for Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, ALFÖLD Institute, Kecskemét, Hungary

Upozornění pro autory vědeckých časopisů

Z důvodu rychlejšího a kvalitnějšího zpracování grafických příloh (grafů, schémat apod.) příspěvků zasílaných do redakce Vás žádáme o jejich dodání kromě tištěné formy i na disketách.

Týká se to samozřejmě těch grafických příloh, které byly vytvořeny v nějakém programu PC (např. CorelCHART, Quatro Pro, Lotus 1-2-3, MS Excel). Vzhledem k tomu, že nejsme schopni upravit a použít pro tisk všechny typy (formáty) grafických souborů, žádáme Vás, abyste nám také kromě originálních souborů (např. z MS Excel typ *.XLS) zasílali grafické předlohy vyexportované jako bodovou grafiku v jednom z těchto formátů:

Bitmap	*.BMP
Encapsulated Postscript	*.EPS
Graphic Interchange Format	*.GIF
Mac paint	*.MAC
MS Paint	*.MSP
Adobe Photoshop	*.PSD
Scitex	*.SCT
Targa	*.TGA
Tag Image File Format	*.TIF

Redakce časopisu

KRITICKÁ SOCIÁLNÍ SITUACE ŽEN – FARMÁŘEK BĚHEM SOUČASNÝCH ZMĚN V JAPONSKÉM ZEMĚDĚLSTVÍ

Japonsko dosáhlo v posledních dvou desetiletích od roku 1970 výrazného ekonomického rozvoje. V této době vláda aktivně podporovala řadu projektů zaměřených na rozvoj modernizovaných produkčních systémů umožňujících zemědělství dosáhnout obdobně vysokých temp rozvoje jako jiná úspěšnější odvětví. Do těchto projektů byly ze státního rozpočtu investovány obrovské sumy financí, přičemž výsledků bylo dosahováno zavedením komplexní mechanizace řady zemědělských výrobních procesů, využíváním větších a výkonnějších strojů a rozšiřováním výměry jednotlivých farem cestou podpory pronajímání půdy vlastněné farmáři (zejména farmáři s velmi malou výměrou) těm, kteří chtěli rozšířit svou produkční plochu.

Státní zemědělská politika docílila dobrých výsledků zejména v rozvoji produkce rýže, která má v japonské zemědělské výrobě prvořadý význam jak podle objemu produkce, tak vzhledem k rozsahu osevních ploch. Tempo ekonomického rozvoje zemědělství však výrazně zaostává za odvětvími nezemědělského sektoru, zejména ve specifické oblasti produktivity práce a rentability. Rovněž difference mezi tempem rozvoje zemědělské a nezemědělské výroby se rok od roku zvětšuje. Tuto vážnou hospodářskou situaci zřetelně dokumentuje skutečnost, že průměrný denní příjem farmářské rodiny ze zemědělské činnosti byl v roce 1991 o 63,3 % nižší než průměrná denní mzda v průmyslových odvětvích.

Japonské farmářské rodiny musí zápasit s vážnými ekonomickými problémy. Roste počet rodin, jimž příjmy ze zemědělství nestačí k pokrytí životních nákladů – v roce 1992 tyto příjmy stačily pouze omezenému počtu představujícímu 9,8 % farmářských rodin. Vážné problémy působí také růst nákladů na zemědělskou výrobu a růst životních nákladů ve srovnání s příjmy ze zemědělství. Výsledkem této situace je, že téměř všechny farmářské rodiny jsou nuceny vyslat přinejmenším jednoho mužského člena rodiny do zaměstnání do jiných odvětví, aby podpořil rodinný příjem. Podle vládní statistiky z roku 1992 má 90,2 % farmářských rodin aspoň jeden plný nebo částečný pracovní úvazek mimo zemědělství. Navíc 68,9 % z nich získává většinu svých příjmů ze zaměstnání mimo zemědělskou výrobu a zemědělství pro ně představuje pouze vedlejší zaměstnání. Tento trend se výrazně zakořenil ve všech vrstvách zemědělských rodin, zejména rodin s výměrou obdělávané půdy nižší než 1,1 ha. Výsledkem je, že řada takzvaných farmářů ve skutečnosti získává příjmy obdobným způsobem jako nezemědělci.

Následující údaje poskytují stručnou charakteristiku současné situace v japonském zemědělství a farmářských rodinách:

1. Celková výměra obdělávané půdy	5 165 000 ha
z toho rýžová pole	2 802 000 ha
podíl výměry rýže	54,2 %
2. Celkový počet farmářských rodin	3 742 000
3. Průměrná výměra obdělávané zemědělské půdy na 1 rodinu	1,1 ha
4. Průměrná výměra obdělávaných rýžových polí na 1 rodinu	0,7 ha
5. Celkový počet pracovníků v zemědělství	3 790 000
Skladba podle pohlaví:	
muži	1 900 000
ženy	1 890 000
Věková struktura:	
15–44	740 000
45–54	560 000
nad 54	2 490 000
6. Průměrná ekonomická situace farmářských rodin (jednotka: jenů/rok, 100 jenů = 28,5 Kč)	
1. hrubý výnos ze zemědělské výroby	3 012 400
2. náklady zemědělské produkce	1 892 200
3. čistý zisk ze zemědělské výroby	1 120 200
4. příjem z nezemědělských činností	5 714 000
5. ostatní příjmy (důchod apod.)	1 903 900
6. celkové příjmy (3 + 4 + 5)	8 738 100
7. poměr položky 3 ku položce 6	12,8 %
8. poměr položky 4 ku položce 6	65,4 %

Důsledkem zmíněných ekonomických problémů je zhroucení tradičních rolí v rámci rodiny. V této souvislosti bych se rád zabýval sociálním postavením zemědělských žen, které hrály a hrají významnou roli nutnou pro fungování rodiny i zemědělského podniku za neuvěřitelně těžkých podmínek. Jak již bylo uvedeno, řada mužských členů farmářských rodin (manželů a synů) je zaměstnána v nezemědělských odvětvích, většinou formou pracovních smluv s nepříliš stabilními podniky ve stavebnictví a na stavbách a rekonstrukcích komunikací. Větší část roku pracují jako sezónní pracovníci na plný nebo částečný úvazek, aby vydělali co nejvíce peněz. Následkem toho jsou ženy pro zabezpečení celoročních funkcí farmy nuceny pracovat jako hlavní pracovní síly. Standardní definice trvale činného pracovníka v zemědělství předpokládá odpracování 150 dnů ročně v zemědělské výrobě. Z celkového počtu trvale činných pracovníků v zemědělství ženy zajišťují zhruba polovinu celkového objemu práce, dělí se o ni s mužskými pracovníky, zabezpečují kolem 47,0 % polních prací. Z celkového úhrnu pracovní doby odpracované v zemědělství v roce 1990 bylo 48,0 % tvořeno prací žen.

Navíc musíme zdůraznit ještě další skutečnosti, a to, že řada těchto zemědělských žen také pracuje téměř celý rok stejně jako jejich manželé jako sezónní pracovnice nebo na částečný úvazek mimo zemědělství, a to za tvrdých pracovních podmínek. Celkový objem jejich pracovní doby v denním a ročním průměru tudíž výrazně převyšuje objem pracovní doby v jiných odvětvích.

Jinou skutečností je, že zemědělské ženy jsou dále zodpovědné za rodinu a domácnost (vaření, rození a výchova dětí a péče o starší generaci, zpravidla manželovy rodiče, pokud žijí společně). Role žen v rodině je proměnlivá, vždy však vysoce náročná.

Je zřejmé, že zemědělské ženy hrají životně důležité role a nesou psychickou a fyzickou zátěž v podstatně větší míře než dříve, a to v důsledku vážných ekonomických a sociálních problémů, jimž musí v současné době čelit téměř všechny farmářské rodiny. Ekonomický a sociální status ženy v rodině a v zemědělském hospodářství se přitom nijak nezlepšil, žena stále žije v područí manželovy autority jak v manželském vztahu, tak v řízení zemědělské výroby.

Tradiční instituce rodiny ovlivňuje aktivně povědomí farmářů i v současnosti. Odráží se v jejich způsobu myšlení a chování v každodenním životě. Stručně charakterizováno, tradiční instituce rodiny vychází ze skutečnosti, že téměř všechny farmářské rodiny hospodaří průběžně po generace bez přerušení dědičné linie. Tyto rodiny označujeme japonským termínem „IE“. To je jasně odlišuje od rodin, které existují pouze v jedné generaci, jaké například nacházíme v nové střední vrstvě a dělnické třídě v Japonsku.

Před II. světovou válkou určoval výlučná práva „hlavy rodiny“ (a „IE“) Občanský zákoník Meiji (1889), který zajišťoval právní organizaci rodiny a farmy. Tento zákoník vymezoval podmínky nezbytné pro integraci celé populace do císařského politického systému, zvaného „Tennou-sei“. To až do období po II. světové válce posilovalo instituci patriarchální rodiny. Jednou z charakteristik tohoto Občanského zákoníku bylo, že členové rodiny byli striktně rozděleni do kategorií známých jako „přímá linie“ a „boční linie“. Tyto linie určovaly, zda má člen rodiny dědičné právo v rámci rodové „IE“ nebo ne. Obě skupiny nicméně v rámci rodiny koexistovaly a žily společně. Členové „přímé linie“ s manželem jako hlavou rodiny a zpravidla prvorozeným synem jako jediným dědicem měli status nadřazený manželce a ostatním dětem, které byly klasifikovány jako členové „boční linie“.

Tato instituce byla zrušena v roce 1947, kdy byl uzákoněn současný Občanský zákoník. Ten je založen na principech rovnosti a demokracie pro všechny členy rodiny od počátku manželského svazku a s ohledem na dědění majetku. Nemůžeme ovšem přehlédnout skutečnost, že instituce „IE“, postavená na patriarchální ideologii, přetrvává v povědomí farmářů a nadále silně ovlivňuje jejich způsob myšlení a chování v každodenním životě i v současné rurální společnosti.

Uvedená instituce „IE“ umožňuje zemědělským mužům uplatňovat autoritativní moc nad ženami ve všech sférách denní činnosti. Tito muži nevítají změny v mocenských vztazích s ohledem na výkon rolí v rodině a na farmě. Takže většina těchto mužů pracuje v nezemědělských sektorech komunity a přenechává téměř všechny stránky celoročního pracovního procesu v zemědělství ženám. To klade na manželky („manželka“ zde znamená ženu hlavy rodiny, dědice „IE“, nikoliv manželku obecně ve smyslu manželského svazku) jednoznačný požadavek: pokračovat v práci pro rodinu a pro „IE“, bez možnosti volby. To znamená, že totalitarismus jako princip je zakotven v jejich myslích a v rurální společnosti. Tento fakt představuje zajištění instituce rodiny jak v denním životě a na produkční úrovni, tak také jako jednotky „IE“. Je to dáno skutečností, že členové rodiny považují kontinuitu rodinné jednotky za svou nejdůležitější prioritu.

Dalším podstatným faktem je, že také ženy akceptují svou situaci v rodině a na farmě z hlediska tradičního způsobu myšlení. Zpravidla se nepovažují za utlačené a nepohlížejí na své manžely jako na „utlačitele“. V souladu s tím se mezi venkovskými ženami vyskytují jen v malé míře aktivity směřující k požadavkům nezávislosti ženy jako jednotlivce a/nebo k rovnoprávnějšímu postavení ve vztahu k manželovi. Ve velkých městech se od 70. let rozvíjela feministická hnutí, zaměřená na řešení nerovnoprávnosti a útlaku žen v politice, ekonomice a společenském statusu. Tato hnutí však až dosud neměla žádný vliv na změnu názorů žen, pokud se týká jejich vlastní situace a instituce rodiny v rurální společnosti.

Příspěvek z 15. Evropského kongresu rurální sociologie ve Waningenu, Nizozemí, 1993

Kazuko F u w a , Faculty of Education, Tokohu University, Japan

CHARAKTERISTIKA, VÝZNAM A SKÚSENOSTI Z ROZVOJA VIDIECKEHO TURIZMU A AGROTURIZMU V ZAHRANIČÍ

Jednou z nových podnikateľských činností a agrokomplexe je agroturizmus, zameraný na využitie vidieckeho a poľnohospodárskeho potenciálu pre cestovný ruch. Využitie uvedených podmienok pre agroturizmus závisí od mnohých faktorov, a to nielen prírodných, výrobných, ekonomických, materiálno-technických, ale predovšetkým od úrovne ľudského činiteľa, kvality poskytovaných služieb, úrovne príjmov obyvateľstva a ďalších faktorov.

V súvislosti s rozvojom cestovného ruchu na vidieku, mimo rekreačných a turistických centier, začínajú sa používať i nové termíny, a to **vidiecky turizmus** a **agroturizmus**. Považujeme za vhodné tieto termíny stručne charakterizovať, a to aj z hľadiska zahraničných skúseností. Treba však uviesť, že v každej krajine sú iné okolnosti, ktoré podmieňujú vznik vidieckeho cestovného ruchu v spojitosti s agroturizmom.

Vo všeobecnosti pod pojmom **vidiecky turizmus** chápeme využívanie voľného času na vidieku rôznymi rekreačnými činnosťami s možnosťou ubytovania v rodinách, vo vidieckych domoch alebo v účelových komerčných zariadeniach postavených v tomto prostredí. Patria sem teda činnosti, ktoré sa približujú k službám charakterizujúcim cestovný ruch, ale sú etablované na podmienky vidieka.

Agroturizmus treba chápať užšie ako vidiecky turizmus. Agroturizmus zahŕňa špecifické činnosti agropodnikateľov a poľnohospodárskych podnikov podľa miestnych ekonomických a prírodných podmienok, zameraných na uspokojovanie rekreačných potrieb turistov. Poľnohospodársky podnik alebo súkromný podnikateľ v rámci agroturizmu zosúladzuje svoje predpoklady s priestorovými možnosťami katastru obce, s materiálno-technickou základňou a s možnosťami poskytovania doplnkových služieb. Do agroturizmu môžeme zahrnúť prakticky všetky činnosti, ktoré podľa miestnych podmienok môžu realizovať či už súkromný roľník, poľnohospodársky podnik alebo ďalšie podnikateľské subjekty v agroturizme.

Možnosti podnikania poľnohospodárskych podnikov v cestovnom ruchu na základe prieskumu vo vybraných okresoch Slovenska možno rozdeliť do viacerých skupín. Základnou zložkou rozvoja agroturizmu sú ubytovacie a stravovacie služby. Ubytovacie služby predstavujú ubytovanie turistov v podnikových a súkromných zariadeniach s možnosťou dovolenky v prírode a prepojením napríklad na špeciálnu poľnohospodársku výrobu, ako je ovocinárstvo, ovčiarstvo a pod. Stravovacie služby zabezpečuje poľnohospodársky podnik predovšetkým pre ubytovaných návštevníkov podniku. Ide najmä o výrobu a priamy konzum potravín pripravených v miestnych podmienkach. Časť výroby potravín sa reali-

zuje priamo vo vlastných, ale aj cudzích zariadeniach a časť vo forme polotovarov alebo hotových výrobkov v obchodnej sieti.

Ďalšie doplnkové služby agroturizmu možno charakterizovať ako:

- zapojenie účastníkov do atraktívnych poľnohospodárskych prác, napr. pri sušení sena, zbere úrody klasickým spôsobom, a pod.,
- využívanie ovčiarstva ako atrakcie; ide najmä o ochutnávky ovčiarskych výrobkov, účasť na dojení oviec, a pod.,
- organizovanie ochutnávky najkvalitnejších vín a gastronomických špecialít, spojených s poznávaním krás prírody, historických pamiatok a folklórnych tradícií,
- využitie konských záprahov ako atraktívnej turistickej dopravy, jazdeckých koní na jazdy do prírody,
- využitie vlastných remeselníckych výrob ako je stolárstvo, hrnčiarstvo, košíkárstvo na výrobu suvenírov,
- posedenie pri vatre so živánskou a ľudovou hudbou s vystúpením folklórnych súborov,
- uspokojenie špecifických záujmov turistov, najmä o poľovníctvo, rybárstvo v horských a podhorských oblastiach,
- využívanie voľného času v športových zariadeniach (lyžiarske strediská, termálne kúpaliská, športové ihriská, a pod.),
- prevádzkovanie zariadení s ľudovým folklórom, organizovanie jarmarkov, folklórnych slávností, trhov, vinohradníckych slávností, a pod.,
- poskytovanie ďalších služieb podľa miestnych podmienok jednotlivých regiónov, ktoré práve z tohto hľadiska prilákajú turistov.

Rozvoj služieb cestovného ruchu na vidieku má predovšetkým tieto prednosti oproti ostatným formám cestovného ruchu:

- využíva existujúci bytový fond na vidieku a vybudované objekty, ktoré prípadne stratili už doterajšie využitie,
- vytvára predpoklady ekonomického rozvoja daného územia,
- napomáha širšiemu rozptylu turistického využívania územia,
- nevyžaduje záber nových plôch vo voľnej prírode a krajine pre budovanie nových zariadení,
- mobilizuje peňažné prostriedky v prospech hospodárskeho rastu zapojením vidieckeho obyvateľstva do služieb cestovného ruchu,
- urýchljuje návratnosť vložených prostriedkov pri rekonštrukciách objektov na ubytovacie kapacity.

Podobne možno charakterizovať prínos agroturizmu pre poľnohospodárske podnikateľské subjekty:

- V regiónov s koncentrovaným cestovným ruchom sa v zariadeniach cestovného ruchu môže realizovať odbyt poľnohospodárskych produktov a potravino-

vých výrobkov. To priaznivo ovplyvní ekonomickú situáciu poľnohospodárskeho podniku alebo súkromného agropodnikateľa, a tým i obce alebo mesta. Konzumácia potravín zahraničnými hosťami sa prejavuje ako „vnútorný agro-export“. Turisti konzumáciou každého druhu zvyšujú hodnotové využitie regionálneho poľnohospodárstva.

- V regiónoch s podmienkami pre rozvoj agroturizmu sa vytvárajú reálne možnosti pre vznik nových pracovných príležitostí v ubytovacích a stravovacích zariadeniach, ako aj ďalších doplnkových službách cestovného ruchu. Ide najmä o tie regióny, kde sa uvažuje so znižovaním poľnohospodárskej výroby a jej celkovou reštrukturalizáciou.
- Agroturizmus svojou špecifickou ponukou využitia dovolenkového pobytu na vidieku prispieva k využívaniu prírodného, kultúrneho a historického potenciálu. Ide najmä o tie oblasti, ktoré z hľadiska cestovného ruchu sa doteraz nedostatočne využívajú.
- Oživenie starých kultúrnych gastronomických a iných ľudových zvyklostí a tradícií, ako atraktívnej ponuky agroturizmu, prispeje k osídleniu a obnove mnohých vidieckych sídiel.
- Realizácia zámerov agroturizmu, pri dodržaní zásad maximálnej ochrany prírody a životného prostredia, prispeje nielen k ekonomickému rozvoju príslušných regiónov, ale aj k rastu kultúrnej úrovne jej obyvateľstva.

Tendencie využívať voľný čas na vidieku sa traja v niektorých európskych krajinách už niekoľko desaťročí. Človek čoraz častejšie hľadá únik z pretechnizovaného sveta do prírody. Vyhľadáva kvalitné životné prostredie, pokoj, spáťosť s prírodou, zároveň originálne možnosti využitia a zábavy. Celkove možno konštatovať, že v každej krajine sú to špecifické okolnosti, ktoré podmienili vznik vidieckeho cestovného ruchu. Napríklad v susednom Rakúsku vznik tejto formy využívania voľného času nevyvolal nedostatok ubytovacích zariadení v tradičných strediskách cestovného ruchu, ale skôr potreba doplnkových príjmov poľnohospodárov a na tom postavená netradičná ponuka rekreačných aktivít vo vidieckom prostredí, vyhovujúci hlavne rodinám s deťmi.

Poľnohospodársky subjekt sa v cestovnom ruchu zúčastňuje ako:

- producent potravín,
- poskytovateľ služieb,
- kapitálový investor.

Podľa toho, ktorá z uvedených foriem je v popredí, možno charakterizovať niekoľko typov agroturizmu:

- **Labužnícky-gastronomický**, ak je v popredí priamy odbyt vlastných alebo i nakúpených poľnohospodárskych produktov, často spracovaných v podobe regionálnych špecialít. Tento typ prevláda v krajinách Stredomoria, vo Fran-

cútku. Typickým príkladom sú špeciálne orientované ulice, ako „Ulica vína“, „Surová ulica“, a pod.

- **Dovolenka na roľníckom dvore** predstavuje ten typ agroturizmu, u ktorého prevláda poskytovanie intenzívnych služieb – ubytovacích, stravovacích, ale i ďalších, na uspokojovanie požadovaných potrieb. Takou je i možnosť zúčastniť sa na prácach v poľnohospodárstve a v domácnosti.
- **Škandinávsky typ agroturizmu** je spojený len s malým (alebo žiadnym) poskytovaním služieb, ale orientuje sa na prenájom. Prenajímajú sa prázdninové domy alebo byty s vlastným zásobovaním prenájomateľom, prípadne len campingové plochy. Vysoké kapitálové náklady bránia väčšiemu rozšíreniu tohto intenzívneho „škandinávského typu“ agroturizmu, hoci po prázdninových bytoch je nadpriemerný dopyt.

V **Rakúsku** prevláda dovolenka na roľníckom dvore s intenzívnym poskytovaním služieb, ale pozvoľna narastá i podiel prázdninových bytov. Agroturizmus sa tu organizuje na báze súkromného podnikania farmárov prevažne ako doplnková aktivita na zvyšovanie ich príjmov. Špecifické prednosti zvyhodňujúce dovolenku na roľníckom dvore možno charakterizovať takto:

- krása krajiny, v zmysle bohato členenej roľnícky pestovanej krajiny,
- nižšia intenzita poľnohospodárstva,
- pasienkové hospodárstvo, chov dobytky, oviec, koní,
- priestrané obytné domy so zaručeným štandardom v úrovni ubytovania, zvlášť hodnotné sú staršie usadlosti v typickom regionálnom štýle,
- otvorenosť a pohostinnosť roľníckej rodiny,
- v minimálnej miere potrebná technická vybavenosť a verejné služby,
- akceptovateľné ceny, primerané poskytovaným službám.

Zvláštnou formou je dovolenka u vinohradníkov. V bohatom vinohradníckom kraji Burgenlandu, kde sa vyrábajú rôzne druhy kvalitných, predovšetkým bielych vín, vinohradnícke rodiny pripravujú rekreačné pobyty pre návštevníkov v sezóne oberačiek, ale aj mimo nich. Každá oblasť sa snaží zachovať si svoj vlastný charakter.

Už sa nekopírujú cudzie recepty na úspech. Nie je ani dôležité budovať drahé objekty, dôležitejšie ako peniaze sú citlivá spolupráca človeka s kultúrou, prírodou a históriou.

Politikou malých, ale presne premyslených a cielených krokov sa v mnohých prípadoch podarilo uskutočniť koncepciu znovuoživenia života obce.

Rakúske skúsenosti ukazujú, že vývoj vidieckeho turizmu v určitom regióne ide paralelne so všeobecným turistickým vývojom, to znamená, že agroturizmus zaznamenáva najväčší rozvoj tam, kde je aj všeobecný turizmus na výške, a naopak, málo vyvinuté turistické územia sú aj pre agroturizmus nevyvinuté. Tu-

risticky celkom zaostalý región rozvíjať len formou dovolenky na roľníckom dvore, nemá nádej na úspech.

Kým v Rakúsku až 90 % turistov zaujímajúcich sa o dovolenku na roľníckom dvore predstavujú turisti z SRN, vo Švajčiarsku sú to prevažne domáci turisti. Existencia alpskej kultúrnej krajiny v jej dnešnej podobe je dedičstvom života a práce početných generácií roľníkov žijúcich v horských oblastiach Švajčiarska. Asi 40 % všetkých poľnohospodárskych podnikov vo Švajčiarsku sa nachádza v horských oblastiach, pričom prevažná časť obyvateľov týchto regiónov nemôže existovať bez turistického ruchu.

Preto aj ďalšia existencia a ich rozvoj závisí od dobrej spolupráce oboch týchto sektorov národného hospodárstva. Ako príklad takejto spolupráce môže slúžiť oblasť Aldeboden v kantóne Bern, v ktorom je sústredených asi 20 % všetkého, poľnohospodársky činného obyvateľstva Švajčiarska a na ktoré pripadá aj zhruba 20 % všetkých poľnohospodárskych podnikov vo Švajčiarsku. Roľníci v tejto horskej oblasti sú predovšetkým v zimných mesiacoch mimoriadne zainteresovaní na zlepšení svojich príjmov tým, že pracujú v cestovnom ruchu, na lyžiarskych vlekoch, lanovkách alebo v lyžiarskych školách. Značná časť z nich sa venuje i prenajímaniu izieb i celých bytov. Pre rozvoj poľnohospodárstva v tejto krajine má význam cestovný ruch tým, že vyžaduje ekologicky nedotknutú, kultúrnu krajinu, čo predpokladá kvalifikované obrábanie a ekologicky čistú výrobu. V súčasnosti sú už roľníci, ktorí poskytujú dovolenku na svojich hospodárstvach, združení v regionálnej záujmovej organizácii „Dovolenka na roľníckom dvore“, ktorá sa člení podľa jednotlivých kantónov a turistických oblastí. Od roku 1990 toto združenie, spolu so Švajčiarskym roľníckym zväzom, vytvorilo centrálu pre rezerváciu dovolení na roľníckom dvore. Vydávajú aj katalógy a prospekty.

Aj v podmienkach nemeckého poľnohospodárstva sa venuje významná pozornosť rozvíjaniu služieb cestovného ruchu. Uvedená aktivita je zaujímavá z hľadiska doplnkového príjmu pre poľnohospodárov, využívanie pracovných síl v rodine a najmä umožňuje realizáciu poľnohospodárskych produktov priamo na hospodárskom dvore roľníka. Z hľadiska podmienok pre rozvoj agroturizmu v Bavorsku je významná aj súťaž obcí v zlepšovaní životného prostredia, v skrášľovaní obcí, obnove fasád domov, kvetinovej a parkovej výzdobe, a pod. Regionálna komisia každoročne vyhodnotí najatraktívnejšie obce a udelí im finančné prostriedky. Podnikatelia v agroturizme sú členmi záujmových združení, ktoré predovšetkým zabezpečujú pre svojich členov spoločnú reklamu, kontrolu kvality poskytovaných služieb aj cien.

Vo Francúzsku je agroturizmus jednou z možností rozvoja dediny. Čoraz viac a výraznejšie sa táto možnosť zviditeľňuje v súčasnom období poľnohospodárskej krízy. Prázdniny na vidieku zodpovedajú novému stavu zmýšľania, vzťahu k hodnotám, novej forme turistického dopytu. S týmto cieľom poľnohospodári chránia

svoj vidiecky región, malebné zákutia, dedičstvo svojich otcov i svoje vzorné usadlosti. Kvalitné prostredie je prvoradým kritériom pre rozvoj agroturizmu. V mnohých oblastiach sa tu uprednostňuje financovanie agroturizmu z vlastných zdrojov. Podpory pre poľnohospodárov sú zamerané na modernizáciu a vybavenie rekreačných zariadení pod označením „Francúzsky domov“ alebo „Poľnohospodárstvo a turizmus“ formou dotácií alebo zľavami úrokov na pôžičku.

Agroturizmus v **Taliansku** sa najviac rozvíja na severe, a to s cieľom:

- zamedziť odchodu obyvateľstva z vidieckych a podhorských oblastí,
- chrániť životné prostredie a ľudovú architektúru,
- zhodnocovať poľnohospodárske a iné remeselnícke výrobky,
- podporovať lacnú rodinnú a mládežnícku rekreáciu.

Podnikatelia v agroturizme poskytujú svoje služby prevažne vo vidieckych usadlostiach s maximálnym počtom 6 izieb na ubytovanie.

Pri poskytovaní stravovacích služieb prevažujú výrobky z vlastnej poľnohospodárskej a potravinárskej produkcie. Musí byť dodržaná zásada, že podnikateľ nakúpil od iných maximálne 25 % výrobkov a surovín. V jednotlivých krajoch je pre riadenie agroturizmu zriadená zvláštna komisia pozostávajúca z členov a predstaviteľov obchodnej a poľnohospodárskej komory, turistických a ochrannárskych organizácií, zo zástupcov podnikateľov a štátnej správy. Táto komisia rozhoduje aj o povolení živnosti a prideľovaní finančných prostriedkov na agroturizmus.

V **Maďarsku** pod vidieckou rekreáciou chápú tie aktivity, v ktorých časť obyvateľstva vidieka popri tom, že si zachová svoje hlavné zamestnanie, zúčastňuje sa na službách cestovného ruchu tým, že poskytuje ubytovanie vo svojich domoch. Dedina si i naďalej zachováva svoj poľnohospodársko-výrobný charakter s chovom domácich zvierat a všetkými s tým súvisiacimi poľnohospodárskymi prácami. Zo strany štátnych orgánov vznikla snaha usmerniť vidiecku rekreáciu na základe zistenia, kde sa najviac koncentruje, aby sa mohla dostávať infraštruktúre, optimalizujúca celkové podmienky rekreačného pobytu. Vytipovalo sa 42 dedín, v ktorých sa prehodnotili atraktívne možnosti viažúce sa na vidiecke prostredie. Okrem prírodných daností katastrov obcí posudzovali sa zvlášť tie špecifické podmienky pre vidiecku rekreáciu, ktoré vystihujú svojráznosť maďarskej dediny a môžu podnietiť záujem zahraničných turistov.

Z tohto hľadiska sa vyšpecifikovali dve hlavné oblasti:

- Hortobágyjska pusta so svojim chovom dobytká, oviec a koní, typickou architektúrou, typickým krojom pastierov a gastronómiou,
- vinohradnícke oblasti so zberom hrozna a na to nadväzujúcimi tradíciami – slávnostné vinobranie, bály, typická architektúra vinných pivníc.

V Hortobágyi sa už približne desať rokov organizujú cez osobitné zahraničné cestovné kancelárie pobyty predovšetkým amerických turistov z dobre situova-

ných spoločenských vrstiev, ktoré pri plnom komforte na vybraných pustách nájdú absolútny kľud vidieka, výbornú domácu stravu, možnosť zajazdiť si na koni, stretnúť naozajstné cigánske kočovné rodiny (zorganizované pre tieto príležitosti), v prípade záujmu si aj zatancovať pri cigánske muzike s miestnymi dievčinami. Tieto pobyty sú tak dobre spropagované, že sú rok vopred vypredané.

Všetky investície do rozvoja vidieckej rekreácie sú z niekoľkých zdrojov, pričom účelové príspevky od štátu dostali práve tie obce, ktoré splňali podmienky pre túto formu rekreácie (spomínaných 42 obcí). Rovnako aj účelové dotácie dostali vybrané poľnohospodárske podniky. Záujmy podnikateľov voči štátnym orgánom zastupuje záujmové združenie vidieckeho turizmu od roku 1989. Pomáha podnikateľom metodicky i vydávaním informačných katalógov s prehľadom o poskytovaných službách vidieckej turistiky v siedmich jazykových mutáciách. Celkove katalóg obsahuje 500 adries z celého Maďarska.

Každá krajina má svoje špecifiká, svoje neopakovateľné zvláštnosti, podmienky, ktoré determinujú vlastné cesty rozvoja. Zo zahraničných skúseností možno čerpať podnety, ktoré pomôžu hľadať vlastnú cestu rozvoja agroturizmu na Slovensku.

Ing. František Mach, CSc., Ing. Lubica Srnková, Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, Slovenská republika

INSTITUTE OF AGRICULTURAL AND FOOD INFORMATION

Slezská 7 CS 120 56 Praha 2 Czech Republic

Fax: (00422) 25 70 90

In this institute scientific journals dealing with the problems of agriculture and related sciences are published on behalf of the Academy of Agricultural Sciences. The periodicals are published in the Czech or Slovak languages with long summaries in English or in English language with summaries in Czech or Slovak.

Subscription to these journals should be sent to the above-mentioned address.

Periodical	Number of	
	issues per year	pages
Rostlinná výroba (Plant Production)	12	96
Veterinární medicína (Veterinary Medicine)	12	64
Živočišná výroba (Animal Production)	12	96
Zemědělská ekonomika (Agricultural Economics)	12	96
Lesnictví (Forestry)	12	48
Zemědělská technika (Agricultural Engineering)	4	80
Ochrana rostlin (Plant Protection)	4	80
Genetika a šlechtění (Genetics and Plant Breeding)	4	80
Zahradnictví (Horticultural Science)	4	80
Potravinářské vědy (Food Sciences)	6	80

SOCIÁLNO-EKONOMICKÁ SITUÁCIA ROĽNÍCKYCH RODÍN NA SLOVENSKU

Príspevok sa zaoberá posúdením sociálno-ekonomickej situácie roľníckych rodín. Pri analýze sme vychádzali z informácií ŠÚ SR, z Rodinných účtov domácností podľa spoločenských skupín, ďalej z Indexov spotrebiteľských cien a životných nákladov. Ako hlavné ukazovatele sme vybrali príjmy a výdavky jednotlivých sociálnych skupín, štruktúru výdavkov, vývoj životných nákladov. Výberový súbor, z ktorého sa rodinné účty počítajú, tvoria domácnosti štyroch sociálnych skupín: domácnosti robotníkov, zamestnancov, roľníkov a dôchodcov. Jednotkou výberu rodinných účtov je spoločne hospodáriaca domácnosť (tzn. spoločne sa hradia výdavky za stravu, nájomné, elektrinu, plyn a pod.). V analýze vychádzame z časového radu 1989–1993. Príjmy a výdavky domácností je možné analyzovať z hľadiska výdavkov spotreby, pretože finančné ukazovatele sú značne ovplyvnené infláciou. Údaje o výdavkoch v rodinnom rozpočte odrážajú životnú úroveň jednotlivých sociálnych skupín, sú indikátormi zmien, ktoré za posledné štyri roky nastali.

Príjmy a výdavky domácností roľníkov

Príjmy a výdavky domácností uvádzané v rodinných účtoch sú prepočtom na mesiac a osobu. Pre všetky sociálne skupiny je spoločné, že ich nominálne príjmy od roku 1989 vzrástli. Najväčšia príjmová diferenciácia už od roku 1989 bola medzi domácnosťami zamestnancov a roľníkov. V roku 1989 rozdiel činil 297 Kčs v neprospech roľníkov, v roku 1993 táto diferenciácia vzrástla na 988 Sk. Priemerný hrubý príjem v roľníckych domácnostiach v roku 1993 bol 3 383 Sk (na osobu a mesiac). Čistý príjem u robotníkov i roľníkov bol takmer rovnaký, výrazne nižší ako u zamestnancov. V štruktúre príjmov prevažovali príjmy zo zamestnania, u roľníkov príjmy z poľnohospodárskeho družstva. Peniažné príjmy zo súkromného podnikania boli najvyššie v rodinách zamestnancov, najnižšie v rodinách roľníkov. Určitú kompenzáciu v rodinách roľníkov tvorili príjmy z predaja poľnohospodárskych výrobkov, celková uvádzaná suma je však pomerne nízka, okolo 53 Sk na osobu. Príjmy z podpory v nezamestnanosti sa v roľníckych rodinách oproti roku 1992 zvýšili viac ako dvojnásobne, čo naznačuje zvýšený podiel nezamestnaných i v tejto sociálnej skupine.

V rámci ekonomicky aktívnych sociálnych skupín najnižšie hrubé príjmy boli práve v sociálnej skupine roľníkov. Dokumentuje to i index hrubých príjmov (tab. I).

I. Index hrubých príjmov domácností v prepočte na mesiac a osobu

Domácnosti	1990	1991	1992	1993
Robotníci	108,0	122,7	140,5	154,6
Zamestnanci	109,7	124,9	153,2	169,9
Roľníci	109,6	114,5	129,4	151,0

Z vývojovej rady je zrejmé, že hrubé príjmy roľníkov rástli najpomalším tempom. Tento stav vyplýva aj z iných údajov ŠÚ SR. Priemerná mesačná mzda v SR v roku 1993 bola 5 264 Sk, oproti roku 1992 sa zvýšila o 17,5 %, v rezorte pôdohospodárstva priemerná mzda bola 4 481 Sk, pričom nižšie mzdy boli len v odevnom priemysle a rezorte sociálnej činnosti. Čisté peňažné príjmy v rodinách roľníkov podľa rodinných účtov boli v roku 1993 o 651 Sk nižšie ako v rodinách zamestnancov.

Vývoj peňažných výdavkov od roku 1989

Slovenský štatistický úrad poskytuje niekoľko informačných zdrojov o tom, ako sa pohybujú výdavky podľa sociálnych skupín. Pre porovnanie si všimame dva štatistické zdroje: Indexy spotrebiteľských cien a životných nákladov a Rodinné účty.

Významné zvýšenie životných nákladov vyplýva z rastu cien v SR a z celkového trendu vývoja cien, ktorý je naďalej rastúci. Ak si všimame dlhšie časové obdobie 1989–1994, vidíme, že zmeny sú významné. V rodinách roľníkov nastalo najvyššie zvýšenie životných nákladov, z toho najviac rástli výdavky za nepotravinársky tovar, tiež výdavky za potraviny sa značne zvýšili (tab. II).

Životné náklady sa naďalej zvyšujú. V roku 1994 dochádza k najväčšiemu nárastu výdavkov za nepotravinársky tovar a potraviny.

Štruktúra hrubých peňažných výdavkov domácností

Základná štruktúra hrubých peňažných výdavkov podľa štatistiky rodinných účtov poskytuje obraz o proporcii výdavkov, ktoré sú spojené so životnými potrebami domácností. Napriek tomu, že cenové relácie sa významne zmenili, štruktúra výdavkov domácností (tzn. podiel, ktorý sa vynakladá na určitý druh výdavkov) zostáva na podobnej úrovni. Peňažné výdavky sú ovplyvnené radom ekonomických súvislostí, ako je tempo rastu spotrebiteľských cien, zvýšenie cien paliva, plynu, pohonných hmôt, poskytovania sociálnych dávok. V štruktúre výdavkov hrubé výdavky za potraviny sa pohybujú od 23 do 27 % (v domácnostiach ekonomicky činných) a kolísajú v závislosti od typu domácnosti. Výdavky

II. Indexy životných nákladov v roku 1994

Životné náklady	Január 1989 = 100 %				Rovnaké obdobie predchádzajúceho roku = 100 %			
	mesiac			priemer od zač. roka	mesiac			priemer od zač. roka
	marec	apríl	máj		marec	apríl	máj	
Zamestnanci								
Úhrn	258,5	259,5	261,1	258,4	114,7	114,0	114,3	114,9
Potravinársky tovar	252,4	253,2	255,7	252,5	114,8	115,6	117,8	115,6
Nápoje	192,5	192,9	193,3	192,1	110,3	109,4	110,0	110,0
Nepotravinársky tovar	282,9	284,4	286,4	282,9	116,8	115,9	115,2	116,9
Služby	245,6	246,2	246,1	245,2	111,3	108,5	108,0	111,1
Ročníci								
Úhrn	265,4	266,5	286,6	265,2	114,9	114,2	114,3	115,0
Potravinársky tovar	256,0	257,1	259,5	256,0	114,8	115,6	117,4	115,5
Nápoje	205,9	206,3	206,8	205,4	107,0	105,6	106,7	106,5
Nepotravinársky tovar	288,2	289,6	291,5	288,1	116,9	116,0	115,2	116,9
Služby	235,2	235,9	236,0	234,8	110,7	108,6	108,2	110,4

Prameň: Indexy spotrebných cien a životných nákladov, máj 1994. ŠÚ SR

za priemyselný tovar tvoria cca tretinu výdavkov z celkových výdavkov (24–35 %). V sociálnej skupine ročníkov, ale i zamestnancov najväčšia časť výdavkov bola venovaná za priemyselný tovar, čo sa veľmi výrazne prejavilo najmä v roku 1990. V posledných rokoch nastal mierny pokles v podiele výdavkov za potraviny, vzrástli výdavky za služby a platby (tab. III).

Najvýznamnejšie zmeny v štruktúre výdavkov ročníkov nastali v kategórii „Vklady, pôžičky a splátky, úvery“. Kým v roku 1989–1991 boli vklady v tejto sociálnej skupine najvyššie, od roku 1991 sa postupne znižujú. Výrazne sa zvyšujú výdavky za platby.

Výdavky za potraviny

Vo všetkých sociálnych skupinách sa výdavky za potraviny zvýšili, najviac sa to prejavilo vo výdavkoch v rodinách zamestnancov. Spotreba potravín a ich nákup v rodinách ročníkov je ovplyvnená tým, že väčšina týchto rodín žije na vidieku a mnohé potraviny získavajú z vlastnej produkcie.

III. Základná štruktúra hrubých peňažných výdavkov domácností podľa spoločenských skupín v prepočte na mesiac a osobu

Druh výdavkov	1989	1990	1991	1992	1993
Domácnosti robotníkov					
Potraviny, nápoje a verejné stravovanie	26,17	25,83	27,26	26,75	27,40
Priemyselný tovar	26,78	29,05	26,76	24,87	24,87
Služby	11,14	11,12	12,74	14,06	15,94
Platby	17,75	16,86	16,90	18,52	17,44
Vklady, pôžičky a splátky, úvery	17,36	16,18	15,26	14,33	13,18
Ostatné výdavky	0,80	0,95	1,08	1,47	1,50
Celkom	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Domácnosti zamestnancov					
Potraviny, nápoje a verejné stravovanie	23,52	23,26	24,79	23,29	23,48
Priemyselný tovar	28,85	31,17	27,03	27,63	27,68
Služby	13,37	13,07	15,05	15,34	16,77
Platby	17,69	16,55	16,85	18,76	18,74
Vklady, pôžičky a splátky, úvery	15,77	15,08	14,84	13,67	14,48
Ostatné výdavky	0,79	0,87	1,45	1,27	1,23
Celkom	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Domácnosti roľníkov					
Potraviny, nápoje a verejné stravovanie	25,03	24,48	26,68	26,41	24,36
Priemyselný tovar	32,92	35,48	31,71	30,98	27,75
Služby	10,77	10,40	11,99	13,98	
Platby	7,89	7,12	8,31	8,48	17,40
Vklady, pôžičky a splátky, úvery	19,92	19,05	18,66	17,59	13,36
Ostatné výdavky	3,48	3,48	2,64	2,86	3,16
Celkom	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tento fakt je zrejmy pri porovnaní nákupu mäsa a mäsových výrobkov, ktorý je nižší v rodinách roľníkov ako v ostatných sociálnych skupinách. Oproti roku 1989 spotreba kupovaného mäsa a mäsových výrobkov v skupine roľníkov klesla z 3,08 na 1,99 kg, pričom výdavky vzrástli o 37,19 Sk, v rodinách zamestnancov spotreba mäsa klesla z 3,66 na 2,41 kg na mesiac a osobu a výdavky naopak tiež vzrástli o 74,38 Sk. V rodinách roľníkov je znížená spotreba mäsa saturovaná samozásobovaním, preto je významnejšia táto zmena v skupine zamestnancov. Menšia spotreba mäsa je tiež do určitej miery kompenzovaná vyššou spotrebou

hydiny. Spotreba rýb v porovnaní s mäsom je stále nízka (v rodinách roľníkov najnižšia). Vzhľadom na zvýšené ceny mlieka vo všetkých sociálnych skupinách sa objavila znížená spotreba mlieka (v rodinách roľníkov o 3,59 l, u robotníkov o 2,41 l, v rodinách zamestnancov o 2,03 l). Výdavky za mlieko sa v priemere zdvojnásobili, čo významne ovplyvnilo spotrebu tejto komodity. Zvýšenie nákladov za potraviny ovplyvnili tiež pekárske výrobky. Ceny za chlieb sa v priemere zdvojnásobili, čo viedlo tiež k nižšej spotrebe. V priebehu sledovaného obdobia vo všetkých skupinách stúpila spotreba cukru. V roľníckych rodinách sa prejavila tiež najvyššia konzumácia chleba, zemiakov a liehovín, znížil sa odber porcií v závodných jedálňach, čo súvisí s likvidáciou závodného stravovania v niektorých roľníckych družstvách. Podobne znižujúci trend v odbere porcií v školských jedálňach sa vyskytoval v rámci všetkých sociálnych skupín. Otázne je, akým spôsobom sa verejné stravovanie nahrádza, čo je závažná otázka najmä vo výžive detí. Liberalizácia cien v potravinách sa premietla v zvýšených cenách, ktoré následne zapríčinili zníženie spotrebu potravín. Pri porovnaní jednotlivých sociálnych skupín jedine v rodinách zamestnancov bolo badateľné, že sa zvýšila spotreba zeleniny pri súčasnej zníženej spotrebe mäsa. Znížená spotreba mäsa a mlieka nebola saturovaná zvýšenou spotrebou strukovín (šošovica, sója, fazuľa).

Výdavky za priemyselný tovar

Najvýznamnejšou zložkou výdavkov domácností sú výdavky za priemyselný tovar. Ich absolútny i relatívny podiel je v rámci všetkých sociálnych skupín najvyšší. V rodinách roľníkov tvoria výdavky za priemyselný tovar takmer tretinu všetkých výdavkov, do nich sú zahrnuté finančné náklady za textil, obuv, galantériu, drogistické a zdravotnícke potreby pre domácnosť, osobné dopravné prostriedky, palivá a stavebné potreby. Cenový nárast ovplyvnil aj túto oblasť výdavkov. V roku 1990 výdavky za priemyselný tovar v rodinách roľníkov tvorili až 31 %, čo súviselo so snahou investovať peniaze do spotrebného tovaru. V nasledujúcich rokoch podiel výdavkov za priemyselný tovar poklesol na 27 %. Viditeľný bol pokles v spotrebe napr. textilných tkanín alebo obuvi.

Zaujímavý je trend výdavkov za osobné dopravné prostriedky a potreby pre dopravu. V rodinách roľníkov boli tieto výdavky v roku 1989 v porovnaní s ostatnými sociálnymi skupinami najvyššie. Zmena nastala v roku 1992, kedy najvyššie výdavky za túto kategóriu mali rodiny zamestnancov. Podobne výdavky za autá boli v rodinách roľníkov nižšie. Výdavky za stavebné potreby sa taktiež znížili a naopak v rodinách zamestnancov sa najmä v roku 1993 zvýšili viac ako dvojnásobne oproti roku 1989. V oblasti výdavkov za kultúrne potreby sledujeme tiež nižšie čerpanie výdavkov opäť v rodinách roľníkov (knihy, časopisy, televízory, videokamery, osobné počítače). Rovnako náklady na športové

potreby sú najvyššie v rodinách zamestnancov. Odlíšnosti v tejto skupine výdavkov medzi sociálnymi skupinami naznačujú rozdiely v životnom spôsobe týchto sociálnych skupín. Roľníci menej orientujú svoj voľný čas na športovanie alebo iné kultúrne vyžitie.

Výdavky za služby

Vo všetkých sociálnych skupinách sa výrazne zvýšili výdavky za služby – obsahujú platby za nájomné, elektrinu, plyn, ústredné kúrenie, vodné, stočné, výdavky za dopravu a spoje, opravárenské služby, osobné služby, služby pre vzdelanie a kultúru, výdavky za rekreácie, liečebnú starostlivosť a výdavky spojené s predškolskými zariadeniami. Situáciu odráža index rastu výdavkov za služby:

Typ domácnosti	Index rastu výdavkov za služby v roku 1993 1989 = 100 %
Robotníci	221,94
Zamestnanci	213,45
Roľníci	196,04

Rast týchto výdavkov je významný, pretože spolu s výdavkami za potraviny sú pre fungovanie rodín potrebné a ich redukovanie v niektorých položkách je značne problematické. Zvýšenie ceny elektrickej energie, plynu a uhlia významne ovplyvnili najmä domácnosti roľníkov bývajúcich v rodinných domoch, u ktorých je rozšírené vykurovanie uhlím i elektrinou. Pri porovnaní domácností roľníkov s domácnosťami zamestnancov a robotníkov boli výdavky za služby v rodinách roľníkov stále najnižšie. Súvisí to s nižšími výdavkami za mestskú hromadnú dopravu, osobné služby (čistiareň, kaderníctvo, kozmetika). Podobne to bolo s výdavkami, ktoré mali za služby pre vzdelanie a kultúru, športové aktivity, rekreácie.

Zaujímavá je kategória „Vklady, pôžičky, úvery“. V roku 1993 boli vklady roľníkov nižšie ako u zamestnancov (diferencia medzi vkladmi robotníkov a roľníkov bola 2 Sk v neprospech roľníkov), pre porovnanie v roku 1989 mali najvyššie vklady práve domácnosti roľníkov. Najvyššie výdavky na súkromné podnikanie mali rodiny roľníkov, väčšinou išlo o súkromné podnikanie v poľnohospodárstve, pričom oproti roku 1992 ide o stúpajúci trend.

Záver

Analýzou štatistických dát sme získali poznatky o trendoch, ktoré do určitej miery charakterizujú životnú úroveň jednotlivých sociálnych skupín. Východis-

kovým bodom je fakt, že príjmy sociálnej skupiny roľníkov rástli najpomalším tempom, z čoho vyplýva postupné znižovanie životnej úrovne.

Štruktúra hrubých výdavkov v jednotlivých sociálnych skupinách bola podobná. Časový rad ukázal, že v tejto štruktúre v rodinách zamestnancov i roľníkov najväčší podiel výdavkov bol spojený s výdavkami za priemyselný tovar a potraviny, v rodinách robotníkov dominovali výdavky za potraviny (27 %). V domácnostiach roľníkov v roku 1993 najviac vzrástli výdavky za platby, čo súviselo najmä so zvýšenými cenami za energiu, opačná zmena nastala vo vkladoch a pôžičkách, kde ešte v roku 1992 výdavky do tejto oblasti tvorili 17 %, v poslednom sledovanom roku tvorili už len 13,36 %.

Všeobecným trendom bola znížená spotreba potravín a ich nižší nákup. V rodinách roľníkov bol veľmi významný pokles v nákupe mäsa a mlieka. Úprava cien potravín v rodinách roľníkov viedla k samozásobeniu. Tieto aktivity sú značne náročné, nakoľko ide obvykle o činnosť, ktorá sa vykonáva popri hlavnom pracovnom pomere. Osobitne vyčerpávajúce je to pre ženy, ktoré majú na starosti rodinu, domácnosť a navyše starosť o prídomové hospodárstvo. Vedenie domáceho hospodárstva je časovo náročné, celkove sa to prejavuje aj v štruktúre voľného času týchto domácností, kde sú obvykle menej saturované potreby, ktoré sa spájajú s ďalším vzdelávaním, menej času zostáva na športovú, či kultúrnu činnosť. Mestské vzory sa na vidiek prenášajú hlavne v podobe masovej kultúry. Zvýšené náklady na dopravu neprispievajú k lepšiemu prepojeniu vidieka a mesta.

Doteraz zistené trendy naznačujú, že ak sa naďalej budú zvyšovať náklady na stravovanie a bývanie, bude to negatívne vplývať na životnú úroveň najmä tých sociálnych skupín, ktoré nebudú schopné zaistiť si vyššie príjmy. Za obdobie 1989–1993 sa najvýraznejšie prejavila zhoršená situácia roľníckych rodín.

L i t e r a t ú r a

Štruktúra, príjmy a výdavky domácností SR za rok 1989–1992, ŠÚ SR 1993.

Štruktúra, príjmy a výdavky domácností SR za rok 1993, Maj 1994. ŠÚ SR 1994.

Indexy spotrebiteľských cien a životných nákladov v Slovenskej republike. Štatistické čísla a grafy. ŠÚ SR 1994.

*PhDr. Iveta N á m e r o v á, Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva
a potravinárstva, Bratislava, Slovenská republika*

Pojem sociální politiky není jednotně chápán. Do této sféry obvykle patří zaměstnanost, odměňování a sociální zabezpečení. Z takto pojatého tradičního obsahu vyplývá, že v podstatě jde o regulaci trhu práce tak, aby zajistil určité podmínky ochrany zaměstnanců a o sociální péči, v užším slova smyslu.

Pokud ale chápeme sociální politiku v širším slova smyslu jako péči o člověka, pak zahrnuje vzdělávání a zejména kvalifikační přípravu, bydlení, zdravotní péči a řadu dalších podobných činností.

Dlouhodobě lze pozorovat rozšiřující se pojetí sociální politiky jako předmětu pozornosti Evropské unie (EU), ale zároveň i určité nejasnosti, jak obsah této činnosti orgány EU chápat. Míra a úroveň sociální politiky ve všech aspektech je výrazně závislá na stupni hospodářského rozvoje příslušné země, což při rozdílech např. v úrovni hrubého domácího produktu na obyvatele znamená i rozdílnou úroveň sociálních vymožeností pro občany jednotlivých zemí. Druhým faktem je skutečnost, že v závislosti na tom, jaké je v určitém období v určité členské zemi u moci politické seskupení, je také formulováno širší pojetí sociální politiky, zejména pak rozdíly v pojetí úlohy kolektivního vyjednávání, délky pracovní doby a obecné míry sociálních záruk ze stany státu.

Z toho pak vyplývá třetí závažný fakt komplikující tvorbu sociální politiky, jímž je aplikace principu subsidiarity v sociální oblasti. Politická citlivost vede členské země k tomu, že akcentují význam národní suverenity v této oblasti, nezbytnost řešit sociální problémy citlivě s přihlédnutím k podmínkám v jednotlivých zemích. Společná opatření na úrovni Společenství a vůbec úloha orgánů EU v této oblasti by pak podle tohoto principu měla být omezena jen na ty otázky, které nelze na úrovni států efektivně řešit (princip solidarity), ale také na tvorbu pravidel a záruk, které je nutno zavést a případně sjednotit.

POJETÍ SOCIÁLNÍ POLITIKY

Římské dohody měly za úkol otevřít prostor pro rozvoj společného trhu i z hlediska trhu pracovních sil. Proto jsou v těchto dohodách obsažena především *ustanovení o volném pohybu pracovníků a podmínkách zaměstnávání*.

Zaručuje se dělníkům (workers) svoboda pohybu a zakazuje se jakákoliv diskriminace dělníků z hlediska jejich národnosti, pokud by se projevila v odměňování, podmínkách zaměstnávání a ostatních pracovních podmínkách.

Dále se specifikuje pojem svobody, obsahuje právo přijmout nabízené zaměstnání, pohybovat se svobodně po celém území EU za účelem zaměstnání, právo pobytu v libovolné zemi EU v souvislosti se získaným zaměstnáním a právo setrvat v ní i nadále po ukončení zaměstnání (např. v době starobního důchodu). Právo ucházet se a získat zaměstnání v libovolné členské zemi EU je

však samozřejmě omezeno v případě zaměstnání v státních službách, neboť zákonodárství jednotlivých zemí vyhrazuje některé funkce ve státním sektoru pouze pro občany příslušné země (armáda, soudnictví apod.).

Právo *svobody pobytu* není dáno automaticky všem občanům zemí EU, nýbrž jen těm, kteří v hostitelské zemi *nalezli zaměstnání*. Státy se tak zajišťují před různými invazemi asociálních a kriminálních živlů z jiných zemí a je jim vyhrazeno právo občanům jiných zemí pobyt na svém území zakázat.

Z případu fyzických osob, který je ze sociálního hlediska zajímavý, vyplývá právo zahájit a provozovat samostatnou podnikatelskou činnost na celém území EU (samostatně s přihlédnutím k zákonodárství příslušných zemí) bez jakékoliv diskriminace z národního hlediska, tedy od otevření živnosti nebo samostatné výdělečné činnosti (selfemployment) až po rozsáhlou podnikatelskou aktivitu. I zde platí právo pohybu a pobytu pro občany EU včetně práva zakupovat nemovitosti a pozemky pro podnikatelskou činnost s výhradou, že záruka práva pobytu opět neplatí pro občany jiných zemí EU, kteří nejsou či nebyli vůbec aktivně ekonomicky činní.

Sociální ustanovení Římské dohody deklaruje přesvědčení, že zlepšování životních podmínek pracujících bude zabezpečeno nejen vznikem společného trhu, ale musí být provázeno harmonizací sociálních systémů a sociálního zákonodárství.

Spolupráce členských zemí v sociální oblasti má podporovat zejména následující sféry:

- zaměstnanost,
- pracovní zákonodárství a pracovní podmínky,
- základní a zdokonalovací profesionální příprava,
- sociální zabezpečení,
- prevence pracovních úrazů a chorob z povolání,
- pracovní hygiena,
- právo sdružovací a právo na kolektivní vyjednávání mezi zaměstnanci a zaměstnavateli.

Dále se zaručuje právo na stejnou mzdu *pro muže a ženy*, ať již jde o časovou či úkolovou mzdu.

EVROPSKÝ SOCIÁLNÍ FOND

Evropský sociální fond (ESF) byl zřízen již při vzniku ES a začal fungovat od roku 1961.

V první dekádě 1961–1971 se ESF zaměřil především na podporu rekvalifikace a podporu pracovníků, kteří se musí při hledání nové práce přestěhovat do jiné členské země.

V uvedeném období nelze hovořit o koncepční funkci tohoto fondu, neboť prostředky ESF byly uvolňovány na základě žádostí jednotlivých vlád jako příspěvek na financování akcí či projektů připravovaných těmito vládami.

K zásadní změně v poslání i rozsahu prostředků ESF dochází v sedmdesátých letech v souvislosti se vstupem Velké Británie, Irska a Dánska do ES.

V první řadě se ESF stal integrální částí rozpočtu ES (do té doby byl samostatným fondem financovaným ze zvláštních příspěvků států). Za druhé se podstatně zvýšil rozsah prostředků, kterými mohl fond disponovat; v letech 1972–78 v ročním průměru 819 mil. ECU, v období 1978–83 už 1 643 mil. ECU. Za třetí se rozšířila sféra působení fondu tak, že jeho prostředky byly rozděleny na dvě poloviny: jedna polovina byla určena, tak jako dosud, pro financování rekvalifikace a přesídlování pracujících, zejména ze zemědělství a textilního průmyslu. Druhá polovina pak měla být využita při řešení problémů zaměstnanosti v zaostalých regionech.

Zvláštní pozornost věnoval ESF mladým pracujícím (do 25 let) a jejich zaměstnávání, pro jejichž potřeby byla vynaložena většina prostředků ESF bez ohledu na to, ze které části fondu byly získány (rekvalifikační nebo regionální). Zároveň pak v pozdější době se rozšířilo poslání prostředků ESF na přímé vytváření pracovních příležitostí ve zvláště problémových regionech.

Dohoda o přechodu k jednotnému trhu uzavřená v roce 1985 znamenala po právní stránce pouze dílčí změny.

Ovšem znaky vyšší integrace i na sociálním poli vedly po uzavření těchto dohod k přijetí samostatného dokumentu, Charty sociálních práv pracujících.

CHARTA ZÁKLADNÍCH SOCIÁLNÍCH PRÁV PRACUJÍCÍCH

Rychlý postup k jednotnému trhu a ke zcela volnému pohybu všech výrobních faktorů na území Společenství, zejména samozřejmě pracovní síly, vyvolává se stále větším důrazem i nutnost společného přístupu k řešení všech sociálních otázek souvisejících nejen se zaměstnaností, ale s celkovým sociálním klimatem. Je nutno vzít v úvahu, že se v EU projevují protikladné tendence: značné rozdíly mezi náklady na pracovní sílu (ať již jde jen o mzdové náklady nebo o komplexní náklad na pracovní sílu, tedy včetně nákladů podnikatelů na sociální pojištění atd.) vedou k tomu, že se investice i v rámci EU začínají stěhovat do oblastí s nižším nákladem na práci, který je ovlivněn také nižšími sociálními náklady – hovoří se vedle cenového také o sociálním dumpingu.

Druhým jevem jsou určité rozpory v pojetí sociální politiky mezi zeměmi s různě orientovanými vládami. Evropská charta základních sociálních práv pracujících byla přijata 11 členy bývalého ES v prosinci 1989 (Velká Británie dokument nepodepsala).

Sociální charta přejímá zásady Sociální charty Rady Evropy, konvencí Mezinárodní organizace práce a dokumenty OSN. Je to v podstatě deklarace nezávazné povahy, i když navazuje na akční program, který má postupně jednotlivá práva, deklarovaná v chartě, legalizovat. Obsah sociální charty je heslovitě následující.

Každý pracující EU má *právo svobody pohybu* po celém území ES s výjimkou omezení vycházejících ze zájmu veřejného pořádku, bezpečnosti či zdravotnických zájmů. Svoboda pohybu umožňuje pracujícím využít práva přijmout zaměstnání na kterémkoliv místě Společenství a na rovné podmínky v možnosti získat zaměstnání, v pracovních podmínkách a sociální ochraně v hostitelské zemi.

Ze svobody pohybu vyplývá:

- harmonizace podmínek pro pobyt ve všech členských zemích, zejména podmínek umožňující spojování rodin;
- odstraňování překážky plynoucí z neuznávání diplomů a jiných dokumentů o kvalifikaci;
- zlepšování životních a pracovních podmínek pracujících v příhraničních oblastech.

Každý jednotlivec má *svobodu volby nastoupit zaměstnání* podle podmínek platících pro příslušné povolání. Každé zaměstnání musí být *spravedlivě odměňováno*. Proto je je nutné v každé zemi přijmout opatření:

- Pracujícím je zaručena spravedlivá odměna, tedy mzda umožňující slušnou životní úroveň.
- Pracující zaměstnaní v jiné formě než je plný pracovní úvazek na dobu neurčitou musí dostat mzdu odvozenou z těchto podmínek zaměstnání.
- Mzda může být zabavena či sražena jen v souladu se zákony příslušné země. Tyto zákony však musí umožnit postiženému pracovníkovi obdržet prostředky pro minimální existenci jeho i rodiny.
- Každý jednotlivec má mít právo ucházet se o zaměstnání ve veřejném sektoru bez povinnosti skládat peněžní zálohu či jinou platbu.

Vznik jednotného vnitřního trhu musí vést ke *zlepšení životních a pracovních podmínek* pracujících v EU. Tento proces musí vyplývat z postupného vzájemného sbližování těchto podmínek, zejména pokud jde o pracovní dobu a organizaci pracovní doby, o jiné formy zaměstnání nežli je plný úvazek na dobu neurčitou, tedy zejména pracovní smlouvy na dobu určitou, částečné úvazky, dočasné smlouvy, sezónní práce.

Tato zlepšení se musejí týkat také případů regulace zaměstnání v podnicích stojících před úpadkem apod.

Každý pracující EU musí mít právo na odpočinek v týdnu a na roční placenou dovolenou, jejíž délka musí být postupně sldřována v souladu s praxí zavedenou

v příslušných zemích. Podmínky zaměstnání každého pracujícího EU musí být založeny na zákonech, kolektivních dohodách nebo pracovní smlouvě podle legislativy příslušné země.

Každý pracovník EU má právo na přiměřenou *sociální ochranu* a na přiměřenou *sociální podporu*, bez ohledu na jeho status nebo status organizace, v níž je zaměstnán.

Zaměstnavatelé a pracující EU mají právo se podle vlastní volby *sdužovat a vytvářet profesionální svazy nebo odbory*, které obhajují jejich ekonomické a sociální zájmy. Každý zaměstnavatel či zaměstnanec má právo vstoupit či nevstoupit do těchto organizací a toto rozhodnutí ho nesmí poškodit ani osobně, ani pracovní.

Zaměstnavatelské svazy a odbory mají právo sjednávat kolektivní smlouvy podle podmínek stanovených zákony dané země. Dialog mezi oběma stranami může na evropské úrovni vyvrcholit až do formy smluvních vztahů na úrovni výrobních odvětví a profesních skupin.

Právo uchýlit se ke kolektivní akci v případě střetu zájmů zahrnuje právo na stávkou, které je upraveno národním zákonodárstvím. Aby se zabránilo vyhrocení sporů, budou vypracovány metody vyjednávání, zprostředkování a arbitráže.

Každý pracující EU má právo na *přístup k odbornému vzdělávání* a užívat je po dobu svého produktivního života. V pravidlech určujících podmínky přijetí do odborné přípravy se nesmí uplatňovat nacionální diskriminace.

Příslušné státní orgány, podniky i obě strany zájmových skupin (zaměstnavatelské svazy a odbory), každý v rámci své kompetence, musí vytvářet systém permanentní odborné přípravy, která každé osobě umožní školení pro zvýšení dosavadní kvalifikace nebo získání jiné kvalifikace, zejména v důsledku nových jevů v technickém rozvoji.

Muži a ženy mají stejné podmínky. Z tohoto hlediska je nutno zajistit zejména rovnost v možnosti získat zaměstnání, odměňování, pracovních podmínkách, sociální péči, odborné přípravě i možnostech postupu v zaměstnání.

Informace, konzultace a participace pracujících jsou nezbytné zejména:

- jsou-li zaváděny technologické změny, které mají vliv na pracovní sílu z hlediska pracovních podmínek a organizace práce,
- v souvislosti s restrukturalizací chodu podniku nebo v případě slučování firem, mají-li vliv na zaměstnání pracujících,
- v případech, kdy se projevuje hromadný nadbytek pracovníků (collective redundancy),
- jsou-li zejména pracující ze zahraničí postiženi zaměstnaneckou politikou firmy, v níž pracují.

Každý pracující má nárok pracovat v dostatečně *zdravém a bezpečném prostředí*. Příslušná opatření by měla vycházet, je-li to nutné, z přiměřené účasti pracujících při dohodě o pracovním riziku a opatřeních pro jeho snížení či eliminaci.

Dolní věková hranice pro přijetí do zaměstnání nesmí být pod úroveň délky povinné školní docházky v příslušné zemi a v žádném případě nesmí být nižší nežli 15 roků. Výjimkou jsou případy přijetí do odborné přípravy nebo specifické případy zvláště snadných prací.

Mladí lidé mají právo na spravedlivou mzdu. Délka pracovní doby musí být u nich omezena a toto pravidlo se nesmí obcházet přesčasovou prací; pro pracující do 18 roků je zakázána práce v nočních směnách.

Mladým musí být poskytnuto právo na odbornou kvalifikaci a přípravu v takovém trvání, aby tím mohlo být zajištěno jejich celoživotní uplatnění. Odborná příprava mladých musí probíhat v pracovní době.

Každý pracující, když dosáhne *důchodového věku*, má právo na prostředky umožňující mu slušnou životní úroveň. Každá osoba, která dosáhne důchodového věku a nemá nárok na důchod, má nárok na dostatek prostředků, sociální a zdravotní pomoc odpovídající jeho potřebě.

Tělesně postižené osoby, ať je příčinou jejich postižení cokoliv, mají nárok na dodatečná opatření, která zlepší jejich sociální a pracovní uplatnění. Tato opatření se týkají – podle specifických podmínek postiženého – odborné přípravy, ergonomie, dopravních prostředků i bydlení.

Členské státy jsou povinny zabezpečit tato práva ve vlastní legislativě nebo kolektivních smlouvách a realizovat stanovená opatření v sociální oblasti.

Evropská rada žádá Komisi, aby v rámci svých pravomocí připravila potřebné legislativní návrhy a další opatření ve své kompetenci. Komise každoročně připraví zprávu o uplatňování této Charty, která bude projednávána Evropskou radou, Evropským parlamentem a Hospodářským a sociálním výborem.

SOUČASNÁ KONCEPCE SOCIÁLNÍ POLITIKY

Maastrichtská dohoda byla oficiálně uzavřena v únoru 1992 a jejím předmětem je dohoda o přechodu od jednotného trhu k hospodářské a politické unii na přelomu tisíciletí.

Je však třeba konstatovat, že to byla právě kapitola o sociální politice spolu s měnovou politikou, která se stala předmětem největších sporů mezi členy EU, resp. mezi jedenácti členy a Velkou Británií, takže hrozil úplný krach zasedání Evropské rady, na němž měla být dohoda podepsána. Nakonec se našlo řešení – byly přijaty dva dokumenty.

Prvním dokumentem je nové znění Římských dohod, kam byly doplněny nové články také o sociální politice, podepsané všemi dvanácti členy EU, druhým je pak separátní dohoda mezi jedenácti členy o sociální politice, kterou budou realizovat v rámci EU bez účasti Velké Británie. Obsah této dohody jedenácti zemí o sociální politice je fakticky definován již uvedenou sociální chartou.

Římské dohody byly doplněny, čímž se rozšiřuje činnost EU i do oblasti vzdělání, odborné přípravy, kultury, zdravotnictví a ochrany spotřebitelů, což naznačuje přechod k širšímu pojetí sociální politiky.

Rozšířeny byly i funkce Evropského sociálního fondu, neboť určují jako další cíl fondu usnadnit přizpůsobení pracovníků ke změnám v průmyslu a ve výrobních systémech zejména odbornou přípravou a rekvalifikacemi, a naznačuje poznání, že rekvalifikace se stává celoživotním programem i osudem pracovníků v moderní společnosti.

Velká pozornost je věnována vzdělání, odborné přípravě a mládeži. Společenství se zavazuje přispívat k rozvoji kvality vzdělávání, podpoře spolupráce na tomto úseku, aniž by tím byla státu snímána odpovědnost za obsahovou stránku vzdělávacích programů. Aktivita Společenství má spočívat zejména v podpoře studia jazyků, podpoře výměny studentů a učitelů, v podpoře vzájemného uznávání univerzitních diplomů a doby studia, vzájemné informovanosti o vzdělávacích systémech a podpoře dálkového studia.

Kulturní spolupráce na úrovni EU se má zaměřit zejména na rozšíření vzájemného poznání v kulturní oblasti, konzervaci a ochranu kulturního dědictví, nekomerční kulturní výměny a podporu tvůrčí umělecké činnosti včetně audiovizuálního sektoru.

Poprvé se mluví také o spolupráci ve zdravotnictví, kde činnost EU se má zaměřit zejména na prevenci chorob, podporu výzkumu a uplatnění jeho výsledků.

Novým prvkem sociální povahy je také ochrana spotřebitelů. Předpokládá, že vznikne soustava zákonných norem ochraňujících zdraví, bezpečnost a ekonomické zájmy spotřebitelů a zajišťující jejich informovanost.

Všech dvanáct států se dohodlo v protokolu o sociální politice, že jedenáct států bude postupně uvádět do života principy sociální charty na půdě EU s využitím mechanismu a institucí EU. Velká Británie se těchto jednání neúčastní a výsledky pro ni nejsou závazné.

Jedenáct zemí pak uzavřelo zvláštní *Dohodu o sociální politice uzavřenou mezi členskými státy Evropského společenství s výjimkou Spojeného království Velké Británie a Severního Irska*, v níž signatářské země vyhlásují svůj záměr dále pokračovat v realizaci cílů sociální charty na půdě EU.

Důraz je kladen na podporu zaměstnanosti, zlepšení životních a pracovních podmínek, odpovídající sociální péči, dialog mezi managementem a zaměstnanci, rozvoj lidských zdrojů a boj proti diskriminaci.

Dále je zdůrazněna činnost EU na oblasti:

- zlepšení pracovního prostředí v zájmu ochrany zdraví a bezpečnosti pracujících;
- pracovní podmínky;
- informování a konzultace s pracovníky;

- rovnost mezi muži a ženami z hlediska jejich možností na trhu práce a postavení v zaměstnání;
- integrace osob vyloučených z trhu práce.

ZÁVĚRY

Sociální oblast je typickou oblastí, kde se začíná projevovat tendence postupu dvoukolejné Evropy, kdy Velká Británie bude sledovat jiné principy sociální politiky nežli ostatních jedenáct členů. Souvisí to s tradiční orientací Velké Británie na „minimálně regulovaný kapitalismus“, který vychází z kombinací liberálních a konzervativních prvků. V oblasti sociální politiky odpovídá této orientaci reziduální sociální politika, vyznačující se omezením na záchrannou síť, fungující pro jedince vždy až jako řešení poslední volby. Ostatní státy EU tíhnou více ke korporativnímu či státnímu kapitalismu, jemuž v oblasti sociální politiky odpovídá příslušně orientace na výkonnou a aktivní zaměstnaneckou politiku.

Tím ale vzniká kuriózní situace pro legislativní proceduru v EU, protože některé právní akty budou vycházet ze znění Římských dohod ve verzi upravené Maastrichtem a budou závazné i pro Velkou Británii, jiné právní akty založené na Dohodě o sociální politice budou pro Velkou Británii nazávazné.

Evropská komise bude stále předkládat návrhy direktiv pro dvanáctku, které budou vycházet z nereformované sociální sféry. Některé z nich, například direktivy o pracovní době, zůstanou kontraverzní.

Ovšem opatření vyplývající z uplatnění pokrokovějších sociálních regulí, které nejsou obsahem smlouvy, např. konzultace se zaměstnanci nebo kolektivní vyjednávání na úrovni Unie, budou projednávána podle jiné procedury. Je možné, že EU bude projednávat návrhy s britskou vládou a pokud u ní neuspěje, předloží je pouze jedenáctce, ale je spíše pravděpodobné, že se obrátí přímo jen na tuto jedenáctku. Pak nastoupí mechanismus, který návrh přijme nebo nikoliv. Britské firmy budou na pevnině podléhat těmto národním zákonům, z nichž některé možná budou pronikat i do Spojeného království.

*Doc. ing. Vladimír Jeníček, DrSc.,
Vysoká škola zemědělská, Praha, Česká republika*

INZERCE

Redakce časopisu nabízí tuzemským i zahraničním firmám možnost inzerce na stránkách časopisu ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA. Prostřednictvím inzerátů uveřejňovaných v našem časopise budou o Vašich výrobcích informováni pracovníci z výzkumu a provozu u nás i v zahraničí.

Bližší informace získáte na adrese:

Redakce časopisu ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA
k rukám Mgr. A. Rottové
Ústav zemědělských a potravinářských informací
Slezská 7
120 56 P r a h a 2

ZÁPISNÍK MÍSTNÍCH PODNIKATELSKÝCH INICIATIV: SPOLEČNÉ ÚSILÍ – KLÍČ K TVORBĚ NOVÝCH PRACOVNÍCH PŘÍLEŽITOSTÍ. PŘÍKLADY A ZKUŠENOSTI Z ČLENSKÝCH ZEMÍ ORGANIZACE PRO EKONOMICKOU SPOLUPRÁCI A ROZVOJ

V roce 1993 vyšel v Praze v české verzi „Zápisník místních podnikatelských iniciativ: Společné úsilí – klíč k tvorbě nových pracovních příležitostí. Příklady a zkušenosti z členských zemí Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj“. Z anglického originálu přeložil ing. Zdeněk Linhart, CSc., recenzoval PhDr. Stanislav Beneš, CSc. a doslov napsal ing. Vít Šubert.

V předmluvě je uvedeno, že v červenci 1992 odsouhlasila Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj (OECD) nový program, zaměřený na podporu a rozvoj místních podnikatelských aktivit (dále jen program ILE). Hlavním cílem tohoto programu je podporovat výměnu zkušeností a informací o rozvoji zaměstnanosti a podnikání v rámci určitých územních celků.

Z hlediska programu ILE jsou místními podnikatelskými iniciativami všechny ty subjekty, které na úrovni regionu rozhodují o opatřeních a změnách snižujících nezaměstnanost. Výsledky jejich úsilí jsou velmi rozdílné s ohledem na původ těchto iniciativ, stupeň organizovanosti, objektivní ekonomickou, sociální a kulturní úroveň. To znamená, že místní podnikatelské iniciativy mohou být definovány jako tvorba nových pracovních příležitostí, která:

- se uskutečňuje v závislosti na potřebách, problémech, místních možnostech a zdrojích,
- uvádí do pohybu jednotlivce, skupiny nebo instituce místní správy a je jimi řízena,
- má za výsledek rozvoj výroby a služeb.

Zápisník, který byl v rámci programu vydán, je určen zemím střední a východní Evropy a v nich třem hlavním skupinám uživatelů. Protože se pokouší vysvětlit úkoly a funkce různých programů tvorby nových pracovních příležitostí, měl by se setkat se zájmem pracovníků ministerstev a aparátu hlavní správy, především těch, kteří se zabývají politikou zaměstnanosti a kterým přísluší tvorba rozhodnutí od centrální, až po místní úroveň. Za druhé, Zápisník poskytuje celou řadu příkladů tvorby nových pracovních příležitostí v zemích OECD a jako takový může být konfrontován místními orgány zejména tam, kde se již delší dobu potýkají s vysokou nezaměstnaností. A konečně za třetí, tato studie by se měla setkat se zájmem samotných podnikatelů a soukromých organizací, jejichž zájmem je podporovat podnikání a rozvoj určitého územního celku.

V úvodní kapitole jsou charakterizovány hlavní složky a cíle místních iniciativ ve vztahu k tvorbě nových pracovních příležitostí. Vlastní studie je rozdělena do dvou částí. První je zaměřena na širší souvislosti ekonomického poklesu ve městech nebo regionech, který je v některých případech spojován přímo s likvidací významných podniků. Ukazuje význam a úkoly strategií územního rozvoje v případech strukturálních změn, likvidace výroby, omezování zbrojního průmyslu apod. Druhá část se zaměřuje na podstatnější detaily tvorby nových pracovních příležitostí, jako jsou konkrétní pomoc podnikatelům, školení pro potřeby trhu práce, rekvalifikační programy pro ženy, mládež apod.

Doslov doplňuje, že publikace je materializovanou zkušeností členských zemí OECD při řešení regionálních problémů zaměstnanosti, restrukturalizace, ekonomické diverzifikace a tvorby nových pracovních příležitostí. Středisko pro spolupráci s evropskými zeměmi, které procházejí ekonomickou reformou, velice pregnantně vystihlo, že jde o problematiku, která je v současné době v těchto zemích velice aktuální.

Příklady a zkušenosti členských zemí OECD ukazují, že klíčem k prosperitě regionu a k tvorbě nových pracovních příležitostí je společné úsilí místních orgánů a iniciativ. Na jedné straně to svědčí o větší decentralizaci pravomoci a rozhodování, na straně druhé i o ochotě převzít určitá rizika, připravit iniciativní návrhy a stát za jejich realizací. Podnikatelské snahy na tomto úseku svědčí o tom, že řešení problematiky není jen v rukách institucionálního systému služeb zaměstnanosti, ale že je to doslova věcí veřejnou.

V této Příloze otiskujeme úvodní kapitulu, vysvětlující pojmový aparát a obecně platné zkušenosti zemí OECD a zemí východní Evropy, a jednu z případových studií, která se týká typicky venkovského problému. V následujících číslech Zemědělské ekonomiky věnovaných sociálně ekonomické a sociologické tématice uveřejníme další případové studie včetně diskuse k nim.

ÚVODNÍ KAPITOLA

V posledních letech se místní autority v zemích OECD angažují stále více ve vytváření pracovních příležitostí. Místní autority tradičně zjišťovaly veřejné služby a infrastrukturu a tak lákaly vnější podnikatele a investice do svého území. V průběhu osmdesátých let však začaly propagovat nové přístupy k sociálnímu a ekonomickému rozvoji. V oblastech, vážně postižených hospodářským poklesem a nezaměstnaností, odpověděly tlaku od volených zástupců obce tím, že zasvětily místní zdroje vytváření pracovních příležitostí. Navíc nastala v mnoha zemích vládní a politická decentralizace, která prohloubila ekonomickou a sociální odpovědnost místních autorit.

To všechno dohromady znamená, že komunity a oblasti v členských zemích OECD, které byly zvyklé řešit své problémy hospodářského rozvoje

prostřednictvím přerozdělování plateb nebo investic do místního průmyslu, se stávají stále aktivnější. Národní vlády odpověděly tím, že decentralizovaly služby zaměstnanosti a podpořily vytvoření místních iniciativ na podporu zaměstnanosti (ILE). Taková decentralizace znamená, že komunity, při řešení svých hospodářských problémů, mají důležitější roli, než v minulosti.

Současné vlády v zemích střední a východní Evropy (CEEC) byly demokraticky zvoleny. Po revolucích v ČSFR, Maďarsku a Polsku, které zavedly parlamentní demokracii, neztrácí tyto nové vlády čas vytvářením a přípravou institucí, které mohou rozšířit demokracii místně. V roce 1991 schválily zákony o místní samosprávě a o zastupitelstvech a zorganizovali komunální volby. V každé z těchto zemí jsou proto komunity vedeny volenými zástupci, kteří jsou zodpovědní svým voličům, a kteří mají moc k tomu, aby nezávisle řešili problémy přímého importu do jejich lokality.

Jeden z nejpalčivějších problémů, se kterými se místní zastupitelstva setkávají v průběhu hospodářské transformace, je rostoucí počet ztracených pracovních příležitostí. Nezaměstnanost je podle záznamů 8 až 12 % a předpověď ukazuje, že bude dále růst. Zkušenost zemí OECD ukazuje na to, že místní autority mohou účinně čelit této nezaměstnanosti vytvářením pracovních příležitostí prostřednictvím ILE (místní iniciativy na podporu zaměstnanosti). ILE, vytvořené ve střední a východní Evropě, budou samozřejmě odlišné od těch, které působí v zemích OECD z důvodů unikátních souvislostí hospodářské transformace.

ILE (místní iniciativa na podporu zaměstnanosti) je termín, užívaný k popisu činností a autorit, ústavů a agentur na místní úrovni, u kterých se předpokládá, že mají odpovědnost za vytváření pracovních příležitostí a za zdokonalování místního hospodářství. Role a důležitost ILE může být zvažována z několika zorných úhlů. Program vytváření pracovních příležitostí může vzniknout jako reakce na uzavření továrny a nebo k tomu, aby zvrátil hospodářský pokles města nebo oblasti. ILE mají někdy podobu středisek, pomáhajících rozvoji obchodu, jindy to jsou malé podnikatelské inkubátory, finanční programy pro drobné podnikání a další iniciativy. ILE mohou být také zaměřeny na jiné místní problémy jako je například životní prostředí nebo problémy sociálního blahobytu, kde vytváření pracovních příležitostí je druhotným účinkem.

CÍLE A POSTUPOVÉ KROKY ILE

Ačkoliv neexistuje žádný model řešení místní problematiky, mají nejlepší iniciativy několik společných rysů. Za prvé jsou endogenní, to znamená, že jejich cílem je podporovat rozvoj a využívání místních lidských, fyzických a finančních zdrojů. Za druhé jsou podnikatelsky založené: mají tendenci spoléhat se jen na sebe, nestydí se přijmout rizika a vypracovávat návrhy, produkovat energii, potřebnou k přeměně myšlenek v nové výrobky nebo služby. Nejúspěšnější ILE

jsou ty, v nichž je cítit porozumění místnímu hospodářskému prostředí, znalost trhů pro místní výrobky a zdroje (včetně lidských zdrojů) i znalost sociálních struktur a vládních institucí. Za třetí prokazují, že si přejí operovat v partnerství nebo na družstevním základě.

Členské země OECD vytvořily mnoho různých středisek ILE. Dvě z nich nejsou stejná a každé je přizpůsobeno místnímu prostředí. ILE jsou vytvářena k tomu, aby vyřešila široké spektrum problémů a i jejich cíle jsou různé. Některé z jejich nejčastějších orientací jsou dále uvedeny.

Vytváření nových podniků

Malé podniky jsou sjednocujícím prvkem tržního hospodářství. Například malé podniky v Nizozemí (definované jako soukromé firmy s méně než 50 zaměstnanci) přispívají 40 % do úhrnného společenského produktu, 45 % k zaměstnanosti a 45 % k vytváření nových pracovních příležitostí. Z toho by se nechalo odvodit, že v ČR 4 milióny obyvatel může být zaměstnáno v sektoru malého podnikání. Předpokládáme-li dále, že 4 zaměstnanci jsou průměr na malý podnik, mohlo by v ČR vzniknout 500 000 malých podniků. Tato hrubá analýza indikuje růstový potenciál malých podniků v rostoucím soukromém sektoru v ČR v období přechodu k tržnímu typu hospodářství.

Dále je extrémně důležité poznamenat, že masa soukromého sektoru v CEEC (země střední a východní Evropy) od svého zrodu po roce 1989 sestává z nových malých a středních podniků, které vytvořily stovky tisíc nových pracovních příležitostí. To, že místní autority mohou hrát důležitou roli, souvisí s existencí nových firem. Ve druhé části a ve druhém tématu publikace „ILE NOTEBOOK“ je uvedeno mnoho příkladů toho, co přináší posílení, vytváření a rozvoj nových malých firem.

Nedostatek peněz je nejčastější stížností malých a středních podniků v zemích OECD. S ohledem na to mají místní autority vypracován složitý systém vztahů s finančními institucemi, který využívá schémata ručení a úvěrování. Místní autority byly také aktivně činné ve vytváření oblastních kapitálových trhů. Obecně řečeno, tyto finanční společnosti jsou nejdříve kontaktovány místními autoritami a místními průmyslníky. Malí podnikatelé v zemích střední a východní Evropy si také stěžují na nedostatek financí. Většina z nových podniků byla zahájena díky osobním zdrojům podnikatele s tím, že jakákoliv další expanze nebo modernizace byla financována z reinvestovaného zisku. Tato závislost na sebefinancování je většinou vyvolána omezeným množstvím služeb pro soukromý sektor malých a středních podniků.

Pro místní autority v zemích střední a východní Evropy nemusí být možné zorganizovat stejný druh přímých akcí, které jejich kolegové popsali v této studii. Restrukturalizace systému bankovníctví v zemích střední a východní Evropy po-

kračuje pomalu a s ohledem na nesmírně těžký úkol, který je čeká, a s ohledem na nedostatek výcviku a zkušenosti zaměstnanců bank, bude potřeba počítat s časovým zpožděním, než se vytvoří účinný a efektivní systém bankovníctví západního typu. V zemích střední a východní Evropy stojí mnoho z místních autorit tváří v tvář deficitu rozpočtů a pravděpodobně by nebyly schopny vytvářet fondy, které by mohly zpřístupnit novým podnikatelům kapitál k začátku od nuly.

To však neznamená nucenou nečinnost. Několik pracovních skupin v zemích střední a východní Evropy navrhlo programy, zajišťující financování za rizika pro nové podnikatele a malé podniky. V rámci nich mohou místní autority například organizovat služby, aby pomohly aspirujícím podnikatelům ve fázi přípravy podnikatelských plánů nebo při vyplňování žádostí o úvěr. Místní autority mohou také vytvořit taková zařízení pro malé podniky jako jsou podnikatelské inkubátory v prostorech opuštěných podniků apod.

Výcvik a rekvalifikace nadbytečných pracovníků

Výcvik je důležitou složkou programů vytváření pracovních a podnikatelských příležitostí. Například rozsáhlé propouštění ve velkém podniku je těžkou výzvou pro místní hospodářství a v případě jeho předběžného oznámení po místních autoritách mohlo být požadováno, aby zasáhly.

Mohou reagovat dvěma způsoby. V prvním případě mohou použít část svých zdrojů, aby udržovaly továrnu otevřenou a oddálily její uzavření v naději, že se továrna postupem času stane opět ziskovou. Naneštěstí jsou některá uzavření továren nezvratná a peníze veřejnosti by mohly být lépe použity na vytváření nových pracovních příležitostí a podniků, než na oddalování nevyhnutelného. Místní autority mohou v druhém případě formovat partnerství se zainteresovanou firmou, aby podpořily znovuzaměstnání nadbytečných pracovníků.

Zkušenost z členských zemích OECD ukazuje, že účinnou odpovědí na uzavření továren je především vypracování krátkodobých programů na rychlé znovuzaměstnání nadbytečných pracovníků tím, že se jim nabídne množství poradenských služeb. Jestliže bezprostřední uzavření továrny zanechá významný počet nezaměstnaných, je možné využít osvědčených dlouhodobých rekvalifikačních programů, umožňujících dělníkům osvojit si nové dovednosti a posílit jejich naději na nalezení nové práce. V této studii je k tomu uvedeno mnoho příkladů.

Program školení by měl být vytvořen tak, aby dal nadbytečným dělníkům nové dovednosti nebo těm, co chtějí podnikat, obchodní dovednosti. Jsou-li k aktivní spoluúčasti přizváni místní podnikatelé a obchodníci, mohou lehce uchránit program školení od rysů zastaralosti nebo nevhodnosti s ohledem na znalost problémů oblasti nebo komunity. Výsledkem není jen omezení rizika pokračování

nezaměstnanosti dělníka, který za velké peníze a ztracený čas získává dovednosti, o které nemají zaměstnavatelé zájem, ale pomáhá se také firmám získat zručného dělníka bez vynakládání velkých prostředků na jeho hledání a školení.

Také v zemích střední a východní Evropy je důležité, aby se místní autority obrátily na existující nové podniky ve věci výcvikových programů, zvláště je-li cílem zadržet nadbytečné dělníky s ohledem na všeobecnou nejistotu o směru a rychlosti hospodářské transformace. Například neexistují-li nebo jsou-li jen neúplné údaje o zaměstnanosti a trendy poptávky po zaměstnání neumožňují vklad do budoucnosti, nemohou být navrženy vhodné výcvikové programy.

Výcvik k podnikání je poněkud odlišný. V zemích střední a východní Evropy existují noví podnikatelé, kteří často pracují s malou znalostí tržního hospodářství nebo základních koncepcí. Jejich šance na přežití by se zvýšily a jejich znalosti by se staly přenositelné na budoucí nové podnikatele, kdyby získali formální školení. Naneštěstí mají vzdělávací materiály ze západní Evropy a ze severní Ameriky pro nové podnikatele v zemích střední a východní Evropy omezenou použitelnost, protože často nejsou vázány na finanční a manažerské problémy, které vznikají v rozvíjejících se hospodářstvích.

Navíc, ve smyslu porozumění obchodnímu prostředí zemí střední a východní Evropy, je podstatná zkušenost podnikatelů. Ne všichni budou schopni přispět významnou měrou k rozvoji výcvikových programů. S ohledem na tento nedostatek znalostí a vzdělávacích materiálů mohou místní autority přistoupit k posílení vazeb mezi místními podnikateli a univerzitami a připravit různé případové studie. Ty by mohly vytvořit nový vzdělávací materiál slučující se s místními zvláštnostmi.

Investiční schémata

Jedním ze základních cílů místních autorit a iniciativ na podporu zaměstnanosti je podpořit nové vzory soukromého investování, nikoliv nahrazovat veřejné investice soukromými. V zemích OECD je nejpodstatnější část kapitálu dostupná soukromému sektoru a místní komunity se mohou snažit ovlivnit způsob, jakým jsou tyto fondy investovány, aby podpořily ekonomický růst a vytváření pracovních příležitostí na místní úrovni. Změnit vzory soukromého investování znamená, že místní zastupitelstvo může nahradit žádoucí akce soukromého sektoru veřejnými investicemi nebo omezením daní. Může například vytvořit veřejně-soukromé partnerství, a v jeho rámci vypracovat úvěrové nástroje, které by nabídly kapitál místním podnikům za relativně nízký úrok.

Místní a oblastní investiční fondy a další úvěrové nástroje mohou být účinné v podněcování vytváření nových firem, v pomoci místním společnostem ve zvyšování konkurenceschopnosti a v přemlouvání větších firem z okolí, aby založily místní odbočky. Dostupnost kapitálu dovoluje dospělým společnostem moder-

nizovat jejich technologie zpracování a adaptovat se na výrobní metody, umožňující jim zvládnout rychle se měnící trhy. K podpoření tohoto procesu a k zajištění správné volby investování by ve vazbě na investiční fondy měla být založena průmyslová síť, která by sestávala ze soukromých konzultantů, placených podle investiční hodnoty vybraných projektů. Síť by také mohla pomáhat firmám vybírat automatizovaná zařízení, která potřebují, aby zůstaly konkurenceschopné, mohla by školit jejich pracovní síly, aby byly dále použitelné a mohla by reorganizovat výrobní postupy i zlepšit produktivitu v rámci společnosti. Strategie rozvoje blíže charakterizují některá z uvedených investičních schémat v případových studiích.

SOUČÁSTI MÍSTNÍCH INICIATIV NA PODPORU ZAMĚSTNANOSTI

Jedním z nedílných rysů podpory místní zaměstnanosti nebo místních rozvojových iniciativ, kdekoliv se s nimi setkáme (Evropa, Austrálie, USA nebo Kanada), je zakládání nebo upevňování partnerství mezi různými úrovněmi, vládou, soukromým sektorem a nezávislými organizacemi. Pro zajištění nejefektivnějšího vytváření pracovních příležitostí je charakteristické uzavírání smluv mezi různými sektory a partnery. Bez takového postupu jsou šance na úspěch silně omezené, protože různé skupiny a jednotlivci se snaží řešit významné strukturální problémy po svém nebo se postaví i proti sobě.

Představuje-li partnerství rozumný přístup k podchycení výzev daných nezaměstnaností, současně komplikuje celý proces a často vede i k neúspěchu některých projektů. Když se spojí mnoho skupin a jednotlivců na určitém projektu, nemusí se jejich konečné cíle a metody práce vždy doplňovat. Pro některé z nich může být prioritou vytváření pracovních příležitostí. Pro jiné může být na prvním místě rozvoj místních sociálních a komunálních služeb. V ideálním případě by mělo být partnerství pružné jak ve svých cílech a jasně poznaných metodách práce, tak v jasně přiřazené odpovědnosti. Každý z příkladů v této studii popisuje původ a cíle partnerství na podporu zaměstnanosti.

Místní zastupitelstva v zemích střední a východní Evropy by měla hledat a vytvářet partnerství se soukromým sektorem, aby získávala prospěch z jeho zkušeností. V ČR, Maďarsku a Polsku bylo vytvořeno mnoho organizací soukromého sektoru, které zastupují zájmy a pomáhají malým podnikům. Místní zastupitelstva je však dosud přehlíží nebo je odmítají podporovat a upřednostňují místo toho vytváření a poskytování pomoci malým podnikům bez, a to se stává, jakéhokoli vstupu soukromého sektoru. Takové přístupy, zdá se, vycházejí z neochoty, na straně místních autorit, oddělit cokoliv z jejich nabyté rozhodovací pravomoci, protože by byly zdánlivě méně schopné vládnout. Překonání tohoto nedostatku je důležité, protože se všeobecně uznává, že veřejný sektor často není dobře vybaven k tomu, aby zvládl programy vytváření podniků a pra-

covních příležitostí přímo. Tyto je lepší ponechat organizacím soukromého sektoru, které jsou schopné rychlejší reakce na požadavky jednotlivých firem a podnikatelů.

Proto se účinné úsilí o přebudování místního hospodářství a zvýšení zaměstnanosti zakládá na schopnosti místních institucí a jednotlivců (například lidí pracujících v obchodě, bankách, univerzitách, odborech nebo činných v dobrovolných organizacích a v politickém životě) partnersky spolupracovat a spojit se s národními autoritami.

Místní autority

Přání místních autorit zakládat nebo aktivně podporovat místní iniciativy k vytváření pracovních příležitostí je často výsledkem silného tlaku obyvatel, kteří správně, či mylně uvažují, že místní autority jsou částečně zodpovědné za místní hospodářskou situaci. S ohledem na to mají místní autority mnoho politických zdrojů, ze kterých mohou vycházet jejich vlastní programy rozvoje a podpory vytváření pracovních příležitostí.

Nejdříve mohou použít tradiční politické nástroje: subvencování veřejných služeb, daňovou politiku zvýhodňující místní firmy, subvencování průmyslových míst a nemovitostí, infrastruktury, dopravy, opatření k ochraně životního prostředí, atd. Místní autority také mohou intervenovat prostřednictvím přímé finanční pomoci nebo nepřímé pomoci jako například prostřednictvím nízkých úroků na úvěry a ručením úvěrů.

Autority v centru

Zaměstnanost je také prioritou pro národní vlády a boj s nezaměstnaností bývá často volebním heslem a důvodem k založení dobré politiky. Politikou mohou být například schémata přijatá centrální vládou a vypracovaná místními pracovními úřady a do určité míry i úřady sociálního zabezpečení pro dlouhodobě nezaměstnané. Tato schémata nabývají podoby veřejných fondů pro různé příspěvky, školení a vytváření pracovních příležitostí. V posledních letech centrální vlády podporují nebo vyžadují od místních autorit spolupráci s představiteli dalších místních zájmů a také usilují o to, aby místní autority zastávaly aktivnější roli při zavádění národní politiky zaměstnanosti.

Místní agentury rozvoje

Místní autority v několika z uvedených příkladů prokázaly jako nezbytné vytvářet zvláštní organizace nebo agentury k realizaci místních nebo oblastních programů rozvoje zaměstnanosti. Je to vyvoláno tím, že agentury místního rozvoje jsou relativně nezávislé a mohou lépe reagovat na požadavky soukromého

sektoru. Rozvojové agentury mají pozici vhodnější k tomu, aby se zaměřily na zvláštní hlediska podnikání nebo vytváření pracovních příležitostí, než mají místní volení představitelé, kteří musí reagovat na místní voliče. Volené autority si však udržují právo monitorovat činnost agentur a stanovovat jejich cíle.

V zemích střední a východní Evropy jsou místní zastupitelstva relativně mladá a jinde prokázaná potřebnost soukromých agentur rozvoje může být proto ještě naléhavější. Roky 1989 a 1990 zaznamenaly zrození nebo znovuzrození místních zastupitelstev a dva roky je krátká doba na to, aby si vypracovala dovednosti vládnutí, zvláště v průběhu období rychlých změn a vážných hospodářských obtíží. Místní agentury rozvoje navíc postupně upřesňují funkce a pravomoci místních zastupitelstev. Bez nich by se místní úředníci a vládní instituce v takto nejistém prostředí zaměřovali jen na udržení chodu ze dne na den a možná, že by nebyli schopni věnovat dostatek pozornosti realizaci koordinovaných místních rozvojových programů.

Univerzity

Pro investory a podnikatele, kteří přenášejí inovativní myšlenky do nových a zlepšených výrobků a postupů, je častým prvkem rychlého ekonomického růstu přítomnost univerzit, výzkumných laboratoří a technologických parků. Komunity musí proto hledat cesty, jak zlepšit svou infrastrukturu. Za tím účelem mohou zlepšit systém vysokého školství, financovat ústavy, vytvářet síť a vytvářet programy na propojení akademických a obchodních výzkumníků dohromady, aby vypracovali obchodně nadějný aplikovaný výzkum (viz např. případové studie Jura Arc, Oulu Technology Park a Shannom Development Company).

Místní agentury navíc musí porozumět silným a slabým stránkám své komunity, aby rozvinuly vhodnou strategii k oživení hospodářství v oblasti. Pro takový úkol je nejvhodnější nezávislá organizace, jako například univerzita nebo ekonomický ústav, které mohou stanovit potřeby programů rozvoje podnikání a vytváření pracovních příležitostí. Takové studie jsou užitečné pro plánování cílů a také pro předvídání problémů při jejich uskutečňování.

Obchodní komory a průmysl

V zemích OECD jsou obchodní komory, průmysl a sdružení malých podnikatelů aktivní v propagaci obchodního sektoru obecně a podnikání zvlášť. Tyto skupiny sestávají z velkopodnikatelů a obchodníků a jejich základních úkol je být advokáty pro malé podnikání, ovlivňovat vládní politiku a propagovat pozitivní účinek, který mohou mít podniky pro komunitu. Na komorách ve střední a východní Evropě je také požadováno zaměstnávat rostoucí počet nezaměstnaných tříděných podle různých možností získat zaměstnání, a je na nich požado-

váno pomáhat místním autoritám při jejich rozhodování zastupováním podnikatelů při hlasování.

Doporučení

V souhrnu lze konstatovat, že v zásobě nejsou žádné hotové recepty nebo nástroje k řízení složité dynamiky hospodářské transformace. Řešení nemohou být pouze kopírována podle západních zkušeností. Realita střední a východní Evropy se příliš liší od čehokoliv, co se stalo na západě. Tato situace nemá obdoby, avšak některá doporučení mohou být i přesto nabídnuta:

1. Místní autority by mohly propagovat samy sebe jako politické instituce, jejichž cílem je vytvářet prostředí, podporující rozvoj podnikání. Mohly by překonat pověst vlády jako pouhého vykonavatele a úředníka.
2. Místní autority budou nuceny včlenit do svých plánů a postupů rozhodování dvě nové činnosti. Budou muset podpořit pozitivní pohledy malých podniků a včlenit soukromý sektor do vytváření programů podnikatelských a pracovních příležitostí.
3. Místní autority by samy mohly předvést podnikatelské chování uzavřením smluv na komunální a sociální služby a stanovením odměn za jejich provedení místními agenturami rozvoje nebo jinými soukromými skupinami.

I když od prvního vydání tohoto „Zápisníku místních podnikatelských iniciativ“ uplynuly již dva roky, zůstává rozsah i naplnění role místních autorit i drobných podnikatelů stále ožehavým problémem. S odstupem času a srovnáním s vlastními úspěchy a chybami je dnes mnohem zřetelnější, co nám OECD chtělo svými doporučeními vlastně sdělit (pozn. překladatele).

WALONSKÁ VENKOVSKÁ NADACE, REGENERACE VENKOVA: BELGIE

Oblast a problém

Místo: Walonie je francouzsky mluvící oblast na jihu Belgie.

Geografické souvislosti: Hustě obydlená (1,2 miliónů) venkovská oblast se 150 obcemi. Dnes je území používáno zejména pro zemědělství (k pastvě, pěstování obilí a cukrovky) a zvláště pro chov skotu (47 % produkce). Malé podnikání s méně než 100 zaměstnanci představuje 65 % zaměstnaneckých příležitostí.

Tradiční činnosti: Těžký průmysl (uhlí, ocel, textil) byl kdysi důležitý, ale byl přesunut do jiných částí Belgie.

Hlavní problém: Ropná krize v roce 1973 vyústila v rozsáhlé uzavírání a opouštění průmyslové činnosti. Změna zemědělských metod vedla k vyliďňování venkovských oblastí do měst a to vyvolalo potřebu znovu oživení ekonomiky venkova.

Iniciativa

Walonská venkovská nadace, vytvořená v roce 1975, zajišťuje místní rozvoj ve francouzsky mluvící části Belgie a pomáhá přibližně 40 obcím.

Cíl: Zlepšit ekonomickou a sociální situaci vesnic spojením místního obyvatelstva s procesem ekonomického rozvoje. Nadace pečuje o vytváření pracovních příležitostí a o projekty kulturního, sociálního a životního prostředí, které zlepšují životní standard místní populace.

Partneři: Oblastní zastupitelstvo vlády, obce, místní výchovně vzdělávací ústavy, místní podnikatelé a místní sdružení.

Právní forma: Státem schválený soukromý subjekt pod dohledem walonského ministerstva pro regeneraci venkova, které je v roli patrona (zřizovatele).

<i>Financování:</i>	Roční rozpočet na rok 1992	110 mil. BF
	Oblastní zastupitelstvo	55 %
	Příjem ze smluv na výzkum	35 %
	Zdroje nadace	10 %

Tato částka zahrnuje i nepřímé finanční příspěvky (35 mil. BF) od oblastních činitelů, kteří platí nezaměstnaným lidem za práci pro nadaci jako součást podpory v nezaměstnanosti. Nadace se nepodílí na financování místních snah o vytváření pracovních příležitostí, ale je zodpovědná za umísťování této finanční pomoci.

Přístup nadace je dvousměrný. Za prvé se zajímá o vytváření pracovních příležitostí prostřednictvím finanční podpory školení, poradenství a pomoci farmářům, podnikatelům, umělcům a nezaměstnaným nalézt práci ve venkovské ekonomice. Za druhé bylo možné přijmout mnohem širší přístup známý jako „celková regenerace“, protože se situace s nezaměstnaností v posledních letech zlepšila. Celková regenerace bere v úvahu faktory, které přispívají ke zlepšování životního standardu venkovské populace. Ve větších detailech se tento přístup zaměřuje na zdokonalené využívání takových základních zdrojů jako je půda, voda a energie, dále na rozvoj turistiky prováděním architektonické pomoci, zaměřuje se na renovaci dopravních systémů a na dynamiku kulturního života. Nadace věří, že silné partnerství mezi místními sdruženími, místními a oblastními činiteli, vzdělávacími středisky, soukromým sektorem a místní populací je klíčem k úspěchu.

Nadace vyvíjí na místní úrovni svou činnost prostřednictvím agentů a wallonské venkovské univerzity. Tito agenti podporují místní rozvoj zprostředkováním komunikace mezi různými zúčastněnými partnery. Pracují v týmech o čtyřech nebo pěti lidech a jejich úkolem je:

- informovat místní populaci o existující poradenské službě, o pomoci začínajícím podnikatelům, o výcvikových programech, o zdrojích, dosažitelných prostřednictvím jejich osobních kontaktů, o schůzích, publikacích, výstavách a programech v rozhlase,
- sbírat údaje o místní ekonomice a identifikovat možné projekty rozvoje a místní partnery,
- vztažení místních partnerů do vytváření formy i obsahu projektů,
- informování celé populace o cílech projektů a postupů,
- nezapomenout na další činnosti a projekty vytvářením globálního plánu akcí.

Dále nadace spolupracuje s wallonskou venkovskou veřejnou univerzitou, umístěnou v obci Atttert. Byla založena, aby plnila funkce fóra prostřednictvím školení a informování různých subjektů, činných v rozvoji venkova. Ty představují široké spektrum subjektů se zaměřením na místní geografii, hospodářství, politiku a na historii kultury. Univerzita je rozdělena do tří jednotek, které odrážejí hlavní náplň nadace, zejména (1) ekonomický rozvoj, (2) architektonickou pomoc a (3) školení v turistice. Náplň vyučovaných předmětů je založena na tematických modulech, které mohou být uplatněny na speciální žádost. Mezi používané pracovní metody patří případové studie, práce ve skupinách na objasnění kolektivních aspektů místního rozvoje a technický výcvik včetně školení podnikatelů.

OŽIVENÍ OBLASTI ŽELEZNICE VE FLOBECQ

Na konci sedmdesátých let získala obec Flobecq zkušenost s četnými obtížemi včetně vysoké nezaměstnanosti, nedostatku dostupného ubytování a zanedbanosti blízkého okolí, jako například území v sousedství opuštěné železniční zastávky. Mezi léty 1980 a 1983 místní komise pro renovaci venkova, organizovaná wallonskou venkovskou nadací, prováděla projekt, který byl přijat obcí a výrazně subvencován (80 %) oblastním zastupitelstvem vlády. Dlouhodobé úkoly tohoto programu byly:

- vytvořit ubytování pro obyvatele s nižšími příjmy,
- podpořit místní rozvoj ekonomiky,
- zlepšit občanskou vybavenost.

S renovací opuštěné železniční stanice bylo započato v roce 1988. Přízemí železniční stanice mělo být přeměněno v obchodní základnu pro místní malé a střední podnikatele, avšak pouze pro ty, kteří přirozeně v této oblasti působí, jako například obchody, řemeslnické dílny a služby. Očekávalo se, že tyto dílny přispějí ke stimulaci ekonomické aktivity a k povznesení zanedbaného okolí. Budou-li tyto podniky úspěšné, budou potom schopné přesunout se do větších objektů v oblasti a uvolní místo pro nově příchozí. První a druhé poschodí bude přestavěno na 9–11 bytů pro obyvatele s nižším příjmem jako podpora mladým lidem, aby zůstali v oblasti. Tato iniciativa bude posílena zlepšením údržby okolí, zahradnickými úpravami a vytvořením parkoviště. V delší perspektivě plánují místní činitelé rozšířit jak bytovou, tak podnikatelskou část.

Tento projekt je založen na partnerství mezi činiteli obce Flobecq, Místní komisí pro renovaci venkova v oblasti Wallonie, mezi wallonskou venkovskou nadací a mezi soukromými osobami. Nadace zorganizovala program regenerace venkova a místní komisi pro regeneraci venkova. Rovněž napsala žádosti o partnerství a o subvence s místním zastupitelstvem.

Financování

Náklady na pořízení stanice	25 750 000 BF		
	Subvence od obce	Oblastní subvence	Subvence celkem
Nákup budovy	562 500	187 500	750 000
Zařízení obchodů	2 250 000	750 000	3 000 000
Zařízení bytů	17 600 000	4 400 000	22 000 000
Celkem	20 412 500	5 337 500	25 750 000

Tento projekt nemůže být v současnosti detailně vyhodnocen, protože jednání stále pokračují a výstavba právě začíná. Hlavním problémem zde byla délka a složitost administrativního postupu, který spočíval v tom, že každý prvek projektu musel být analyzován, diskutován a odmítnut nebo schválen mnoha různými partnery.

FAREMŇÍ DRUŽSTVO V MÉAN: ZEMĚDĚLSKÁ DIVERSIFIKACE

Zajišťování pomoci podnikatelům je rovněž důležitým hlediskem práce nadace, zejména pokud se týká zemědělské diversifikace. Tato je předmětem případové studie v Méan, kde se farmář a jeho syn rozhodl ukončit prodej své nadprodukce mléka mlékárenskému průmyslu a místo toho se rozhodli vyrábět mléko, sýr a jogurt sami. Když zjistili, že jdou jejich výrobky na odbyt, rozhodli se zorganizovat družstvo farmářů, které by zajišťovalo distribuci jejich výrobků. Od počátku se tento projekt zdál být úspěšným, protože účastníci byli vysoce motivováni, dodávky byly pravidelné a předběžný výzkum trhu byl slibný. Protože projekt byl obchodně úspěšný, byl zahájen jako nezávislý bez finanční podpory. Počáteční vložený kapitál činil 60 000 BF a složilo se na něj 14 partnerů (10 společníků, kteří získali podíly o hodnotě do 10 000 BF a čtyři výrobci, kteří získali podíly ve výši 50 000 BF).

Cíle, které byly včleněny do formální dohody mezi členy družstva, byly prodávat kvalitní výrobky, držet nízkou cenu pomocí přímého prodeje spotřebitelům, vytvářet stabilní pracovní příležitosti a zvýšit počet obchodů.

Družstvo spojilo dohromady výrobce a podílníky schopné nejen zajistit financování, ale také radit v oblasti nákladů a kvality výrobků. Po třech letech požádalo družstvo o finanční podporu, aby se mohlo rozšířit, najmout zaměstnance a nakoupit chladicí vůz. V roce 1989 získali finance prostřednictvím integrovaného plánu rozvoje, ve kterém jsou včleněny fondy z oblasti Wallonia a z European Agricultural Guidance and Guarantee Fund (FEOGA). Financování bylo zaměřeno na investici 1,9 miliónů BF a subvence 2,4 miliónu BF na zaplacení mzdy manažera na 3 roky. Nadace byla zodpovědná za poradenství, průzkum možných trhů, sepisování právních dokumentů, vedení účetnictví a administrativních služeb a zprostředkování vazeb mezi různými zainteresovanými partnery.

Dnes běží faremní družstevní sdružení hladce, především díky administrativní pomoci, získané od nadace. Nyní má 23 členů a zajišťuje prodej pro 19 výrobců, kteří nejsou členy. Současná výše podílového kapitálu činí 320 000 BF, z nichž 250 000 BF je drženo výrobci. Družstvo rozšiřuje své trhy ve městech Lége, Namur, Marche a Havelange. Otevřelo také obchod v Havelange a doufá, že rozšíří sortiment a zvýší tak objem prodeje ještě více. Družstvo rovněž vytvořilo pět pracovních příležitostí a zajišťuje obchod pro místní výrobce.

Činnosti wallonské venkovské nadace jsou natolik rozličné, nakolik jsou rozdílné potřeby obcí a jednotlivců se kterými pracuje. Úspěch nadace je založen na třech klíčových faktorech:

- pochopení důležitosti interdisciplinárního přístupu,
- používání místních agentů rozvoje, kteří nevnučují řešení z okolí, ale působí jako prostředníci,
- plnohodnotná motivace místní populace a činitelů, kteří vypracovávají i zavádí místní iniciativy na zvýšení zaměstnanosti.

Je-li partnerství kritickým prvkem celé operace ILE, je tato stejně kritickou i z hlediska finančních souvislostí. Obce usilující o využití místních zdrojů, musí hledat další zdroje i za svými hranicemi, aby vyplnily prázdná místa jak ve financích, tak i nalezením vhodných partnerů, nejsou-li k dispozici v místě. Dlouhodobým cílem by však mělo být rozvinout místní schopnost až k bodu, od něhož již není nutné záviset výlučně na vnější pomoci. I když se toto prozatím nestalo, je cílem soběstačnost.

Rozpad a vznik nových zemědělských družstev, vznik družstev výrobců mléka a přeměna některých družstev vlastníků na akciové společnosti ukazuje na to, že lidé na českém venkově jsou na úrovni doby. Zatím však ne všichni. Příklad venkovské nadace proto neztrácí svou aktuálnost, když ukazuje namáhavost řešení problematiky v konkrétních objektech a s konkrétními lidmi. Zajímavé je i to, že ačkoliv všichni ze zmíněného faremního družstva již měli zkušenosti s podnikáním, stejně potřebovali pomoc při prosazování nového přístupu k trhu. To znamená, že oblastní, sociální a ekologické aspekty transformace zemědělství asi budou nabývat na významu.

Ing. Zdeněk L i n h a r t, CSc., Vysoká škola zemědělská, Praha, Česká republika

Ústav zemědělských a potravinářských informací Praha

vydává

ZAHRADNICKÝ NAUČNÝ SLOVNÍK

Po více než 70 letech vychází v České republice zahradnický slovník v moderním pojetí, zahrnující nejen ovocnářství, zelinářství, květinářství, sadovnictví, školkařství, vinařství, léčivé rostliny, kultivované vyšší houby a zpracování ovoce a zeleniny, ale i pro zahradnictví důležité úseky botaniky, fyziologie, genetiky a šlechtění, nové zahradnické biotechnologie a ochranu zahradních plodin.

Předpokládaný rozsah slovníku je 4 až 5 dílů formátu A4 (každý rok počínaje rokem 1994 vyjde jeden díl). První díl bude mít 512 stran textu včetně pérovek a černobílých fotografií a 32 barevných tabulí.

Předpokládaná cena prvního dílu je 295 Kč (bez poštovného).

Závazné objednávky zasílejte na adresu:

Ústav zemědělských a potravinářských informací
Encyklopedická kancelář
Slezská 7
120 56 Praha 2

OBSAH – CONTENTS

Úvod.	865
Pražan J., Doucha T.: Koncept trvale udržitelného rozvoje zemědělství – Concept of sustainable development of agriculture	867
Cizner P., Pražan J.: Soft systémová metodologie pro řešení komplexních problémů trvale udržitelného rozvoje zemědělství a venkova – Soft system met- hodology for solving the complex problems of sustainable development of agri- culture and countryside	879
Lošťák M.: From socialist equality to post-socialist diversity? (the case of local initiatives and their role in the Czech countryside) – Od socialistické rovnosti k postsocialistické diversitě? (Případ místních iniciativ v České republice a jejich role na venkově)	893
Duró A.: From collectivization to re-privatization: The changing possibilities of family farming on scattered farmsteads in Hungary – Od kolektivizácie k rep- rivatizácii – premeny rodinného hospodárenia na lazničkých usadlostiach v Ma- ďarsku	907
ZE ZAHRANIČÍ – FROM ABROAD	
Fuwa K.: Kritická sociální situace žen-farmářek během současných změn v japonském zemědělství.	921
Mačh F.: Charakteristika, význam a zkušenosti z rozvoje vidieckeho turizmu a agroturizmu v zahraničí	925
INFORMACE – INFORMATION	
Šámerová I.: Sociálně-ekonomická situácia roľníckych rodín na Slovensku	933
Benčík V.: Sociální politika Evropské unie	940
PŘÍLOHA – SUPPLEMENT	
Zápisník místních podnikatelských iniciativ: Společné úsilí – klíč k tvorbě nových pracovních příležitostí. Příklady a zkušenosti z členských zemí OECD	949
Vallonská nadace, regenerace venkova: Belgie	959

UPOZORNĚNÍ PRO ODBĚRATELE

Od letošního roku vyřizuje veškeré služby spojené s distribucí časopisu
Zemědělská ekonomika vydavatel - Ústav zemědělských a potravinářských
informací Praha.

Objednávky na předplatné posílejte na adresu:

Ústav zemědělských a potravinářských informací
referát odbytu
Slezská 7
120 56 Praha 2

The journal Zemědělská ekonomika published original scientific papers dealing with agricultural subjects from the sphere of economics, management, informatics, ecology, social economy and sociology. since 1993 the papers continually treat problems which have been published in the journal Sociologie venkova a zemědělství until now.

An extensive scope of subjects in fact covers the whole of agribusiness, that means economic relations of suppliers and producers of inputs for agriculture and food industry, problems from the aspects of social economy and rural sociology and finally the economics of the population nutrition.

The level and treatment of the indicated subjects may be different - macroeconomic, regional, in-house, analytical, synthetic, comparative, factorial, etc.

Numerous sections called "Discussion", "Information", "From Outland", "Review", "Supplements" offer to the authors large opportunities for publishing their views.

The papers are published in Czech, Slovak or English.

Vědecký časopis ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA ● Vydává Česká akademie zemědělských věd a Slovenská akadémia pôdohospodárskych vied - Ústav zemědělských a potravinářských informací ● Vychází měsíčně ● Redaktorka: mgr. Alena Rottová ● Redakce: Slezská 7, 120 56 Praha 2, telefon 02/25 75 41 ● Sazba: Studio DOMINO - ing. Jakub Černý, Popovice 144, 267 01 Dvůr Králové, tel.: 031 1/22959 ● Tisk: ÚZPI Praha ● © Ústav zemědělských a potravinářských informací, Praha 1994

Rozšiřuje Ústav zemědělských a potravinářských informací, Slezská 7, 120 56 Praha 2